

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SEYYAHLARIN GÖZÜYLE HALEP

DANIŞMAN
Doç. Dr. Kazım PAYDAŞ

HAZIRLAYAN
Nezif ÇIKAY

ŞANLIURFA

2012

ONAY SAYFASI

Doç. Dr. Kâzım PAYDAŞ danışmanlığında, Nezif ÇIKAY'ın hazırladığı "Seyyahların Gözüyle Halep" konulu bu çalışma .../.../2012 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Tarih Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Doç. Dr. Kâzım PAYDAŞ

Üye: Prof. Dr. Kâzım SUWC

Üye: Prof. Dr. Abdullah İKİNCİ

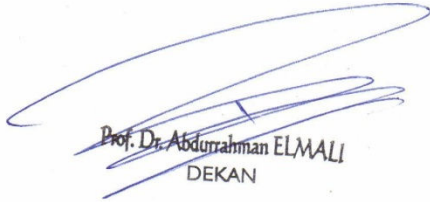
Bu Tezin Tarih Anabilim Dalında yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına uygun Düzenlendiğini Onaylarım.

Prof. Dr. Recep ÇİĞDEM

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Abdurrahman ELMALI
DEKAN

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntuların, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitünüz Tarih Anabilim Dalına bağlı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisiyim. Hazırlamış olduğum. "Seyyahların Gözüyle Halep" konulu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi beyan ederim.

(26/06/2012)

Nezif ÇIKAY

YAZIŞMA ADRESİ:

Çiftlik Köyü Birecik Şanlıurfa

nezifcikay@hotmail.com

Tlf. Kod. (0 532) 5407160

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
KISALTMALAR.....	III
ÖNSÖZ.....	IV
GİRİŞ.....	1
1. Amaç ve Kapsam.....	2
2. Kaynaklar.....	2
3. Seyahatnameler Üzerine.....	5

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL BİLGİLER

1. Halep Şehrinin Tarihçesi.....	8
1.1. Halep İsmi.....	8
2. İslam Öncesi Dönem.....	9
3. İslami Dönem.....	11
3.1. Emevi ve Abbasi Dönemi.....	12
3.2. Hamdaniler Dönemi.....	13
3.3. Mirdasiler Dönemi.....	15
3.4. Selçuklular Dönemi.....	17
3.5. Zengiler Dönemi.....	19
3.6. Eyyubiler Dönemi.....	20
3.7. Memlûklular Dönemi.....	21
3.8. Osmanlılar Dönemi.....	23

İKİNCİ BÖLÜM

ORTA ÇAĞ'DA HALEP VE ÇEVRESİNİ GEZEN SEYYAHLAR

1. NASIR-I HÜSREV KUBADİYANİ.....	28
2. TUDELA'LI BENJAMİN.....	30
3. İBN CÜBEYR.....	33
4. İBN BATTUTA.....	37

5. EL-MAKDİSİ.....	40
6. İDRİSİ.....	41
7. YAKUT EL-HAMEVİ.....	42
8. İBN HAVKAL.....	46

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YENİÇAĞ'DA HALEP VE ÇEVRESİNİ GEZEN SEYYAHLAR

1. ANTONIO TENREIRO.....	49
2. MESTRE AFONSO.....	53
3. HANS ULRİCH KRAFFT.....	59
4. WILLIAM BIDDULPH.....	62
5. POLONYALI SİMEON.....	64
6. JEAN BAPTISTE TAVERNIER.....	67
7. MANUEL GODİNHO.....	76
8. EVLİYA ÇELEBİ.....	80

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YAKIN ÇAĞ'DA HALEP VE ÇEVRESİNİ GEZEN SEYYAHLAR

1. GUILLAUME ANTOINE OLIVIER.....	86
2. GEORGE ROBINSON.....	88
3. JOHN LEWIS BUCKHARDT	93
4. DR. ŞERAFEDDİN MAĞMUMÎ.....	97
5. JAMES PHILLIPS FLETCHER.....	105
6. HECTOR DİNNİNG	108
7. İLBER ORTAYLI.....	112

SONUÇ.....	116
------------	-----

BİBLİYOGRAFYA.....	118
--------------------	-----

ÖZET	125
------------	-----

ABSTRACT.....	126
---------------	-----

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
b.	: bin, İbn
bkz.	: bakınız
c.	: cilt
çev.	: çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DGBİT	: Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi
Ed.	: Editör
EP	: Encyclopedia of Islam (2. Basım)
haz.	: hazırlayan
İA	: İslam Ansiklopedisi
ing.	: İngilizce
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
İÜEFTD	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra
nşr.	: Neşreden
n	: Dipnot
OTAM	: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
s.	: sayfa
S.	: Sayı
SDÜİİBF	: Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
trc.	: tercüme
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Vol.	: Volume
yay.	: yayınları
yy	: yüzyıl

ÖNSÖZ

Sosyal tarih açısından vazgeçilmez bir yeri olan seyahatnameler, resmi tarihlerin çoğu zaman görmek istemediklerini gören, duymadıklarını duyan bir özelliğe sahiptirler. Bir memleketin tarihçileri açısından sıradan olan birçok husus bir yabancı için oldukça sıra dışı olabilmektedir. Seyahatnameler bir bakıma tarihin satır aralarıdır. Tarihin “aldı”, “fethetti”, “yıkıldı”, arasında sıkışan yönü yerine, insan unsurunun tüm sıradanlığıyla izlenebildiği eserlerdir.

XVII. yy’da birçok seyyahın müşahedesine göre Halep, Osmanlı şehirleri arasında büyüklük yönünden İstanbul ve Kahire’den sonra üçüncü sırada gelmektedir. Osmanlı tarihi açısından bu kadar önemli olmasına rağmen doğru dürüst bir çalışmanın olmaması üzüntü vericidir. Halep olmadan Osmanlı iktisâdi hayatı tam olarak anlaşılabilir. Halep’in önemi sadece Osmanlı tarihi açısından değildir. Kurulduğu dönemden itibaren her dönem bir ilgi ve cazibe merkezi olmuştur. Bu da onun stratejik konumundan kaynaklanmaktadır. Bir liman kenti olmamasına rağmen, ticarete bu kadar etkin olabilen başka bir şehir yoktur.

Bu kadar önemli bir şehrin tarihini araştırmak önemi oranında zorluğu da büyüktür. Halep özellikle XVII. yy’dan itibaren tabiri caizse seyyah akınına uğramıştır. Bunlar arasında bir eleme yapmak, konunun sınırlandırılması noktasında bir zorunluluk olmuştur. Seyyahların çokluğunun yanı sıra farklı dillerde olmaları ayrı bir zorluktur. Bunlar misyoner, ajan, esir, din adamı, tüccar, konsolos, araştırmacı v.b gibi meslek ve işlerle uğraşan insanlar olabilmektedirler. Tüm bunlardan öte ele alınan seyyahların hemen her konuya değinmiş olmaları ayrı bir mesele olarak karşımıza çıkmıştır. Özellikle batılı seyyahların verdiği bilgileri bir süzgeçten geçirmeden kabul etmek, kendi tarihini oryantalistlerin insafına terk etmek anlamına gelir. Elimizden geldiği kadar bu hataya düşmemeye çalıştık.

Ortaçağ’da Halep ile alakalı seyahatnamelerin büyük çoğunluğu Arapça olarak telif edilmiştir. Son derece ağır bir dili olan bu eserleri çevirirken bir hayli zorlandık. Konuya katkısı olur düşüncesiyle çevirdiğimiz bazı eserleri içeriğindeki hurafeler yüzünden elemek zorunda kaldık. Bu tür zorluklarla karşılaşınca dil öğretme konusunda özürlü olduğumuzu bir kez daha anladım. Bu konuda bana yardımını esirgemeyen değerli dostum Hasan Bayar’a şükran borçluyum.

Otuz beşinden sonra bu işlere girmem konusunda bana örnek olan ve beni cesaretlendiren değerli arkadaşlarıma ve hocalarıma ayrıca teşekkür ediyorum. Kaynak konusunda ve yönlendirmeleriyle yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ'ye ve bana katlanan danışmanım Doç. Dr. Kazım PAYDAŞ'a şükranlarımı sunuyorum.

Galiba en zoru hem baba, hem eş hem de öğrenci olmak. Ödevi konusunda yardımımı isteyen çocuklarıma, benimde dersim var dediğimde, “senin dersin mi önemli benim ödevim mi?” diyen çocuklarıma teşekkür ediyorum. Benim yerime durumu kurtarmaya çalışan eşime ayrıca teşekkür ediyorum.

Nezif ÇIKAY

Şanlıurfa 2012

GİRİŞ

İslâmî literatürde yeryüzünde kurulan ilk şehirlerden biri olan Halep, uzun tarihi geçmişi ve kozmopolit yapısıyla birçok medeniyete ev sahipliği yapmış önemli kentlerden biridir. Anadolu, Mısır, Suriye ve Akdeniz'e giden yolların kavşak noktasında yer alması sık sık istilâlara uğramasına sebep olmuştur. Kimi zaman da artı bir değer olarak bu konumundan istifade etmeyi bilmiştir. Özellikle coğrafi bir bütünlük içinde kaldığı zaman konumunun avantajlarını sonuna kadar kullanmıştır.

637 yılında Müslümanlar tarafından fethinden sonra uzun bir süre Kınnesrin ordugâhına bağlı kalarak kuzeye doğru yapılan fetih hareketlerinin dayanak noktası olmuştur. Müslümanlar uzunca bir süre şehrin dokusuna karışmamış, sadece ellerinde tutmakla yetinmişlerdir. Sonrasına gelen Atabeyler dönemi ve öncesindeki Hamdani hâkimiyeti dönemi şehrin bir merkez olarak önem kazanmasına vesile olmuştur. Özellikle Hamdani dönemi şehrin kültürel ve sosyal yapısında önemli dönüşümlere imza atmıştır. Hamdaniler'in hâkimiyetinin son dönemi şehre kazandırdıklarını âdeta geri almış ve şehir Bizans istilâlarıyla çalkalanmıştır.

Zengiler ve Eyyubiler himayesinde geçen zaman dilimi şehrin huzur vahası olduğu bir dönemi kapsar. Gerek mimarî gerekse siyasî ve sosyal olarak geçmişin olumsuz izlerinin silindiği ve yeni bir dönemin işaretleri olmuştur. Sonrasında gelen Moğol istilâsı bütün İslâm dünyasında olduğu gibi Halep'in de bünyesinde derin yaralar açmıştır. Bu kanlı müdahalenin izleri bir buçuk asır sonra bile hala varlığını koruyordu.

Memlûk döneminde Kilikya Ermeni Krallığının yıkılmasıyla şehrin ticarî kapasitesi gelişmeye başlamış bu gelişmişlik fizikî olarak ta şehre yansımıştır. Yeni inşa edilen birçok ticaret merkezi eski şehrin merkezinin iki kat daha büyümesine olanak sağlamıştır. Osmanlı'nın bölgeye yerleşmesi sonrasında bu gelişme ve büyüme durmamış aksine daha da hız kazanmıştır. Bir liman kenti olmamasına rağmen bu derece ticarete önemli bir konuma sahip olmuş başka bir örnek yoktur.

XI. yüzyıl'ın ilk yarısından itibaren bölgeye Türkmen yerleşmeleri başlamıştır. Bu dönemden itibaren yaklaşık on asırlık bir dönem Halep tarihi Türk tarihinin doğal bir parçası haline gelmiştir. Bu kadar uzun bir zaman dilimine rağmen bu alanda ciddî araştırmalar neredeyse yoktur. Bu çalışmayla bir boşluğu bir nebze olsa doldursak kendimizi bahtiyar addedeceğiz.

1. Amaç Ve Kapsam

X. yüzyıldan başlayarak günümüze kadar geçen zaman içinde Halep'e dışarıdan gelerek bu şehir hakkında gözlemlerde bulunmuş seyyahların eserlerinden istifade ederek şehrin tarihine ışık tutmak istedik. Burada neden seyyahların gözlemleri gibi bir soru akla gelebilir. Seyahatnameler “dışarıdan bir göz” olmaları hasebiyle kişinin içinde büyüüp yetiştiği kültürden kısmen de olsa soyutlanabilmişlerdir. Tarihi bir kaynak olarak seyahatnameler daha objektif olarak olaylara ve eşyaya bakmayı başarabilmişlerdir. Bu ayırımı İslâm dünyasından Halep'i gezen seyyahlarla yabancı bir kültürden gelip Halep'i gezen seyyahların eserlerinde daha bariz bir şekilde gözlemlemek mümkündür.

Tarih felsefesi açısından tarihinin objektifliği sorunu tartışıla gelen bir konudur. Özellikle yönetimlere yakın tarihçilerin eserlerinin ne kadar güvenilir olduğu meselesi hâlihazırda önemini koruyan bir sorundur. Araştırmamızın konusunu teşkil eden seyyahların gözlemleri bir noktaya kadar bu sorunu aşmada başvurulacak birkaç yöntemden biridir. Zira seyyahlar üzerinde yönetimlerin tesiri, saray çevresinden beslenen tarihçilere nazaran daha sınırlıdır. Seyyahlar dışarıdan bir gözle olaylara ve eşyaya baktıkları için daha objektiftirler.

Halep gibi ticaretle adı anılan bir şehirde seyyahların sayısının fazla olması da doğaldır. Özellikle sömürgeciliğin hız kazandığı dönemlerde yoğunlaşan gezginlerin eserleri arasında bir eleme yapmak kaçınılmaz olarak kendini dayatmaktadır. Bunların başlıcalarını belli kategorilere ayırarak imkânlar ölçüsünde tezimize konu etmeye çalıştık. Seyyahların sayı olarak çokluğunun yanı sıra farklı dil ve kültürlerden olmaları da onları bir elemeye tabi tutmamıza neden olmuştur. Arapça, İngilizce ve Türkçe olanlar dışındaki dillerde yazılanları bu dillerden birine yapılan çevirilerini esas aldık. Aynı eserin farklı dillere yapılan çevirilerini de imkânlar ölçüsünde kullanmaya çalıştık.

2. Kaynaklar

Halep'le ilgili ilk dönem kaynakları genel olarak İslâm dünyasındaki eğilime uygun olarak Arapça yayınlanmıştır. Memlûkluların son döneminden itibaren yabancı kaynaklar da görülmeye başlanır. Osmanlı'nın son iki yüzyılı ile birlikte İngiliz ağırlığı hâkimdir. Daha sonraki dönemde ise Fransız etkisi söz konusudur. Şehir tarihi üzerinde yapılan ilk çalışmalar Fransız mandasında olduğu döneme rastlar. Şehrin gerek yapı olarak gerekse siyasî tarih açısından inceleyen ilk önemli yapıt bir Fransız olan Jean Sauvaget'tir. Konumuz açısından meseleye bakarsak şehrin ticarî kimliğine paralel olarak her dilden eser bulmak mümkündür.

Ele aldığımız seyahatnamelerden ilki XI. Yüzyılda bölgeyi dolaşan İranlı bir ismaili olan Nasır-ı Hüsrev'dir. Onun Abdulvahhap Tarzi tarafından Türkçeye kazandırılan "Sefername" adlı eserinin Halep'le ilgili kısımlarını kullandık. Halep gibi önemli bir şehir üzerinde önemine binaen çok sınırlı bilgiler verir. Bir ilk olması açısından yinede incelemeyi uygun bulduk.

İkinci olarak ele aldığımız eser bir Yahudi seyyah olan Tudelalı Benjamin'in *Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri* adıyla Türkçeye Nuh Arslantaş tarafından çevrilen nüshasını esas aldık. Eserin Marcus N.Adler tarafından *The Itinerary of Benjamin of Tudela* adıyla İngilizceye çevrilen baskısında da istifade ettik.

İbn Cübeyr'in "*Rihle*" adlı eserinin Türkçe olarak yayımlanan ve İsmail Güler tarafından "*Endülüs'ten Kutsal Topraklara*" çevirisi yapılan nüshasını esas aldık. Karşılaştırma noktasında Arapça ve İngilizcelere de zaman zaman müracaat ettik ancak bunu tezimize yansıtma gereği hâsıl olmadı.

İbn Battuta'nın *Tuhfetu'n-Nuzzar fi Ğaraibi'l-Emsar ve Acaibi'l-Esfar* adlı eseri Türkçeye birkaç kez çevrilen eserlerden biridir. Bazı konularda İbn Cübeyr'in etkisinde kalmıştır. Eserin bazı bölümleri İbn Cübeyr'le neredeyse aynıdır. A.Sait Aykut tarafından *İbn Battuta Seyahatnamesi* adıyla çevrilen nüshasını esas aldık.

Klâsik İslâm coğrafyacısı Makdisi kısa da olsa Halep hakkında bizlere bilgi veren önemli ortaçağ bilginlerindendir. Onun *Ahsenu't-Takasim fi Ma'rifeti'l-Ekalim* adıyla Leyden de yayımlanan nüshasını esas aldık. Eser Arapça olduğu için kendi imkânlarımız ölçüsünde tercüme ederek kullandık. İdrisi'nin *Nüzhetü'l-Müştak fi İhtirâki'l-Âfâk* adlı eseri kullandığımız bir diğer eserdir. 1989 Beyrut baskısını esas aldığımız Arapça eseri yine kendi imkânlarımızla Halep'le ilgili kısımlarını çevirmek suretiyle istifade ettik. Arapça aslından tercüme ettiğimiz bir diğer eser de Yakut El-Hamevi'nin *Mu'cemu'l-Buldan* adlı eseridir. Halep hakkında diğerlerine nazaran daha ayrıntılı bilgi veren bu eserin 1995 Beyrut baskısını esas aldık. Eser klâsik anlamda bir seyahatname olmayıp ele aldığı beldeler hakkında tarihten coğrafyaya mimarîden sanata pek çok konuda ayrıntılı bilgiler sunar.

Arapça aslını esas aldığımız eserlerden bir başkası da İbn Havkal'ın 1993 Beyrut baskısını esas aldığımız *Kitab-ı Suretu'l-Arz* adlı eseridir.

Yeniçağ'da Halep ile ilgili tezimize konu edindiğimiz seyyahlardan ilki bir Portekizli Seyyah olan Antonio Tenreiro'dur. Halep'le ilgili kısımlarını Türkçeye çeviren Salih Özbaran'nın *Portekizli Seyyahlar* adlı eserini esas aldık. Özbaran'nın eserini esas alarak incelediğimiz diğer iki seyyahsa Mestre Afonso ve Manuel Godinho'dur.

Yeniçağ'da Halep'le ilgili seyahatname yazarlardan biri de bir Alman olan Hans Ulrich Krafft'tır. Onun *Türklerin Elinde Bir Alman Tacir* adıyla Turgut Akpınar tarafından Türkçeye çevrilen nüshasını esas aldık.

Bir İngiliz din adamı ve misyoner olan William Biddulph incelediğimiz bir diğer seyyahdır. Gerald Maclean tarafından Doğuya Yolculuğun Yükselişi adı ile Türkçeye Dilek Şendil tarafından çevrilen incelemesini esas aldık. Polonyalı bir Ermeni din adamı olan Simeon'un eseri de incelediğimiz bir başka seyahatname oldu. *Polonyalı Bir Seyyahın Gözünden 16. Asır Türkiyesi* adıyla Resul Bozyel tarafından Türkçeye çevrilen baskısını esas aldık. Bir Fransız gezgin ve diplomat olan Jean Baptiste Tavernier incelediğimiz bir başka seyyah. Onun *Tavernier Seyahatnamesi* adıyla Teoman Tunçdoğan tarafından Türkçeye çevrilen baskısını kullandık.

Yeniçağ'da son olarak incelediğimiz seyyah ise ünlü gezginimiz Evliya Çelebi oldu. Onun yeni yayımlanan Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi adıyla transcribe edilen nüshasını esas aldık. Dilinin ağırlığı noktasında müracaat ettiğimiz eser ise Mümin Çevik tarafından Üçdal Neşriyat tarafından basılan eseri olmuştur.

Yakınçağ'da incelediğimiz ilk eser Olivier'in Oğuz Gökmen tarafından Türkiye Seyahatnamesi adıyla Türkçeye çevrilen eseridir. İkinci olarak İngiliz bir seyyah olan George Robinson'un *Travels in Palestine and Syria* adlı eserinin ikinci cildir. Eserin Halep ile ilgili kısmını 1837 Londra baskısını esas alarak bizim tarafımızdan gerçekleştirildi. İngilizce olarak yayımlanan bir başka seyahatname olan John Lewis Buckhardt'ın *Travels in Syria and the Holy Land* adlı eseridir. Eserin 1822 Londra baskısını esas alarak Halep ile ilgili kısımlarını tercüme ederek kullandık.

Dr. Şerafeddin Mağmumi'nin Osmanlıca olarak yayımlanan seyahatnamesi kullandığımız bir diğer eserdir. Cahit Kayra tarafından sadeleştirilerek *Bir Osmanlı Doktorunun Anıları* adıyla yayımlanan baskısını esas aldık. Türkçe olarak yayımlanan bir başka eser de İlber Ortaylı'nın Eski Dünya Seyahatnamesi adıyla yayımlanan kitabıdır. Yakın

bir dönemde yapılmasına rağmen genel bir değerlendirme olması hasebiyle tezimize almayı uygun gördük.

Bir İngiliz misyoneri ve seyyahı olan James Phillips Fletcher'in *Narrative of a Two Years' Residence at Nineveh* adlı eserinin 1850 Londra baskısı kullandığımız bir diğer seyahatnamedir. Halep'le ilgili kısımları bizim tarafımızdan tercüme edilerek kullanıldı.

3. *Seyahatnameler Üzerine*

Arapçadan Türkçeye geçmiş olan seyyah kavramı, uzak yerlere seyir ve sefer eden kimse için kullanılır¹. Türkçede daha ziyade gezgin sözcüğü aynı anlamı karşılamakla birlikte genel tercih seyyah kelimesini kullanma yönünde olmuştur. İslâm dünyasında onuncu yüzyıldan itibaren görülmeye başlayan seyahat eserlerini tanımlamak için Araplar daha ziyade *Rihle* kavramını tercih ederler.

İslâm dünyasında teşvik edici unsur kuşkusuz Kuran'ın insanları seyahate teşvik etmesidir. “*De ki: “Yeryüzünde dolaşın da Allah'ın başlangıçta yaratmayı nasıl yaptığına bakın. Sonra Allah (aynı şekilde) sonraki yaratmayı da yapacaktır. (Kıyametten sonra her şeyi tekrar yaratacaktır) Şüphesiz Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter².”* Bu ayetten başka daha birçok ayette “*yeryüzünde gezip dolaşın*” mealinde ayetler vardır³.

Eski çağlarda antik dünyanın tarihçileri arasında Herodotus, kendi zamanın tarihini yazmak amacıyla M.Ö. 450-440 yılları arasında seyahat etmiş ve gözlemlerini yazmıştı. Onun seyahatleri Küçük Asya (Anadolu), Mısır, Ege Adaları, Doğu Akdeniz ve Babil'e kadar çok geniş bir coğrafi alanı kaplar. Herodotus'un bugün kendi adıyla anılan tarihini yazmaktaki amacı, gezdiği coğrafi yerlerin etnografik bir araştırmasını yapmaktı⁴.

Antik çağlardan itibaren insanlar yabancı diyarlara karşı merak duygusuyla çeşitli seyahatler gerçekleştirmişlerdir. Seyahatname türünün ilk örnekleri arasında, eski Yunan coğrafyacılarından Strabon ve Pausanias'un Antik Çağ halkları, ülkeleri ve inanışları üzerine önemli değerlendirmeler içeren eserleri bulunmaktadır⁵. Gezi ve seyahatlerin yaygınlaşması İslâmî dönemde oluşan bir olgudur. Hz. Peygamber'in “*ilim Çin'de bile olsa gidip alın*”

¹ Şemseddin Sami, **Kamus-u Türki**, Çağrı Yayınları, İstanbul 1996, s.753.

² Kur'an (29/20).

³ Daha ayrıntılı bilgi için (Kur'an 40/82, 35/44, 30/9, 30/42, 22/46) bakılabilir.

⁴ Gülgün Üçel-Aybet, **Osmanlı Dünyası ve İnsanları**, İletişim yay. İstanbul 2010, s.16-17.

⁵ Hüseyin Yazıcı, “Arap Gezi Edebiyatına Bir Bakış”, **İÜ Şarkiyat Mecmuası**, S.9, İstanbul 2006, s.99-123.

hadisi Müslümanların ilim öğrenmek maksadıyla uzun yolculuklara çıkmaları konusunda teşvik etmiştir⁶.

İslâm dünyasında seyahatin geniş kitleler tarafından yapılmasında Hac'ın rolü çok büyüktür. Ulaşım imkânlarının kısıtlı olduğu zaman dilimlerinde insanlar kervanlarla meşakkatli bir yolculuğu göze alarak bu görevi yerine getirmişlerdir. Bu yolculuklar seyahat kültürünün oluşmasında önemli bir unsur olmuştur. Bu seyahatler esnasında gezilen yerlerin çetelesini tutmak birçok insan için daha sonraları teşvik edici olmuştur. Hac ve seyahat arasındaki ilişki sadece Müslümanlar arasında değil, Yahudi ve Hıristiyanlar arasında da yaygındır. Birçok Avrupalı seyyah Kudüs'ü ziyaret etmek amacıyla seyahatler yapmıştır. Seyahatname edebiyatında müstesna bir yeri olan İbn Cübeyr, Endülüs'ten yola çıkarken asıl amacı Hac ibadetini yapmak olmuştur⁷.

Avrupalı gezginler, Osmanlı İmparatorluğuna bir çeşit hacı, misyoner, tüccar, diplomat, asker, serüvenci, bilgin ve turist olarak geldiler. Bilginler, faydalı nesnelere ve bilgi toplamak için seyahat ettiler. Osmanlı kasabalarında Doğu dillerini öğrendiler, el yazmaları, tıp ilâçları, eski madalyalar satın aldılar, kitabelerin kopyalarını çıkardılar, gökyüzü, piramitler, Ayasofya ve diğer doğa, ibadet ve sanat yerleri ile ilgili ölçümler yaptılar. Fakat Osmanlı İmparatorluğunda bilimsel çalışma gerçekleştirmeye çalışanlar sadece gezginler değildi. Birçok misyoner, tüccar, diplomat, serüvenci ve turist de bu tür bir işle meşguldü⁸.

XIX. yüzyılda oryantalizm, akademik bilgi açlığı hissedenerin ihtiyacına bir nebze cevap vermiş olabilir. Fakat masa başında okunan belgelerle yetinmeyen pek çok Avrupalı, bu dönemde Müslüman ülkelere gidecek, gözlemlerini kaleme alacak ve geniş bir seyahatname literatürü vücuda getirecektir. "Doğu'yu bilme" ihtiyacını kitap okuyarak gideremeyenler, böylece Doğu'ya, yani İslâm dünyasına giderek bin yıllık sır perdesini aralamaya çalıştılar. Sir Richard Burton, Scott, Kinglake, Disraeli, Curzon, Warburton, Nerval, Chardin, Chateaubriand, Flaubert, Lamartine, Pierre Loti ve Tavernier gibi Avrupalı seyyahlar, Haçlılar döneminde ortaya çıkan bir tecrübeyi modern bir bağlamda yeniden yaşadılar: İslâm dünyasına ilk defa ayak basan Avrupalı burjuva aydınlarının Müslüman doğuyla karşılaşması, çağın ruhuna uygun yeni algılama biçimleri üretti⁹.

⁶ I.R.Netton, "Rihla", **Eİ²**, VIII, Leyden 1986, s.528.

⁷ Nasuhi Önal Karaaslan, "İbn Cübeyr" **DiA**, XIX, İstanbul 1999, s.400-402.

⁸ Sonja Brentjes, "XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Batı Avrupalı Gezginler ve Bilimsel Çalışmalar", **Türkler**, XII, Ankara 2002, s.251-259.

⁹ İbrahim Kalın, **İslâm ve Batı**, İsam yay. İstanbul 2007, s.120.

Oryantalizm'in siyasî nüfuz aracı olarak kullanılmaya başlaması ile Doğu'ya ait her şeyin bilinmesi daha da büyük bir önem kazanmıştır. Dolayısıyla bu konudaki çalışmalara İngiltere ve Fransa'nın yanı sıra Rusya ve Almanya'da büyük ağırlık vermeğe başlamışlardır. Avrupalı devletler, misyonerlik veya diplomasi işinde kullanılmak üzere yetiştirilen Oryentalistlere, Doğu'nun dilleri yanı sıra tarihi, sosyal hayatı, sanatı ve eski eserleri hakkında da çok ayrıntılı bilgiler öğretmişlerdir. XVIII. yüzyıldan itibaren, Osmanlı devletine gelen seyyahların büyük bir çoğunluğu, siyasî ve politik kaygılardan hareket ettikleri için, eserlerinde tarafsız olamamışlardır. Yazmış oldukları seyahatnamelerde bir miktar tarafsız olduğu gözlemlenen yazarlar da, gezmiş oldukları bölgelerde kendi devletlerinin işine yarayacak bilgi ve gözlemlerini eserlerine yansıtmışlardır¹⁰.

Sosyal tarih açısından seyahatnamelerin yeri kuşkusuz çok önemlidir. Bazen o milletten birinin göremeyeceği veya yazamayacağı bir şeyi bulup çıkarmışlar, bazen de eseri cazip kılmak için mübalâğaya kaçmışlardır¹¹. Seyahatnamelerde, politik konuların dışında gidilip görülen ülke insanların zevklerine, eğlencelerine, giyim – kuşamlarına, folkloruna, sosyal, ekonomik, durumlarına dair pek çok bilgi yer alır¹².

---

¹⁰ İbrahim Yılmazçelik, "Avrupalı Seyyahların Gözüyle Ortadoğu", **Onbirinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri** I, XIII. Yüzyıldan Günümüze Ortadoğu'daki Gelişmelerin Güvenliğimize Etkileri (04-05 Nisan 2007), Ankara 2007, s.115-152.

¹¹ Mübahat S. Kütükoğlu, **Tarih Araştırmalarında Usul**, Kubbealtı Neş. İstanbul 1998, s.24.

¹² Yılmazçelik, a.g.m. s.117.

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL BİLGİLER

1. Halep Şehrinin Tarihçesi

Halep kuzey yarım kürede, 38°-68' doğu boylamları, 40°-12' kuzey enlemleri arasında yer alır. Denizden yüksekliği 390 metredir. Düzensiz bir yağış iklimine sahip olan Halep çoğunluğu kışın olmak üzere yıllık ortalama 420 mm yağış alır. Yarı çöl iklimine sahip olan Halep, yazın 20° - 30° C, kışın ise 5° - 17° C arasında bir ortalama sıcaklığa sahiptir¹³.

Halep ve havalisini içine alan bölge tarihsel olarak *Bilad-ı Şam* olarak isimlendirilmiştir. Anadolu coğrafyasını isimlendirmek için de *Bilad-ı Rum* kullanılmıştır. Bu gölge Arap çölünden Fırat nehrine kadar Akdeniz sahilini kapsayan bölge için kullanılan bir isimlendirme olmuştur. *Bilad-ı Şam* olarak adlandırılan bölge bugün Suriye, Lübnan ve Filistin'i içine alan bölgeleri de kapsıyordu¹⁴.

Kuzey Suriye'nin en önemli şehri ve kendi adını taşıyan ilin merkezi olup Anadolu'dan Mezopotamya'ya ve Akdeniz'den İran'a giden ana yolların kavşak noktasında kurulmuştur. Bu dikkat çekici coğrafi konumu dolayısıyla kervanların uğrak yeri olmuş, bunun sonucunda ticaretle zenginleşip medeniyette yükselirken sık sık aynı yollardan sefere çıkan orduların tahribatına ve yağmalarına maruz kalmıştır¹⁵.

1.1. Halep İsmi

Tarihte pek çok değişik isimle anıldığına şahit olduğumuz Halep, Makedonyalıların kullandığı Beroia ismi dışında kullanılan diğer isimler anlam ve telâffuz açısından birbirine yakındır. İlk olarak milâttan önce II. Bin yıl çivi yazılı Akad tabletlerinde *Halaba* ve *Halman/Halvvan* şeklinde adına rastlanan Halep için Hititler *Halap*, Mısır dilinde *Hrb*, Akadlar *Hallaba*, *Halman* ve *Halvan*, Araplar *Halebü'ş-Şehba*, İngiliz, İtalyan ve Almanlar *Aleppo*, Fransızlar *Alep* ismini tercih etmişlerdir¹⁶.

Halep isminin menşei konusunda kaynaklar birbirine yakın izahlar getiriyorlar. Bu açıklamaların ortak noktası, Hz. İbrahim zamanına dayandırılmasıdır. Buna göre Hz. İbrahim

¹³ J.Sauvaget, "Haleb" *İA*, V, Eskişehir 2001, s.117.

¹⁴ H.Lammens, "Suriye", *İA*, XI, Eskişehir 2001, s.51.

¹⁵ Talib Yazici, "Halep", *DiA*, XV, İstanbul 1997, s.239-244.

¹⁶ Sauvaget, Haleb, s.117; Yazici, Halep, s.239.

her gün kalenin bulunduğu tepenin olduğu yerde koyunlarını¹⁷ otlatır ve Cuma günleri sütlerini fakirlere sadaka olarak dağıtırmış. Bunu alışkanlık edinen halk Cuma günü Hz. İbrahim koyunları sağdığında *haleb! haleb!* (sağdı, sağdı) diye bağırışmış¹⁸. Arapçada tatlı süt anlamına da gelen Halep¹⁹, şehirden ziyade kalenin bulunduğu tepeyi ifade etmek için kullanılmıştır²⁰.

Yakut El-Hamevi Hz. İbrahim'e dayandırılan kıssaya itiraz eder, o dönemde bölgede Arapların olmadığını dolayısıyla ismin Arapça olmadığını iddia eder. Yakut'un itiraz ettiği bir başka şeyde şehrin ismini Halep b. Mehr'den aldığı iddiasıdır. Arapça Hz. İsmail'den itibaren kullanılan bir dildir. Kelimenin Arapça zannedilmesinin sebebi olarak İbranîce ve Süryanîcenin Arapçaya yakın olmasından kaynaklandığı içindir. Yakut'a göre Süryanîce olması daha yüksek bir ihtimaldir. Çevresi beyaz kalkerli topraktan oluştuğu için Süryanîcede beyaz anlamında Halep ismi kullanılmıştır. Halep tarihi konusunda uzman olan Kamil El-Gazi'de Halep'te hâlihazırda kullanılan birçok Süryanîce ismin varlığından hareketle şehrin adının da Süryanîce olabileceğini söylemiştir. Arapça *eş-Şehba* terkibi beyaz anlamına geldiği için Araplar aynı anlamı kastederek *Halebü 'ş-Şehba* derler²¹.

Halep isminin Süryanîce olması makul olmakla birlikte birçok dilde süt anlamına gelmesi de dikkat çekicidir²². Hıristiyan, Yahudi ve Müslümanların klâsik kaynaklarında Hz. İbrahim ile ilişkilendirilmesi önemli bir noktadır.

2. İslâm Öncesi Dönem

Tarih sahnesine ilk kez M.Ö. XX. Yüzyılda çıkan Halep, bu dönemde tamamen köy özellikleri taşımakta idi. Fakat mevkiinin nispeten daha elverişli ve korunma imkânı veren bir kayalık üzerinde kurulmuş olması nedeni ile civardaki yerleşim birimleri üzerinde hâkimiyet kurmayı başararak siyasî bir teşekküle dönüşmüştür. Kalesi sayesinde çevresindeki şehirler üzerinde hâkimiyetini kolayca kuran Halep, Anadolu'daki Hititlerle de münasebetlere başlamıştır. İki devlet arasındaki münasebetler ilkin dostça olmuşsa da Hitit kralı Mürşil'in

¹⁷ Rivayetlerde bazen koyun bazen de beyaz inek olarak geçer, fakat hepsinde ortak olan Hz. İbrahim'in süt sağıp fakirlere dağıttığı şeklindedir. 12. Yy'da şehri ziyaret eden Ratisbonlu Patechia : "Babamız İbrahim'in sürüsü buradaymış koyunlarını sağdıktan sonra dağdan inerek fakirlere süt dağıttığı için burası Halep diye isimlendirilmiş" demektedir. (Tudela'lı Benjamin ile Ratisbon'lu Petachia , **Ortaçağ 'da İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri**, Çev. Nuh Arslantaş , İstanbul 2009).

¹⁸ İbnü'l-Adim, **Zübdetu'l-Haleb Min Tarih-i Haleb**, I, Daru'l-Kitabi'l-Arabi, Dımaşk 1997, s.32; Yakut El-Hamevi, **Mu'cemu'l-Buldan**, Dar-ı Sadr, Beyrut 1995, II, s.282.

¹⁹ El-Hamevi, a.g.e. s.282.

²⁰ İbnü'l-Adim, a.g.e. s.32.

²¹ El-Hamevi, a.g.e. s.282; Kamil El-Gazi, **Nehru'z-Zeheb**, I, Dımaşk 1991, s.12-14.

²² İbranîce *halav* süt demektir. Arapça Halep yine aynı anlama gelmektedir.

güneye yayılma siyaseti ilişkileri zedelemiştir. Suriye seferine çıkan Mürşil Halep şehrini tahrip ederek, halkını esir etmiş ve hazinelerini Hattuşa şehrine götürmüştür²³.

Hitit hâkimiyetinin ardından bir süre sonra Mittanilerin eline geçen Halep (M.Ö. 1650), 1430'lara doğru tekrar Hititlerin egemenliğine girmiştir. Hitit devletinin imparatorluk döneminde en önemli eyalet merkezlerinden birini oluşturdu; imparatorluğun dağılmasından sonra da Halpa Krallığı adıyla müstakil bir Geç Hitit devleti haline geldi. Milâttan önce IX. yüzyılın ortalarında Asur İmparatorluğu topraklarına dâhil olan şehir yavaş yavaş önemini kaybetmeye başladı²⁴. Oldukça sönük bir devir geçiren Halep'in bu gerilemesinde Hititlerin halkı Anadolu'ya götürmesinin etkisi büyüktür²⁵.

M.Ö. 1000 yılında Aramîlerin yurt edindiği Halep, 650 senesinde Asurluların istilâsına maruz kalmış, bunu 612'de yaşanan Keldanî ve 533 yılındaki Pers istilâları takip etmiştir. Halep İskender'in fetihleri ve Selefki krallığının kurulması (M.Ö. 301-281) sayesinde, yeniden kalkındı. Meşhur İskender'in komutanlarından, Makedonya'da bulunan İdesya şehrendir. İskender'in ölümünden sonra her bir komutanı ayrı ayrı yerlerde bağımsızlıklarını ilân ettiği sırada Selefkos Suriye'yi istilâ etmiş ve Antakya şehrini babası Endohyos adına inşa ederek başkent yapmıştır. Selefkos giderek Akdeniz ve Karadeniz ile Hint ve Hazar denizi arasındaki toprakları ve bazı Rum eyaletlerinin güney bölgelerini hâkimiyeti altına alarak, Kartal resminin bulunduğu sancağını bağımsızlık alameti haline getirmiştir. Yiğit bir insan olan Selefkos memleketin imarına önem verdiği için Fırat nehri üzerinde bir köprü inşa etmiş ve binlerce yüksek bina ile çeşitli yollar yapmıştır. Yaklaşık olarak altmış kadar şehir kurmuştur. Her zaman hasımlarına karşı galip geldiğinden, Rumca "hasmına galip gelen kişi" anlamına gelen Nikator lâkabıyla anılmıştır²⁶. Selefkoslar döneminde şehrin ismi Beroia olarak değiştirildi ve Grek mimarîsine uygun yeni bir plânda imar edilmesiyle eski önemine kavuştu. Bu dönemde şehrin imarına vesile olan tanrı Adad'ın da Halep Zeus'u adıyla anıldığı görülür²⁷.

Romalılar başlattıkları doğu seferinin tamamını kazanıp Kafkasları istilâ ettikten sonra, meşhur Roma komutanı Bonbiyus MÖ 65'te Amanos dağlarının zirvesinden sel gibi Suriye bölgesine hücum ederek, tüm bölgeyi hâkimiyeti altına aldı. Halep yeni sahipleri sayesinde uzun bir barış dönemine ve abidevî çarşılara kavuştu. Halep Romalılar zamanında

²³ Sauvaget, Haleb, s.117.

²⁴ Yazıcı, a.g.m. s.239.

²⁵ Sauvaget, Haleb, s.117.

²⁶ **Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep**, Ankara 2007, s.76.

²⁷ Yazıcı, a.g.m. s.239.

büyümesine devam etti ve kalesi de kutsal mekânları barındıran bir akropol haline geldi²⁸. Şehirde daha ilk zamanlarda bir Hıristiyan cemaati oluştu. Bizans döneminden itibaren ciddi bir ekonomik hareketlenme meydana geldi. Bu hareketlenmede bölgeye yerleştirilen Yahudilerin varlığı inkâr edilemez. Kale dışında Arap Tenuh kabilesinin kervancıları için Hazire adında bir varoş oluşturuldu. Bizans döneminde Halep için en büyük felâket kuşkusuz Perslerin istilâsıdır. I. Keyhüsrev'in bizzat idare ettiği ordu (M.S. 540) şehri baştanbaşa istilâ etti. Justinian şehri tamir edip güzel bir katedral yaptırdıysa da sürekli İran istilâları ve Antakya'nın tamamen tahrip edilmesi yüzünden şehir uzun bir süre daha belini doğrultamadı²⁹.

3. İslâmî Dönem

Müslümanların Suriye istikametine yönelik ilk askeri teşebbüsleri daha Hz. Peygamber hayattayken başladı. Mute gazvesi ve onun bizzat iştirak ettiği Tebuk seferi Suriye'deki Bizans kuvvetlerini hedef alan girişimlerdi. Üsâme ordusunun hazırlanması ve bölgeye sevk edilmek istenmesi Suriye topraklarına yönelik teşebbüsler arasında yer aldı. Bu üç seferden anlaşıldığı gibi Hz. Peygamber, Suriye istikametine yönelik seferleri başlatmış bulunmaktadır³⁰.

Hz. Ebu Bekir döneminde fetih girişimleri olduysa da amacına ulaşamadı. Hz. Ömer döneminde Suriye orduları komutanlığına getirilen Ebu Ubeyde b. Cerrah, Halep'in fethine İyaz b. Ganem'i memur etti. İyaz bin Ganem Halep'te karargâh kurdu. Şehir halkı İyaz bin Ganem'den kendileri çocukları ve şehir surları, kiliseleri evleri ve içinde buldukları kaleye dokunulmayacağına dair güvence istediler. İyaz Haleplilerin bu isteklerini kabul etti ve onlarla bir antlaşma imzaladı. Başka bir rivayette ise Halep halkının kanlarının akıtılmaması, evleriyle kiliselerinin ise Müslümanlarla yarı yarıya taksim edilmesi şartı ile antlaşma yaptıkları şeklindedir. Bir diğer rivayette ise ahali şehri terk ederek Antakya'ya çekilmişlerdi. Halep'e giren Ebu Ubeyde şehri boş buldu. Sulh müzakereleri ise aracılar vasıtası ile mümkün olmuş, bunun üzerine ahali Halep'e geri dönmüştür³¹.

Farklı rivayetleri göz önüne aldığımızda muhtemelen şehir halkından bir kısmı Antakya'ya kaçmış fakat yapılan anlaşma neticesinde geri dönmüştür. Ele aldığımız

---

²⁸ Yazıcı, a.g.m. s.239.

²⁹ Sauvaget, Halep, s.118.

³⁰ Mehmet Akbaş, **Sahabenin İslamı Tebliği (Suriye Bölgesi)**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, s.24 (Basılmamış Doktora Tezi).

³¹ Belazuri, **Fütuhû'l- Buldan**, çev. M. Fayda, Ankara 1987, s. 209; Vakıdi, **Fütuhu's-Şam**, I, Beyrut 1997 s.237.

rivayetlerden birinde geçen evlerin ve kiliselerin paylaşılması meselesi pek makul değildir. Fetih sonrası olaylara baktığımızda evlerin veya kiliselerin ortak kullanılması gibi bir olay söz konusu olmamıştır. Müslümanlar Antakya Kapısından şehre girdiler (637). Yaptıkları ilk iş kalkanlarını koyup namaz kılmak oldu; daha sonra bu yerde Mescidü'l-etrâs (kalkanlar mescidi) adıyla bilinen bir cami yaptırıldı³². Bu cami sütunlu caddenin başındaki büyük taka sadece açık cephelere duvar örülmek suretiyle, kapalı bir bina şekli verilerek, vücuda getirilmiştir³³. Araplar ilk yayılma dalgaları içinde işgal ettikleri antik kentleri (Şam, Halep) baştan sona değiştirmeden kendi halinde evrime bıraktılar. Bu itibarla antik kent ile Müslüman kenti arasında devamlılık vardır³⁴.

3.1. Emevi ve Abbasî Devri

Ebu Ubeyde b. Cerrah'ın ölümünden (18/639) sonra Muâviye b. Ebû Süfyân Suriye valiliğine getirildi. Halep önce Humus'a, daha sonra da Kınnesrin'e bağlandı. Emevîler döneminde bazı eyalet valilerinin şehir civarına yerleşmiş olmasına rağmen Halep hiçbir zaman siyasî ve idarî bir merkez haline getirilmedi. İslâm fütuhâtı Halep'in hayatında çok yavaş bir değişime sebep oldu. Geçmişteki bütün anlaşmazlıklarını devam ettiren kalabalık bir Hıristiyan cemaati vardı. Müslümanlar ancak bir asır geçtikten sonra çoğaldılar ve abidevî bir cami vücuda getirdiler. Bu ilk büyük cami Emevî Halifesi Süleyman b. Abdülmelik tarafından 96-97 (715-716) yıllarında bir katedralin avlu veya haziresi üzerine cuma mescidi olarak inşa edildi³⁵.

İslâm dünyasında siyasî iktidarın Abbasîlerin eline geçmesi ile birlikte Halep de Abbasî yönetimine girmiş oldu. Ancak Suriye'nin Emevî hanedanının merkezi durumunda olması nedeniyle, Abbasîlerin bu bölgeye karşı tepkisel bir politika izlediklerini söyleyebiliriz. Gerçi, zaman zaman, hanedana mensup kişiler Halep'in de bağlı bulunduğu vilâyetlere vali tayin edildi ise de bütün Suriye gibi Halep de sönük bir dönem geçirdi. Bu devirde Halep her türlü idarî ve siyasî değerden mahrum bir taşra kasabası halinde kalmaya âdeta mahkûm edildi³⁶.

Abbasî halifesi Mutemid (870-892) döneminde otoritenin zayıflamasını fırsat bilen Tolunoğlu Ahmed bütün Kuzey Suriye'yi hâkimiyeti altına aldı. Tolunoğullarının hâkimiyeti

---

³² Yazıcı, a.g.m. s.239.

³³ Sauvaget, Halep, s.118.

³⁴ Robert Mantran, **İslamın Yayılış Tarihi**, Çev:İsmet Kayaoğlu, Ankara 1991, s.203.

³⁵ Abdüsselam Uluçam, "Halep Ulucamii", **DİA**, XV, İstanbul 1999, s.248-249; Sauvaget, Halep, s.118.

³⁶ Emin Kırkıl, **Selçuklu Döneminde Halep**, Elazığ 1999, s.6-7 (Basılmamış Doktora Tezi).

döneminde de Halep'in kaderi değişmemiştir³⁷. Kısa bir süre sonra Tolunoğullarının elinden çıkan Halep Karmatilerin istilâsına uğradı (903). Halep (936) yılında İhşîdîler'in eline geçti.³⁸ Bu gelişme üzerine Halife Suriye'yi İbn-i Raik'e bağışladı. Böylece, İhşîdî yöneticilerini bölgeden uzaklaştırmayı düşünmüş olmalı idi. Muhtemelen bu girişime karşı bir tedbir olarak, Muhammed İhşîdî'de Kilab kabilesinin reisi Said'i Halep valisi olarak tayin etmişti. Bu atama Kuzey Suriye'nin, bu tarihten sonra Kilab kabilesinin akınlarına maruz kalması sonucunu doğurdu ki buda bölgenin siyasî istikrarını ve gelişimini olumsuz yönde etkiledi. İbn-i Raik, İhşîdîler'in Halep valisi Said el-Kilabî'yi mağlûp ederek uzaklaştırdı ve Dımaşk'a yerleşti. 329 (940/941) senesinde İhşîdî, veziri Kâfur idaresinde bir orduyu Suriye'ye gönderdi. İbn-i Raik'i mağlûp eden Kâfur Halep'i aldı ve İbn-i Raik anlaşmaya mecbur edildi. Bunu takip eden yıllarda İbn-i Raik, Hamdanî Nasıruddevle tarafından öldürüldü. Emirü'l-Ümera olan Nasıruddevle'nin ölümünden sonra yerine geçen kardeşi Seyfûddeve Ali Halep'e hâkim oldu. Böylece Hamdaniler dönemi de başlamış oldu³⁹.

3.2. Hamdaniler Dönemi

Halep Hamdaniler'in eline geçmesi ile İslâmî dönemde ilk defa bir devlet merkezi olma şansını yakaladı. Hamdaniler'in Halep kolunun hükümdarı olan Seyfûddeve Ali (944-967), asıl şöhretini Bizans'a karşı yaptığı cihada borçludur⁴⁰. Abbasîlerin gittikçe güçten düşmesi ile ortaya çıkan boşluktan yararlanan Seyfûddeve, Bizans üzerine birçok sefer düzenledi. Seyfûddeve'nin güçlenmesi karşısında Bizans onun rakipleri olan İhşîdîlerle dostane ilişkiler geliştirdiyse de süreci durduramadılar⁴¹. Seyfûddeve'nin Halep'e kesin olarak yerleşmesi ve İhşîdîlerle anlaşması 947 yılında vaki olmuştur⁴².

Bizans ile yapılan pek çok muharebeden (950-954) başarı elde eden Seyfûddeve'nin talihi bir süre sonra tersine döndü. Bu savaşlarda müstakbel Bizans İmparatoru Jan Çimiskes askeri sahadaki kabiliyeti ile temayüz etti⁴³. 950'deki seferde Hamdani ordusu Kapadokya bölgesine kadar ilerledi. Dönüşte Leon Pokhas'ın kurduğu tuzak ile ordu neredeyse tamamen yok edildi. Seyfûddeve canın zor kurtardı. Bu sefer Araplarca Gazvetü'l-Musibe yani felâket

³⁷ Kâzım Yaşar Koprıman, "Tolunoğulları", **DGBİT**, VI, İstanbul 1989, s.55-79.; Nadir Özkuyumcu, "Tolunoğulları", **Türkler**, V, Ankara 2002, s.10-60.

³⁸ Yazıcı, a.g.m. s.239.

³⁹ Kırkıl, a.g.e. s.7, Nadir Özkuyumcu, "İhşîdîler", **Türkler**, V, s.60-102, Ankara 2002.

⁴⁰ M. Sobernheim, "Hamdaniler", **İA**, V/1, Eskişehir 2001, s.180.

⁴¹ Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, Çev: Fikret Işıltan, TTK, Ankara 1991, s.258.

⁴² Fikret Işıltan, "Sefûddeve", **İA**, X, Eskişehir 2001, s.538.

⁴³ A.A. Vasiliev, **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, Çev: Ahmed Müfid Mansel, Ankara 1943, s.398.

gazvesi olarak adlandırıldı⁴⁴. İlk Bizans akınları Halep'e kadar ulaşmayı başaramadıysa da 962 yılında Nikephor Phocas'ın idare ettiği Bizans kuvvetleri Halep önlerine kadar gelip şehri muhasara ve işgal ettiler. Şehir sekiz gün süreyle yağmalandı ve ağır bir şekilde tahrip edildi. Bu tahribat Halep için çok yıkıcı oldu ve şehir uzun süre belini doğrultamadı⁴⁵. Otuz yıldan beri Bizans'ın dış politikasının merkez noktasında yer alan Hamdaniler'le mücadele daha o sıralarda Bizans lehine sonuçlanmış sayılırdı. Girit'in Bizans tarafından alınması ile doğu Akdeniz'de olduğu gibi, Seyfüddevle'nin başkenti Halep'in düşmesi ile Bizans için en tehlikeli merkezlerden biri saf dışı bırakılmış oluyordu. Bizans açısından daha doğuya ilerlemenin yolu açılmış oluyordu⁴⁶.

Halep'in Bizans tarafından istilâ edilmesi sonrasında Seyfüddevle yapılanlara karşılık olarak 963 yılında Konya'ya kadar ilerlediyse de bir netice elde edemedi. Halep'in geçici olarak kaybedilmesi ve tahribi İslâm dünyasında bir kıpırdamaya vesile olduysa da eski duruma dönülemedi. Özellikle Horasan'dan pek çok gönüllü Seyfüddevle'ye yardıma geldi⁴⁷. Hastalığı yüzünden son Bizans seferinden geri dönmek zorunda kalan Seyfüddevle Şeyzer'e çekildi ve 10 Safer veya 24 Safer 356 (25 Ocak veya 8 Şubat 967) tarihinde Halep'te öldü; cenazesi Meyyâfârikîn'de annesinin mezarının yanına defnedildi⁴⁸. Seyfüddevle sadece Bizans'a karşı yaptığı cihatla değil aynı zamanda Halep'i ilim ve kültür merkezi haline getirmesi ile akılda kalır. El-Mütenebbi, Ebu'l-Firas El-Hamdani, El-Va'va, İbn Nubata, İbn Halaveyh, İbn Cinni, El-Fârâbî ve Ebu'l-Ferec İsfahani gibi âlim ve edipleri himaye etmesiyle bilinir⁴⁹.

Seyfüddevle'nin ölümünden sonra Ebu'l-Meali Şerif Halep'e hâkim oldu. Hem Bizans baskısı hem de emirlerinin isyanı, onun döneminin tam bir kargaşa dönemi olmasına sebep olmuştur. Son Bizans saldırısı ile şehir yıllık 700.000 dirhem vergiye bağlanmıştır. Bu ağır vergilerin yanı sıra kötü yönetim ticareti tamamen öldürmüştür. Bu dönemde Halep'i anlatan İbn Havkal emirin hemen her şeyden vergi aldığını, kazanç sağlayan bir iş gördüğünde ona ortak olduğunu söyler⁵⁰. Yaşanan bütün olumsuzlukların yanında artan Fatimî baskısı işi içinden çıkılmaz bir hale soktu⁵¹.

---

⁴⁴ Işiltan, Seyfüddevle, s.538.

⁴⁵ Sauvaget, Halep, s.118.

⁴⁶ Ostrogorsky, a.g.e. s.265.

⁴⁷ Işiltan, Seyfüddevle, s.538.

⁴⁸ Nasuhi Ünal Karaarslan, "Hamdaniler", **DİA**, XV, İstanbul 1997, s.446.

⁴⁹ Işiltan, Seyfüddevle, s.539; Sauvaget, Halep, s.118.

⁵⁰ İbn Havkal, **Kitab-ı Suretu'l-Arz**, Beyrut 1996, s.163.

⁵¹ Sauvaget, Halep, s.118.

Bu dönemde Abbasî Halifesi ve Büveyhî Sultanını matbu olarak tanıyan Ebu'l-Meali'ye Sa'duddevle unvanı tevcih edildi. Muhtemelen bu yakınlaşmaya güvenen Sa'duddevle Bizans'a ödemekte olduğu yıllık vergiyi kesti ise de Bardas Phocas'm Halep'e yürümesi üzerine, Bizans ile olan eski antlaşmayı yenilemeyi kabul etti. Bu olaydan kısa bir süre sonra Sa'duddevle öldü ve yerine Lü'lü'nün vesayeti altında oğlu Saidüddevele geçti⁵².

Saidüddevele'nin iktidar zamanında fiili yönetim Lü'lü'ün elindeydi. Saidüddevele'nin ölümü üzerine yönetim artık tamamen Lü'lü'ün eline geçti ve Hamdani sülâlesini Kahire'ye gönderdi. Bu dönem aynı zamanda Fatımîlerin nüfuzunun etkin olduğu bir dönemdir. Artık hutbeler Fatımî halifesi adına okundu⁵³ ve bu nüfuz etkisi bir süre sonra fiili işgale dönüştü(1014)⁵⁴. Bu dönemi Ebu Mansur zamanından başlatmak yerinde olur. Zira Fatımîlerin manen de olsa hâkimiyeti her alanda hissediliyordu. Hatta şehir, Lü'lü' ve Mansur tarafından hazırlanan Fatımî yasaları ile yönetiliyordu⁵⁵.

Fatımî Halifesi el-Hâkim, Halep'te müküs ve mezalim vergilerini kaldırdı. Kısa bir süre sonra, Bencü Tekin'in gulamı, Azizüddevele Fatık Halep valisi olarak tayin edildi (Ramazan 407/Şubat 1017). Halep'e yerleşen Fatık bir dizi imar faaliyetine girişti. Kalenin altında bulunan sarayı tamir ettirdi, kalenin tahkim edilmesi ile meşgul oldu. Ulu Cami'in kandili de bu yıllarda yapıldı⁵⁶. Fâtımîler'in Orta ve Güney Suriye, daha sonra da Halep emirlikleri üzerindeki nüfuzunu güçlendirecek Suriye bölgesine yönelik politikası hariç dış politikaları aktif değildi. Fâtımîler Suriye'yi ele geçirmeyi diğer ülkelere sahip olmanın garantisi gibi görüyorlardı⁵⁷.

3.3.Mirdasiler Dönemi

Halep'teki Fatımî idaresi 1022 yılında bedevî kabilelerin memleketi paylaşmasıyla son buldu. Böylece Halep kilab kabilesinin reisi Salih b. Mirdas'ın eline geçti. Yaklaşık elli yıllık bir dönemde (1022-1070) onun soyundan gelenler tarafından idare edildi⁵⁸. Fatımî halifesi adına hutbe okutan Salih b. Mirdas, nüfuzunu daha geniş bölgelere yaymak isteyince Fatımîler buna izin vermediler. Fatımî Halifesi Zahir 419 (1028) yılında Anuş Tegin ed-

---

⁵² Kırkıl, a.g.e. s.9.

⁵³ Sobernheim, Hamdaniler s.180.

⁵⁴ Yazıcı, a.g.m. s.239.

⁵⁵ Kırkıl, a.g.e. s.10.

⁵⁶ Kırkıl, a.g.e. s.10.

⁵⁷ Eymen Fuad Seyyid, "Fatımiler", *DiA*, XII, s.230.

⁵⁸ Sauvaget, Haleb, s.118.

Dizberî kumandasında bir orduyu Suriye'ye gönderdi. Savaş Fatimî ordusunun zaferi ve Salih b. Mirdâs'ın ölümüyle sonuçlandı⁵⁹.

Mirdasiler dönemi iç çekişmeler, Bizans ve Fatımîler arasında denge politikaları gütmekle geçmiştir. Şehrin sosyoekonomik yapısına bir katkısı yoktur. Bu dönemde en dikkat çekici gelişme Halep'e ilk Türkmen yerleşmelerinin başlamış olmasıdır. İç çekişmelerde bir denge unsuru olarak kullanılan ilk Türkmen göçleri, daha sonra kalıcı bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Bizans ve Haçlılarla yapılan mücadelelerde önemli roller üstlenmişlerdir. Sonraki dönemde bölgeyi nüfuz alanına katacak olan Selçuklular için bir ön hazırlık işlevi görmüşlerdir. İlk Türkmen kitlesi 1.000 kişilik atlı gurubuyla Hanoğlu Harun adında bir Türk komutanının eliyle gerçekleşmiştir⁶⁰.

Anadolu'da başlayan yurt edinme faaliyetine paralel olarak, Suriye ve Filistin'de aynı süreci başlatan Türkmen kitlelerinin bölgede etkili olmaları, Mirdasî emiri Mahmud'un dikkatini, Selçuklu sultanlığına çevirmesine neden olmuştu. Zira bir yandan amcası Atiyye ile olan mücadelesinde sürekli müttefike muhtaç durumda oluşu, bir yandan da tabi statüsünde bulunduğu Fatimî halifeliğinin sık sık amcasından yana tavır koyması, onu Türklerle yakın ilişkiler kurmaya zorlamış, bunun neticesi olarak Mirdasî-Selçuklu ilişkileri başlamıştır. 1070 tarihinden itibaren hutbe Abbasî ve Selçuklu Sultanı adına okunmuştur. 1070 tarihinden itibaren Mirdasiler Selçukluların üçüncü dereceden vasalı durumuna geldiler⁶¹. Alparslan'ın Mısır seferi sırasında Mirdasoğlu Mahmud sultanın huzuruna çıkararak itaat arz etmiş, buna karşı Sultan Alparslan'da kendisine dokunmayarak yerinde bırakmıştır (Mayıs 1071)⁶².

Suriye Selçuklu Meliki Tutuş 1078'de Halep'i kuşattı. Fakat özellikle Ukaylî Emîri Şerefüddeve Müslim b. Kureyş ile Halep Emîri Sâbık'ın Arap kabilelerinin desteğini sağlayarak ona mukavemet etmeleri üzerine başarı sağlayamadı⁶³. Tutuş ertesi yıl şehri yeniden kuşatınca halk Şerefüddeve Müslim'e bir heyet gönderip anahtarı ona teslim etmek istediklerini bildirdi. Tutuş, Emîr Atsız'ın yardım çağrısı üzerine Dımaşk'a dönünce derhâl harekete geçen Şerefüddeve kalabalık Arap kabileleri ve kuvvetleriyle şehre girdi ve Mirdasî hanedanına son verdi (472/1080)⁶⁴. Anadolu Selçuklu Sultanı I. Süleyman Şah'ın Antakya'yı

⁵⁹ Kırkıl, a.g.e. s.15.

⁶⁰ Ahmet Emin Dağ, **Halep Türkmenleri (1918-2008)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2010, s.14 (Basılmamış Doktora Tezi).

⁶¹ Kırkıl, a.g.e. s.24.

⁶² Ali Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara 1983, s.60; Yazıcı, a.g.m. s.241.

⁶³ Sevim, a.g.e. s.100.

⁶⁴ Sevim, a.g.e. s.101; Kırkıl, a.g.e., s.35.; Sauvaget, Halep, s.119.

fethetmesinden sonra Şerefüddeve ile girdiği mücadele onun ölümüyle sonuçlandı (20 Haziran 1085). Süleyman Şah bu zaferden sonra Halep'i kuşattı. Şehri müdafaa eden kuvvetlerin kumandanı Şerif el-Huteytî, yapılan müzakerelerden sonra Halep'i Sultan Melikşah'ın onayı alındıktan sonra teslim edebileceğini bildirdi. Bunun üzerine Süleyman Şah kuşatmayı kaldırdı (Temmuz 1085). Ancak daha sonra verilen sözün tutulmaması üzerine ertesi yılın nisan ayında şehri yeniden kuşattı. Şerif el-Huteytî bu defa Tutuş'a haber gönderip şehri kendisine teslim edeceğini bildirdi. Mayıs 1086 Dımaşk'tan yola çıkan Tutuş, Süleyman Şah ile savaşa girdi ve onu mağlûp ederek ölümüne sebep oldu (4 Haziran 1086). Savaştan sonra Şerif el-Huteytî Halep'in teslimi hususunda Tutuş'u da oyalamaya kalkıştı; sancak Tutuş 11 Temmuz 1086 günü şehri ele geçirdi. Bu gelişmeler üzerine Sultan Melikşah Tutuş'a haber gönderip Dımaşk'a dönmesini istedi. Tutuş da bu emre uyararak Halep'ten ayrıldı. Sultan Melikşah, bazı devlet adamı ve kumandanlarıyla birlikte gelerek 3 Aralık 1086 şehri teslim aldı⁶⁵.

3.4. Selçuklular Dönemi

Melikşah Halep'e vali olarak Kasımüddeve Aksungur getirildi. Aksungur'un valiliği sırasında uzun süreden beri rahat yüzü görmeyen şehir rahat bir nefes almıştır. Halep ve çevresinde eşkıyalık hareketlerini tedip edip, ticaretin canlanmasını sağladığı gibi, bunun devamını temin için ticaret kafilelerinin mallarını geçmekte oldukları mahallin ahalisine zimmetlemiş, böylece onları güvence altına almıştır. Onun bu faaliyetleri, uzun süren mücadele ve güvensizlik ortamı nedeni ile ticarî özelliğini kaybeden Halep'i yeniden bir ticaret şehri haline getirmiş ve şehir bayındır hale gelmeye başlamıştı⁶⁶.

Melikşah'ın ölümü (1092) üzerine tahtta hak iddia ederek saltanat mücadelesine atılan Tutuş, önce Halep üzerine yürüdü. Aksungur, Tutuş'a mukavemet etmeyip onun emrine girdi, fakat daha sonra Emîr Bozan ile birlikte Tutuş'tan ayrıldı ve Selçuklu tahtının asıl vârisi Berkyaruk b. Melikşah'ın tarafına geçti. Bozan ile Aksungur'un böylesine kritik bir anda kendisinden ayrılmalarını ihanet olarak kabul eden Tutuş, onlarla hesaplaşmak için tekrar Halep önlerine geldi. Ruyân köyü yakınındaki savaşta Aksungur'u mağlûp edip esir aldı ve öldürttü⁶⁷.

---

⁶⁵ Yazıcı, a.g.m. s.241.

⁶⁶ Kırkıl, a.g.e., s.45; Sauvaget, Haleb, s.119.

⁶⁷ Coşkun Alptekin, "Aksungur", *DiA*, II, İstanbul 1989, s.296.

Tutuş'un ölümü üzerine Halep Selçuklu Melikliği'nin başına geçen oğlu Rıdvan, Fatımî Halifesi Müstâ'înin teklifini kabul ederek başşehri Halep'te ve hâkimiyeti altındaki diğer yerlerde onun adına hutbe okuttu. Ancak aldığı sert tepkiler karşısında bundan vazgeçerek yeniden Abbasilere ve Büyük Selçuklulara döndü (1097). Rıdvan, Halep'teki Bâtınîler'le sıkı iş birliği yaptı ve onların burada bir dârü'd-da've (propaganda merkezi) kurmalarına müsaade etti; ancak Sultan Muhammed Tapar'ın tehdidi üzerine bazılarını öldürtmek, bazılarını da şehir dışına sürmek zorunda kaldı (1108)⁶⁸.

İslâm dünyasının tam bir parçalanmışlık içinde olduğu bu dönemde haçlı saldırıları işi içinden çıkılmaz bir hale soktu. 1098 yılında Urfa'ya saldırarak burada bir haçlı kontluğu kurdular. Bundan dört ay sonra Haziran 1098'de Antakya ve 1099'da Kudüs Haçlıların eline geçti⁶⁹. Halep'in etrafındaki irili ufaklı pek çok kale haçlılar tarafından ele geçirilerek tam anlamıyla kuşatılmıştır. Antakya Prinkepsi Tancred'in Halep bölgesini istilâya teşebbüs etmesi üzerine Rıdvan sûfî, fakih ve tüccarlardan oluşan bir heyeti o sırada Bağdat'ta bulunan Sultan Muhammed Tapar'a göndererek yardım istediye de emirler arasındaki meseleler yüzünden sonuç alamadı (504/1111). Rıdvan'ın 507'de (1113) ölümünden sonra yerine geçen oğlu Alparslan kısa süren melikliği sırasında Bâtınîler'in faaliyetlerine izin vermemekle birlikte Haçlılara karşı da ciddi bir şey yapamadı⁷⁰.

Alparslan'ın kısa süre sonra ölümü üzerine henüz çocuk yaştaki Sultanşah tahta geçti. Sultanşah döneminde idare tamamen Atabeg Lü'lü'nün elinde toplandı. Lü'lü' 1116'da ölünce Emîr Yaruktaş idareye hâkim oldu ve zaman zaman Haçlılarla iş birliği yaptı. Haçlıların baskı ve tehditleri karşısında zor durumda kalan şehrin ileri gelenleri, Artukoğlu İlgazi'ye haber gönderip Halep'i teslim almasını ve Hıristiyanlarla mücadele etmesini istediler; İlgazi de oğlu Tîmurtaş ile birlikte gelip şehre girdi (511/1117-18). Halep halkının çağrısı üzerine gelerek şehri teslim alan İlgazi, eski yönetim kadrolarının büyük bir kısmını iş başından uzaklaştırarak tutukladı. Hazine ve depoların bunlar tarafından boşaltılmış olmasından dolayı birçoğunun mallarına el koyarak hazineye iade etti. Şehir ekonomik yönden öyle bir çöküntü içinde idi ki, toplanan vergiler İlgazi ile gelmiş olan Türkmenlerin ihtiyacını dahi karşılamaktan uzak idi⁷¹.

⁶⁸ Bernard Lewis, **Haşhaşiler**, Çev: Ali Aktan, İstanbul 1995, s.88; Yazıcı, a.g.m. s.241; Kırkıl, a.g.e. s.47.

⁶⁹ Işın Demirkent, "Haçlılar", **DİA**, XIV, İstanbul 1996, s.530; Sevim, a.g.e. s.183.

⁷⁰ Yazıcı, a.g.m. s.242.

⁷¹ Kırkıl, a.g.e. s.49.

Haçlıların şehri almak konusunda yapacakları hamlenin başarıya ulaşması yüksek bir olasılık olarak görünüyordu. Bu ise, bölge Müslümanlar açısından askerî ve siyasî anlamda çok kötü sonuçlar doğurabilirdi. İşte böyle bir ortamda İlgazi'nin şehrin yönetimini ele alması mevcut bütün olumsuzluklara rağmen şehir için büyük bir şans olmuş ve bütün lehte şartlara rağmen Haçlılar şehri ele geçirmeye muvaffak olamamışlardır. Diğer yandan, İlgazi'nin Halep'e yerleşmesiyle, Suriye Selçuklu Devleti de tarih sahnesinden çekilmişti⁷².

3.5. Zengiler Dönemi

İç karışıklıklar ve Haçlı kuşatması altındaki şehri göz göre göre kaybetmek istemeyen Irak Selçuklu Sultanı Mahmud duruma müdahale ederek şehri İmadeddin Zengi'ye verdi(1129). İmadeddin Zengi Haçlıların elinde olan Hama, Esarib, Maaratünnuman, Urfa, Buzaa, Humus, Barin gibi şehir ve kaleleri aldı. Kendisi babası Aksungur'un valiliği döneminde Halep'te doğmuştur. Halep'in onun açısından ayrı bir önemi vardır. Baba memleketinde uzun zamandan beri kaybolan huzur ve sükûnu yeniden sağladı⁷³.

Nureddin Mahmud döneminde (1146-1174) Haçlılarla mücadelenin yanı sıra, Halep'in sosyokültürel ve dini yapısında önemli değişimlere imza attı. Tedbirli ve âdil bir hükümdar olan Nureddin Mahmud Halep surlarını, kaleyi ve suyollarını tamir ettirdi. Giderek artan İsmaili etkiyi kırmak için Sünnîliği canlandırma yoluna gitti. Bu amaçla pek çok medrese kurdu. En meşhur medreseler bir Bizans katedrali üzerinde kurulan Halaviye medresesidir. Sadece Halep'te 6 medrese kurduğu, Halep'ten başka Dımaşk, Musul, Harran, Urfa'da dâhil olmak üzere 40'in üzerinde medrese kurduğu biliniyor⁷⁴.

Ülkesinin değişik yerlerinde yetimler için mektepler yaptırıp onları akara bağladı. Bunun yanında birçok mescitler yaptırıp oralarda Kur'an okuyan yetimler için vakıflar te'sis etti ki bu konuda ondan önce böyle bir tutum sergileyen yoktur. Nureddin'in her şehirde vakfettiği vakıfların gelirinin her yıl dokuz bin dinar olduğu kaydedilmektedir. İbnü'l-Esir kendisi ile ilgili olarak: "*Kendisinden önce geçenlerin tarihini araştırdım, Hülefâ-yı Râşidîn ve Ömer b. Abdülaziz'den sonra ahlâk ve fazilette Nureddin Mahmud'dan daha güzelini*

⁷² Aydın Usta, "Artukluların Halep'teki Hâkimiyeti", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XXIII, S.2, Aralık 2008, s.229.

⁷³ Coşkun Alptekin, "Zengi", **İA**, XIII, Eskişehir 2001, s.526-532.

⁷⁴ Bahattin Kök, **Nuruddin Mahmud bin Zengi**, İşaret yay., İstanbul 1992, s.174.

görmedim. Gecesi gündüzü ibadetle, Allah yolunda cihatla, kitap mütalâası ile ve iyilik yapmakla geçti⁷⁵.”

Nureddin Zengi'nin ölümünden sonra (569/1174) yerine oğlu el-Melikü's-Salih İsmail (ö. 578/1183) geçti. Nureddin'in ölümü ile Selahaddin Eyyubi Halep üzerinde hak iddia ederek burayı almak için girişimlerde bulundu. Önce Şam'ı alan Selahaddin bir süre sonra Halep kapılarına dayandı. Halep halkı Aksungur, İmadeddin ve Nureddin Mahmud döneminde gördüğü huzur ve sükûn ortamının bir şükran borcu olarak İsmail'i desteklediler. Hatta ona destek olanlar arasında İsmaililer dahi vardır⁷⁶. El-Melikü's-Salih ölümünden önce Halep'i Musul hâkimi İzzeddin Mes'ûd'a bıraktı. Selâhaddîn Eyyûbî, Halife Müstazî Biemrillâh tarafından kendisine verilen Halep'i ele geçirmek üzere 1182'de Mısır'dan yola çıktı. Ancak bu sırada İzzeddin Mes'ûd Sincar'ı alarak Halep'i kardeşi II. İmadeddin Zengi'ye bırakmıştı. Selâhaddîn 21 Mayıs 1183'de şehri kuşattı. II. İmadeddin Zengi bir süre mukavemet ettikten sonra Eyyûbîler'le anlaştı. Buna göre Halep'e karşılık Sincar, Habur. Nusaybin ve Serûc (Suruç) İmâdüddin'e verildi (11 Haziran 1183)⁷⁷.

3.6. Eyyubiler Dönemi

Selahaddin Eyyûbî burayı oğlu el-Melikü'z-Zâhir Gaziye bıraktı. Fakat birkaç ay sonra Halep, Selâhaddîn Eyyûbî'nin kardeşi el-Melikü'l-Adil'in ricası üzerine Mısır'daki bütün haklarından vazgeçmesi karşılığında kendisine verildi. Üç yıl sonra el-Melikü'z-Zâhir tekrar Halep'e tayin edildi (582/1186). El-Melikü'z-Zâhir Gazi döneminde Halep altın çağını yaşamıştır. Halep yeniden bir ilim ve kültür merkezi olmuştur. El-Melikü'z-Zâhir ticarî hayatın gelişmesi için büyük gayret sarf etmiş ve bu amaçla Venediklilerle bir anlaşma yapmıştır. Halep ve Lazkiye gümrüklerinden elde ettiği gelirlerle güçlü bir ordu kurmuştur. İmar faaliyetlerinde de bulunan el-Melikü'z-Zâhir Gâzî kendi adıyla anılan bir medrese (Zahirîye Medresesi) ve çeşitli hayır kurumları tesis etmiştir. Cevşen dağı eteklerinde yer alan Meşhed-i Hüseyin'de (1196) onun tarafından onarılmıştır. Halep surlarını tamir ettirmiş, Halep'te önemli davaların görüşüldüğü bir dârü'l-adl inşa ettirmiştir. Şehre su getirmek için yaptırdığı çalışmalar övgüyle anılmaktadır. Liyakatli devlet adamlarını, âlim, şair ve düşünürleri himaye eder, yetenek ve birikimlerinden yararlanırdı⁷⁸.

⁷⁵ Mustafa Eğilmez, “Musul ve Halep Atabeyi Nureddin Mahmud”, **Türkler**, IV, Ankara 2002, s.1337; K.V. Zettersteen, “Nureddin”, **İA**, IX, Eskişehir 2001, s.360.

⁷⁶ Sauvaget, Halep, s.120.

⁷⁷ Yazıcı, a.g.m. s.242.

⁷⁸ Abdülkerim Özeydin, “El-Melikü'z-Zâhir Gâzî”, **DİA**, XXIX, İstanbul 2004, s.83-84.

O yalnız Halep'i himaye etmekle kalmamış aynı zamanda Mısır'a denk gelecek kadar müreffeh bir devletin başkenti yapmıştır. Bu dönemde hazine geliri 8.000.000 dirheme yakındır. Şehirde yeni mahalleler kurulmuş, yer altı ve yer üstü su şebekesi yenilenmiş, pazar yerleri genişletilmiştir. Bu dönemde Şihabüddin Sühreverdî, İbnü'l-Adîm, İzzeddin İbn Şeddad, Ali el-Herevi gibi devrin önde gelen âlimleri yetişmiştir. Bunlardan özellikle İbnü'l-Adîm hem dirayetli bir yönetici, hem de bir ilim adamıdır. Hükümdar kendi huzurunda fıkıh ve kelâm tartışmaları yaptırır, karşısındakileri zor durumda bırakan Sühreverdî'ye büyük bir itibar gösterirdi. Bu sırada fukaha Sühreverdî'nin sapıklığına ve katlinin vacip olduğuna dair fetva hazırlayıp Selahaddin Eyyübî'ye göndermiş, Selâhaddin'in emriyle Sühreverdî el-Melikü'z-Zâhir tarafından idam edilmiştir; ancak bir süre sonra bu uygulamasından pişmanlık duyan el-Melikü'z-Zâhir onun öldürülmesi için fetva verenleri tutuklatıp mallarını müsadere ettirmiştir⁷⁹.

II. Yusuf'un saltanat döneminde Halep parlak günlerini bir süre devam ettirdiyse de, aynı zamanda sükûtun başladığı bir dönem olmuştur. Onun bütün orta ve kuzey Suriye'yi topraklarına katmaya çalışması Memlûklular ile karşı karşıya gelmesine neden oldu. Memlûklularla başlayan çatışma halifenin araya girmesi ile giderildi. Fakat asıl tehdit bir süre sonra kapıya dayandı. 1260 yılında şehir Hulagu tarafından ele geçirilerek baştanbaşa yakılıp yıkıldı. Yedi gün muhasara edilen Halep daha fazla direnemeyerek düştü ve beş gün boyunca yağmalandı. Yüz binden fazla insan ya esir edildi veya öldürüldü⁸⁰.

Halep Zengiler ve Eyyübîler döneminde çok parlak bir çağ yaşadı. Nureddin Mahmud ilme ve âlimlere çok değer verirdi. Onun Suriye'de inşa ettirdiği medreseler şeriatın öğretildiği, fikhî tartışmaların yapıldığı birer dinî enstitü haline geldi. Bu konudaki gayretler, özellikle o yıllarda yaygınlaşan Şia'ya karşı Sünnîliği canlandırmaya yönelikti. Nureddin Mahmud'un öldüğü 1174 yılında Halep'te üçü Hanefilere, dördü Şâfiîler'e mahsus olmak üzere toplam yedi medrese ile biri kadınlara ait üç hankah vardı. Halep Eyyübîler devrinde de Sünnî düşüncenin merkezi oldu. 1204'te şehirde sekizi Şâfiîler'e, dokuzu Hanefilere mahsus on yedi medrese, 1260'ta yirmi biri Şâfiîler'in, yirmi üçü Hanefilerin olmak üzere toplam kırk dört medrese mevcuttu⁸¹.

---

⁷⁹ Özeydin, a.g.m. s.84.

⁸⁰ Mustafa Kılıç, **El-Meliku'n-Nasır II. Selahaddin Yusuf Devrinde Eyyubiler Devleti**, (Basılmamış Doktora Tezi) Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü İstanbul 2001, s.134 .

⁸¹ Yazıcı, a.g.m. s.243.

3.7. Memlûklular Dönemi

Ayn Calut savaşıyla yenilgiye uğrayan Moğollar geri çekilmek zorunda kaldılar. Halep bu tarihten (1260) itibaren Memlûklu devletine bağlandı. Moğol tehdidi yüzünden şehir uzun süre kalkınamadı. Moğollar döneminde yıkılan kale ve surlar bile tamir edilmek için yüz yıl beklemek zorunda kaldı. Bu Moğol tehdidi hayali bir korku değildi elbette XIV. yüzyılın başında Moğol kumandanı Kazan b. Argun şehri tekrar aldıysa da üç ay sonra terk etti⁸². Memlûk döneminde Halep için en talihsiz olaylardan biri kuşkusuz 1348 yıllarına denk gelen veba salgınıdır. O dönemde bölgeyi ziyaret eden seyyah İbn Battuta her gün binlerce kişinin öldüğünden bahseder⁸³. İlk dönemlerde şehrin canlanmasını engelleyen bir unsur da valilerin sık sık çıkardığı isyanlardır⁸⁴.

Moğol istilâsından sonra bir türlü kendine gelemeyen şehre yeni bir belâ musallat oldu ki; o da en az Moğol istilâsı kadar yıkıcıdır. Timur çıktığı Anadolu ve Suriye seferinde bir durağı da Halep olmuştur. Yıldırım Bayezit'in karşısına çıkmadan önce arkasını sağlamak isteyen Timur önce Memlûklu işini halletmek istiyordu. Berkuk'un ölümünden sonra iç karışıklıklar yaşayan Memlûklular, aynı zamanda Timur'un bazı komutanlarını esir tutuyordu. Timur Malatya'da bulunduğu sırada, Memlûklu tahtına henüz yeni geçmiş olan çocuk yaştaki Ferec'e şu içerikteki mektubu göndermiştir. "*Ben Şam arazisine yabancı bir asker getirmek istemiyorum, siz artık daha ilerisine gitmeyin, Atlamış'ı derhâl gönderin ta ki ben de elçi öldürdüğünüzden dolayı günahınızı affedeyim ve memleketinizi selâmete bırakayım*"⁸⁵. Ferec bunu kabul etmediği gibi Kahire'ye doğru yola çıkan Timur'un elçilerini Halep'e varır varmaz hapsedirmiştir. Halep muhafızı Timurtaş şehir dışında Timur'u karşıladıysa da tutunamayarak kaçmak zorunda kaldı⁸⁶.

Halep şehrini kontrolü altına alan Timur, kaleyi ele geçirmek için gerekli plânları hazırlamış, bunu izleyerek de kaleyi çepeçevre kuşatma altına aldırılmıştı. Şiddetli kuşatmaya rağmen Halep Kalesi'ni savunmaya devam eden Demirtaş ve Sudun'a hitaben bir mektup gönderen Timur, bunlara nasihatlerde bulunarak direnmeden vazgeçmelerini istemişti. Sonuçta başka bir çıkar yol göremeyen Memlûklu yöneticileri, kalede bulunan şehrin ileri

⁸² Sauvaget, Halep, s.121.

⁸³ Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tanci, **İbn Battuta Seyahatnamesi**, Çev.; A Sait Aykut, II, YKY, İstanbul 2005, s.924.

⁸⁴ Sauvaget, Halep, s.121.

⁸⁵ Saadettin Baştürk, Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri, Bu Seferle Karşı Koyma Çabaları ve Sonuçları, **History Studies** Ortadoğu Özel Sayısı, Balıkesir 2010, s.14-26.

⁸⁶ İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, TTK, Ankara 2000, s.26.

gelenlerini de yanlarına alarak Timur'a teslim olmuşlardı. Arap kaynakları Timur'un Halep'te bir ay kaldığını, bu süre içinde köylerde yağmanın sürdüğünü, ölümlerin çokluğundan şehir ve etrafındaki bölgelerin koku ile kaplandığını bildirirler⁸⁷. Bu yağma olaylarında 20.000 kişinin öldüğü söylenmektedir⁸⁸.

Memlûklü dönemi Moğol felâketiyle başladı fakat bir süre sonra rüzgârın yönü değişti ve Kilikya Ermeni Krallığının 1375'te Memlûklularca ele geçirilmesinden sonra, şehir bir ticaret merkezine dönüşme yolunda önemli adımlar attı. İran ve Avrupa arasında canlanmaya başlayan ipek ticareti, şehirde iktisâdi vaziyetin canlanmasına vesile oldu⁸⁹. Venediklilere, İtalyan işi kumaşları karşılığında Gilan ipeği satan kervanların buluşma noktası haline geldi. Bu durum şehrin birden bire gelişmesine neden oldu. Bu ticarî gelişme beraberinde mimarî ve sosyal gelişmeyi de getiriyordu. Kurulan yeni mahallelerin yanında Abrak, Özdemir, Hayır Bey hanları gibi hanlar bu canlanmanın işaret taşları olmuşlardır⁹⁰.

3.8. Osmanlı Dönemi

1516'da Mısır Seferine çıkan Yavuz Sultan Selim, bütün Suriye'de olduğu gibi Halep'te de yeni bir dönemi başlattı. 28 Ağustos 1516'da Halep'e gelen Yavuz Sultan Selim'i Halepliler şehir dışında karşılayarak ona itaatlerini arz ettiler ve şehirlerinin yağmalanmamasını rica ettiler. Otağını Halep'in karşısında bulunan Gökmeydan'da kuran Yavuz Sultan Selim, burada Halep'in anahtarlarını teslim aldıktan sonra onların ricasını kabul ederek şehrin yağmalanmaması için gerekli tedbirlerin alınmasını sağladı. Bundan sonra şehrin idaresini Karaca Paşa'ya teslim etti⁹¹.

Osmanlı hâkimiyetiyle birlikte şehrin geçmişinde rastlanmayan büyük bir gelişme devri başladı ve bu dönem Halep tarihinin birçok bakımdan en parlak dönemini teşkil etti. Suriye bölgesinin fethinden sonra Osmanlılar bölgedeki eski Memlûk idarî teşkilâtını bozmadılar. Halep de Memlûk döneminde olduğu gibi Şam emîrû'l-ümerâsı (beylerbeyi) idarî bölgesi içinde yer alıyordu⁹².

---

⁸⁷ Yaşar Yücel, **Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları**, Ankara 1989, s.100.

⁸⁸ Yazıcı, a.g.m. s.243.

⁸⁹ Bahattin Keleş, "Memlûklerde Ticaret" **Türkler**, V, Ankara 2002, s.836.

⁹⁰ Sauvaget, Halep, s.121.

⁹¹ Enver Çakar, **XVI. Yüzyılda Halep Sancağı**, Elazığ 2003, s.16.

⁹² Bruce Masters, "Halep: Osmanlılar Dönemi" **DiA**, XV, İstanbul 1997, s.245.

Kanunî'nin tahta çıkması ile patlak veren Canbirdi Gazali isyanı⁹³, Halep'in idarî taksimatını da yakından etkiledi. İsyân sırasında Halep kuşatıldıysa da alınamadı. İsyânın bastırılmasını müteakip Halep, Şam'dan bağımsız ayrı bir eyalet merkezi haline getirildi⁹⁴. Bu idarî taksimatın yapılmasında güvenlik gerekçelerinin yanı sıra, şehrin uluslar arası ticarete oynadığı rolünde etkisi büyüktür. Bu dönemde Halep dokuz sancaktan müteşekkil bir eyalettir. Buna göre: Adana, A'zaz, Kilis, Balis, Birecik, Halep, Hama, Humus, Ma'arraa ve Selemiye⁹⁵.

Halep'in güvenlik sorunları giderildikten sonra onun ticarî kapasitesini ortaya çıkartmak için büyük yatırımlar yapıldı. Osmanlı yönetimi altında geçen ilk on yıllar boyunca, kente gelen valiler şehrin görüntüsüne ve ticarî alt yapısına büyük katkılarda bulundular⁹⁶. Halep içinde yer aldığı devletin sınırlarının doğuya kaydırılmasından çok yararlandı. Uluslar arası büyük ticaret yollarının geçtiği geniş bir bölgenin merkezi olan Halep, İran körfezinden ve Hindistan'dan getirilen lüks malların zorunlu transit noktası haline geldi⁹⁷. Bu dönemde (1583) hazine geliri şehir için 3.503.063 akçe olurken köylerle birlikte bu meblâğ 17.697.897 akçeye tekabül etmektedir. Halep Memlûkluların son döneminde kazandığı ticarî önemi korumaktan başka, elde ettiği konum sayesinde bütün doğunun belli başlı pazarı haline geldi⁹⁸.

XVII. yüzyılda Halep'in büyümesi ve gelişmesini frenleyen en önemli unsurlar Canbolatoğlu Ali isyanı ve Osmanlı-İran savaşları olmuştur. Canbolatoğlu Ali'nin 1610'da Belgrad'da idamından sonra Halep doğrudan doğruya İstanbul'un merkezî kontrolünde kaldı; hatta Osmanlıların diğer Arap vilâyetlerindeki gibi XVIII. yüzyılda mahallî valilerin ortaya çıkıp idareyi ellerine almaları ve merkezin bunları tanımak zorunda kalışı hâdiseleri burada görülmedi. 1639'da Osmanlı-İran mücadelesinin sona ermesiyle kervanlar İran ipeğini tekrar Halep'e getirmeye başladılar ve bu durum XVII. yüzyıl boyunca sürdü. Zaman zaman uzun devreler halinde ortaya çıkıp şehir nüfusunun azalmasına yol açan veba salgınlarına rağmen özellikle Anadolu'dan buraya doğru görülen devamlı göçlerin de etkisiyle Halep'in nüfusu

⁹³ İ.Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, II, Ankara 1994, s.307; Feridun Emecen, "Canbirdi Gazali", **DİA**, VII, İstanbul 1993, s.141-142.

⁹⁴ Masters, Halep, s.245.

⁹⁵ Çakar, a.g.e., s.30.

⁹⁶ Bruce Masters, "Halep: Osmanlı İmparatorluğunun Kervan Kenti", **Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s.29.

⁹⁷ André Raymond, **Osmanlı Döneminde Arap Kentleri**, Çev: Ali Berktaş, İstanbul 1995, s.19.

⁹⁸ Sauvaget, Halep, s.121.

XVII. yüzyılda yaklaşık 100.000'e ulaştı. Bu nüfus, Halep'i, İstanbul ile Kahire arasındaki en büyük şehir durumuna getirdi⁹⁹.

XVIII. yüzyılda İran'da Safevi hanedanının yıkılması ve yerine Nadir Şah'ın tahta geçmesi (1737)¹⁰⁰ Halep'in geleneksel ticaretine de darbe vurdu. 1765'te Halep'teki İngiliz konsolosu şu değerlendirmeyi yapıyordu: *"Bu düşüş çeşitli nedenlerden ancak en başta ham ipek ve diğer ipek türlerinin kent pazarına çok ciddî miktarda geldiği İran'daki nüfus azalmasının etkisiyle olmuştur. 1750'den bu yana İran ipeği bulunmamaktadır. Bunun karşılığı olarak İranlılar bizim kumaşın alıcısı olmaktan çıkmıştır¹⁰¹."* Batılılar bu ticarî gerilemeye rağmen *"gelecek güzel günlerin hatırına"* varlıklarını tamamen ortadan kaldırmamış ama ciddî bir potansiyel düşürülmesi yoluna gitmişlerdir. Bu dönemde ticarethane sayılarında yarı yarıya bir düşüş yaşandığı görülmektedir¹⁰².

XIX. yüzyıl siyasî olarak pek çok olayın vuku bulduğu bir dönem oldu. Bunların ilki 1822 yılında meydana gelen deprem olayıdır. Bu deprem şehrin nüfusunun on'da birinin yok olmasına yol açtı. On iki saniye süren depremde en az yirmi bin kişi vefat etti. Vefat edenler kadar hatta belki daha da fazlası sakat kaldı veya yaralandı. Bu depremi birebir yaşayan İngiliz konsolosu Edward Baker'in anlatımları olayın dehşetini anlatması açısından önemlidir¹⁰³. 1830'da Halep'i gezen Polonyalı Yahudi Haham David D'Bedth Hillel bu sayının 50.000 olduğunu söyler¹⁰⁴.

Deprem felâketinden henüz belini doğrultamayan Halep bu sefer Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanıyla sarsıldı. Osmanlı ordusunun içinde bulunduğu zafiyetten istifade eden Mehmet Ali Paşa'nın Suriye ve Anadolu'daki harekât Kütahya'ya kadar dayandı¹⁰⁵. 1832'de Mısırlı İbrahim Paşa Halep'i işgal etti ve şehir 1840'a kadar Mehmed Ali Paşa'nın hâkimiyetinde kaldı. Bu dönem Halep'in iktisadî ve siyasî hayatında yıkıcı bir etki yaptı¹⁰⁶. Müslümanlara zorunlu askerlik uygulaması, Müslümanlar arasında hoşnutsuzluğa sebep oldu. İmkânı olan pek çok kişi Anadolu'ya veya Irak'a göç etti. Bu dönemin uygulamalarını Osmanlılara kıyasla daha modern bulan batılılarda vardır. Onlara göre Mehmet Ali Paşa Müslim gayri Müslim

⁹⁹ Masters, Halep, s.245.

¹⁰⁰ Tahsin Yazıcı, "Safeviler", **İA**, X, s.59, Eskişehir 2001.

¹⁰¹ Masters, Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti, s.54.

¹⁰² Masters, Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti, s.55.

¹⁰³ Edward Baker, **Syria and Egypt under the Last Five Sultans of Turkey**, Vol.1, London 1876, s.321.

¹⁰⁴ Masters, Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti, s.71.

¹⁰⁵ **Osmanlı Devleti Tarihi**, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, I, İstanbul 1999, s.88.

¹⁰⁶ Masters, Halep, s.246.

farkını en aza indirmiş, Hıristiyan kanaat önderlerine daha çok söz hakkı vermiştir. Bu dönemde kilise inşaları daha kolaylaştırılmıştır¹⁰⁷.

Osmanlı idaresinin tekrar kurulması ve ardından Müslüman kesim üzerine askerî mecburiyet ve ferdî verginin yüklenmesini ihtiva eden Tanzimat reformlarının ilânı şehirde yeniden kargaşaya sebep oldu. Bilhassa yeniçeri zümrelerinin nüfuzlarının çöküşüyle siyasî güçlerini ve etkilerini kaybeden iktisadî sıkıntı içindeki fakir Müslüman ahali arasında reformlara karşı tepkiler görüldü. Nitekim 1850 Ekiminde fakir Müslüman ahali zengin Hıristiyan bölgelerine karşı saldırıya geçti ve büyük bir şehirli ayaklanması meydana geldi. Vali Mustafa Zarif Paşa Halep'ten kaçtı; isyanın elebaşı olan yeniçeri zümrelerinin reisi Abdullah el-Bâbinsî iki hafta kadar şehrin kontrolünü elinde tuttu. Kasım ayında Osmanlı ordusu, asilerin bulunduğu bölgeyi topa tutup pek çok kişinin ölümüyle sonuçlanan kanlı sokak savaşları sonucu düzeni yeniden sağladı¹⁰⁸. 1856 yılındaki Islahat fermanına da benzer tepkiler gösterilmiş ve zengin Hıristiyan mahalleleri yağmalanmıştır¹⁰⁹.

Tanzimat reformlarının bir parçası olarak geliştirilen 1864 Vilâyet Nizamnâmesi kısmî değişikliklerle 1866'da Halep'te uygulandı. Bu tarihte yeni nizamnameye göre oluşturulan ve yeniden teşkilâtlandırılma görevi Cevdet Paşa'ya verilen Halep vilâyeti, Urfa, Maraş, Kozan, Adana, Payas, Halep merkez ve Zor sancaklarından teşekkül ediyordu. Cevdet Paşa iki yıl süren valiliği döneminde Zor sancağı dışında Halep vilâyetine bağlı sancaklarda ve merkezde yeniden teşkilâtlanmayı gerçekleştirdi. Kuruluşunda çok geniş tutulan Halep vilâyeti sınırları 1869'da Adana, Kozan ve Payas sancaklarının çıkarılmasıyla daraltıldı¹¹⁰.

XIX. yüzyılda Suriye bölgesinde Halep'in iktisadî ve siyasî durumu Şam ve Beyrut'un yükselişiyle sarsıldı ve çökmeye yüz tuttu. Asrın sonunda şehrin iktisadî hayatında, Hatay ve Adana bölgelerindeki bataklıkların ıslah edilip ziraatın verimliliğinin arttırılmasının ve ticaretin canlanmasının yol açtığı kısmî bir iyileşme görüldü. Arap milliyetçisi Abdurrahman el-Kevâkibî hariç tutulacak olursa Halep burjuvazisi Arap milliyetçilik hareketlerine katılmakta isteksiz davrandı. Bunun başlıca sebepleri, eski rakibi Şam'ın siyasî hâkimiyeti altına girme ihtimali ve Anadolu'nun güneyinde bulunan bazı şehirlerle olan iktisadî bağın kopması endişesiydi. Sonuç olarak çok az Halepli Arap isyanına katıldı. 1918 Ekiminde

---

¹⁰⁷ Jean-Claude David, "Aleppo: From The Ottoman Metropolis To The Syrian City", **The City in the Islamic World**, Vol. I, Boston 2008, s.348.

¹⁰⁸ Masters, Halep, s.246.

¹⁰⁹ Ufuk Gülsoy, "1856 Halep ve Nablus Olayları", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, No: 9, İzmir 1994, s. 283-286.

¹¹⁰ Muhammet Beyler, **XX. Asır Halep Muhaddisleri**, (Basılmamış Doktora Tezi) Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2008, s.28.

İngiliz ve Arap kuvvetleri Osmanlı kuvvetlerini Şam'dan Halep'e doğru geri çekilmeye zorladı. Aneze bedevîlerinden teşkil edilen Arap ordusu 23 Ekim'de şehri işgal etti. Böylece Halep Faysal el-Hâşimî idaresindeki krallığa katıldı ve 402 yıllık Osmanlı idaresi sona ermiş oldu¹¹¹. Osmanlı sonrası önemli badireler geçiren Halep, önce İngilizlerin desteğiyle Emir Faysal'ın Suriye kralı olmasını tanıdı. Ardından gelen Fransız işgali en son olarak ta Suriye 29 Şubat 1945'te Birleşmiş Milletler tarafından bağımsız bir devlet olarak tanındı. Fransızlar bunu tanımayınca Suriyelilerle aralarında çatışma çıktı. Bu süreç 15 Nisan 1946'da tamamlandı¹¹².

---

¹¹¹ Masters, Halep, s.246.

¹¹² Mahmud Haritani, "Halep: Son Dönem", **DiA**, XV, İstanbul 1997, s.245-246.

İKİNCİ BÖLÜM

ORTA ÇAĞ'DA HALEP VE ÇEVRESİNİ GEZEN SEYYAHLAR

Bu dönemin genel özelliği seyahatname türü eserlerin İslam dünyasında ilk defa görüldüğü bir dönem olmasıdır. Bu ilk dönem seyahatname örnekleri coğrafya ile iç içedir. İncelediğimiz pek çok eser, aslında bir coğrafya kitabı olmakla birlikte, müellifler topladığı bilgilerin doğruluğunu ispatlamak için seyahat etme gereği duymuşlardır. Bu özelliği öne çıkanlardan bazıları şunlardır: İbn Havkal, İdrisi, Makdisi ve Yakut El-Hamevi'dir.

Ortaçağ'da ele aldığımız seyyahların kahir ekseriyeti Müslüman olmalarıdır. Makdisi, İbn Havkal gibi coğrafyacı ve seyyahlarla başlayan bu eğilim İbn Cübeyr ile ayrı bir boyut kazanmıştır. Öğrendiği bilgileri doğrulama amacı taşıyan ilk örneklerin aksine daha sonra gelen bilginler seyahat etmeyi bir amaç haline getirmişler ve seyahatname ayrı bir yazın türü haline gelmiştir.

1. NÂSİR-I HÜSREV KUBÂDİYÂNÎ

1004 Yılında Horasan bölgesinde Belh şehrinin Kubadiyan kasabasında dünyaya geldi. Hayatı etrafında efsaneleşmiş bilgiler varsa da son zamanlarda kendi kitaplarına dayanılarak yapılan araştırmalar onun toprak sahibi varlıklı bir ailenin çocuğu olduğu, genç yaşta dini ilimlerin yanı sıra tâbii ilimleri, felsefe ve matematik gibi alanlarda iyi bir eğitim aldığını gösteriyor. Arap ve Fars şiiri üzerinde çalışmalar yaptığı ve kendi deyimiyle istifade etmediği hiç bir ilim dalı yönünde işaretler mevcuttur¹¹³.

Nasır-ı Hüsrev yirmi yaşlarında Belh'e giderek burada Gazneli Mahmut ve daha sonra da oğlu Mesudun hizmetinde kâtip olarak çalıştı. 1040 yılından sonra Selçukluların hizmetinde çalıştı. Selçuklu emirlerinin kendisi olmadan içki meclisi kurmadıklarını anlatan Nasır-ı Hüsrev'in bu ifadelerinden hareketle sarayda itibarlı bir konuma yükseldiği söylenebilir. Kırklı yaşlardayken, İsmaililerin içinde bulunduğu bir ayaklanmaya şahit oldu. Bu ayaklanmadan kısa bir süre sonra görevinden ayrılarak zahiri sebebi hacca gitmek olan uzun bir yolculuğa başladı. Bu yedi yıllık seyahati Sefername adlı eserinde özetledi¹¹⁴.

Nasır-ı Hüsrev Sefername'sinde Horasan'dan ayrılması, Mısır'a gidişi ve dönüşünü kapsayan yedi yıllık dönemin kaydını tutar. Onun Sefername'de kendisinden "Nasır" diye

¹¹³ Nihat Azamat, "Nasır-ı Hüsrev", *DiA*, XXXII, İstanbul 2006, s.395-397.

¹¹⁴ Abdullah Ekinci, *Ortadoğu'da Marjinal Bir Hareket: Karmatiler*, Odak yay., Ankara 2005, s.202.

bahsetmesi henüz o dönemde İsmaili düşüncenin kendisinde yeterince kök salmadığını gösterir. Mısır'a gidişinden sonra daha ziyade "hüccet" gibi İsmaili literatürde karşılığı olan lâkapları tercih eder.¹¹⁵

Sefername'de Nasır, Belh'ten başlayarak, Deylem, Tebriz üzerinden Anadolu topraklarına varır. Van, Tatvan, Ahlat, Bitlis, Meyyafarıkın, Amid, Harran, Suruç, Membic güzergâhını izleyerek Halep'e ulaşır.

1047 yılının ocak ayının başında Halep'e gelen Nasır-ı Hüsrev buranın çok güzel bir şehir olduğunu söyler. Onun şehirde ilk dikkatini çeken şey şüphesiz muazzam Halep kalesi olmuştur. Yüksekliğini göz kararı 25 kulaç olarak tahmin eder. Halep'in büyüklük olarak Belh kadar olduğunu söyler. "*Şehir baştanbaşa mamurdur. Yapıları evleri kat kattır*"¹¹⁶.

Diyarbakir, Mısır, Irak ve Şam ülkelerinin esnaf ve tüccarlarının Halep'e gelip gittiğini ve onlardan vergi (baç) alındığını anlatarak âdeta şehrin gelişmişliğinin sebeplerini açıklamaya çalışır. Halep'in o dönem ticarî faaliyetlerin merkezinde bir şehir olduğunu anlatılanlardan çıkarabiliriz. Yapılan bu ticarî faaliyetler sayesinde hem şehir mamur olmuş hem de halkın refah seviyesi yükselmiştir. Ama bu zenginliğin olumsuz etkilerini görmekte mümkündür. Zira haclı seferlerinin en büyük bahanelerinden biri de dilden dile dolaşan doğunun zenginliğidir¹¹⁷.

Daha sonra şehrin kapılarına değinen seyyahımız, kapıları tek tek sayar: Bab-Allah, Bab-el-Yehud, Bab-el-Cinan, Bab-el-Antakya. Halep'in müellifin bahsettiği dönemde dört kapısı olduğunu söylemesi şehri tam olarak incelememesinden kaynaklanıyor olabilir. Zaman zaman depremler ve savaşların sebep olduğu felâketlerde kapılar yıkılmış ve surların yeri değişmiştir. İzzeddin ibn Şeddad kendi zamanında şehirde on beş kapı olduğunu zikreder¹¹⁸.

Muhtemelen şehrin pazarlarını da dolaşan Nasır burada kullanılan okka'nın dört yüz seksen dirhem olduğunu söylemektedir. Ölçülerin henüz bir standarda bağlanmadığı bir dönemde her şehir farklı ağırlıklar kullanabiliyordu. Fakat Halep'te kullanılan ölçü Osmanlı dönemini temel alırsak ki bir okka 400 dirhemdir, normalden biraz fazladır. Bu ince ayrıntıyı eserine alacak kadar değerli bulması da ayrıca manidardır.

---

¹¹⁵ Alice C. Hunsberger, Nasir Khusraw: A Portrait of The Persian Poet, Traveller and Philosopher, **The Institute of Ismaili Studies**, 2003, s.4.

¹¹⁶ Nasır-ı Hüsrev, **Sefername**, Çev. Abdulvahhab Tarzi, MEB Yayınevi, İstanbul 1988, s.15.

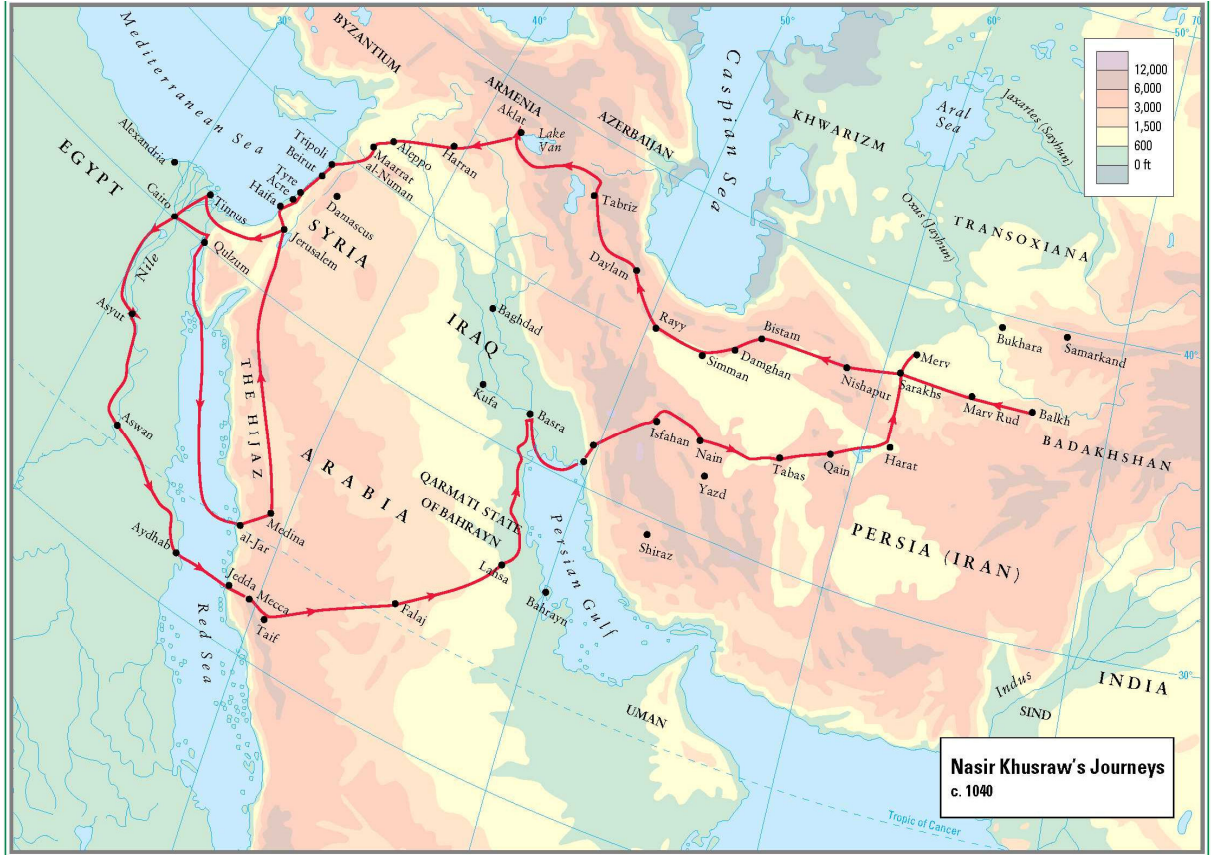
¹¹⁷ Bahattin Kök, **Nuruddin Mahmud bin Zengi**, İşaret yayınları, İstanbul 1992, s.134.

¹¹⁸ Talib Yazici, "Halep", **DİA**, XV, İstanbul 1997, s.239-244.

“Oradan (Halep'ten) güneye doğru gidilirse yirmi fersahlık bir mahalde Hama şehri vardır. Ondan sonra Humus'a gelinir. Halep'ten Dimaşk'a kadar elli, Antakya'ya kadar on iki, Trablus'a kadar yine on iki fersaktır. Konstantiniyye'ye kadar iki yüz fersah olduğunu söylerler.¹¹⁹” Şaşırtıcı bir şekilde takribî olarak söylediği mesafelerin günümüz ölçülerinde neredeyse aynı çıkması.

Halep'ten ayrılan Nasır-ı Hüsrev Kinnesrin üzerinden yoluna devam eder. Kinnesrin için “köy” tabirini kullanması manidardır. Zira ziyaret ettiği dönemde eski ihtişamından eser kalmamıştır.

Nasır-ı Hüsrev Haçlı seferlerinin arifesinde gerçekleştirdiği seyahatinde bizlere kayda değer bilgiler vermiştir. Halep gibi o dönemde bile muazzam büyüklükte bir şehir için anlattıkları kısa ve öz olmakla birlikte yine de dikkate şayandır.

Harita 1: Nasır-ı Hüsrev'in Seyahat Güzergâhı (www.tarihvedeniyet.org)

¹¹⁹ Nasır-ı Hüsrev, a.g.e. s.16.

2. TUDELA'LI BENJAMİN

12. yüzyılın en ünlü gezginlerinden biri olan Tudela'lı Benjamin'in hayatına dair bildiklerimiz kendi anlattıklarıyla sınırlıdır. Eser 1173 yılında Kastilya'ya döndükten hemen sonra akıcı bir İbranîce ile kaleme alınmıştır. Muhtemelen ticarî bir kaygı da güden Benjamin seyahat ettiği ülkelerin tarihi ve içinde bulunduğu şartlardan haberdardı. Seyahatine ne zaman başladığı konusu tam olarak bilinmemekle beraber şahit olduğu olaylardan yola çıkarak tarihlendirme yoluna gidilebilir. Jewish Encyclopedia'nın Benjamin of Tudela maddesinde seyahatin başlangıç tarihi 1160 yılı olarak gösterilmiştir¹²⁰. Sicilya adasında şahit olduğu olaylar ve Mısır'da bulunduğu sırada verdiği bilgilere dayanarak seyahatin başlangıç tarihini 1165 yılı olarak açıklayanlarda vardır¹²¹.

Kullanılan ifadelerden mutaassıp bir yapıya sahip olan Benjamin İslâm dünyasında gezdiği yerleri Kitab-ı Mukaddes döneminde Tevrat'ta geçen isimleriyle zikretmiştir. Bazı şehir isimlerini karıştırırsa da onun anlatımları şehir tarihi araştırmaları yapan kimseler açısından önemli bir kaynaktır.

Benjamin'in seyahatinin pek çok sebebi vardır. Bunlardan en önemlisi Yahudilerin dünyanın dört bir yanına dağılmış bir halde yaşamaları ve bunlar arasında iletişimi sağlama isteğidir. Tarihte hiç bir millet veya din mensubu Yahudiler kadar parçalara ayrılmamış ve yine hiç bir millet üzerinden bu kadar zaman geçmesine rağmen benliğini ve kültürünü korumayı başaramamıştır. Bu güçlü benlik duygusunun oluşmasında azınlık psikolojisinin etkisi büyüktür. Nerede olursa olsun kendinden olana sahip çıkma düşüncesi azınlık psikolojisinin bir sonucudur. Yahudiler bir millet olmaktan çok bir dinin mensubudurlar. Bu mensubiyet yaptıkları diğer pek çok işte de etkisini hissettirir. Aynı anda ticareti, ibadeti ve seyahati Yahudiler arasında yeniden bağ kurma veya eski bağları koruma amaçlarını bir arada görmek mümkündür.

Seyahat güzergâhı İspanyadan başlamak üzere İtalya, Yunanistan üzerinden İstanbul'a gelmiştir. Ege adaları ve Kıbrıs'a uğrayan Benjamin oradan Akdeniz kıyı şeridindeki bütün önemli şehirlere uğramıştır. Antakya'ya uğramış orada Lazkiye ve Trablus'a geçmiştir. Burada büyük bir depremin olduğundan bahsederek yirmi bin kişinin öldüğünü söyler. Trablus'tan Sayda'ya geçerek burası hakkında çeşitli bilgiler verir. Sayda'da yaşayan

¹²⁰ W.Bacher, "Benjamin of Tudela", *Jewish Encyclopedia*, III, New York 1948, s.34-36.

¹²¹ Tudela'lı Benjamin ile Ratisbon'lu Petachia , *Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri*, Çev. Nuh Arslantaş , İstanbul 2009, s.17.

Dürzîlere dair bilgiler verir. Benjamin İslâmî kaynaklar dışında Dürzîler hakkında bilgi veren ilk batılı olmasıyla da dikkat çekmiştir. Kudüs'e de giden seyyahımız uzun uzun atalarının yaşadığı yerden bahseder. Kudüs ve Filistin'den sonra Şam'a geçerek buradan övgüyle bahseder. Tedmür ve Hama'ya uğradıktan sonra Halep'e ulaşır¹²².

Zengiler döneminde şehre gelen Benjamin buranın Nureddin'in başkenti olduğunu söyler. Halep'in İbranîce adını Aram Zoba olarak söyler ki tarihte Yahudiler için önemli olduğu bilinen Aram Zoba'nın Halep olduğu konusunda net bir bilgi yoktur. Şehirde Nureddin'e ait etrafi surlarla çevrili büyük bir kale/saray olduğunu ifade eder¹²³.

Şehirde herhangi bir su kaynağı veya nehir bulunmadığından söyleyen Benjamin, şehir halkının su ihtiyaçlarını yağmur suyunu sarnıçlara doldurarak karşıladığını iddia eder. Fakat kaynaklarımızda özellikle şehrin suyunun bol olduğu ve kanallar vasıtasıyla şehrin içine dağıldığına dair bilgiler mevcuttur ki bunu söyleyenlerin başında El-İdrisi gelmektedir¹²⁴. Benjamin'den daha erken bir dönemde Halep hakkında bizlere önemli bilgiler vermiştir. Bu bilgiler arasında bir çelişki olmadığını eski su deposunun Benjamin'in ziyareti sırasında tahrip edildiğini ve kendisinden sonraki dönemde yeniden tamir edildiğini iddia edenlerde vardır¹²⁵.

Buradaki Yahudi cemaatinden de bahseden Benjamin, başlarında Rabbi¹²⁶ Moşe El-Konstantini ve Rabbi Set adlı kişiler olduğunu söyler. Sonrasında ise Halep'te 5000 Yahudi yaşadığını ifade eder. Halep'te bir Yahudi mahallesinin ve Yahudi kapısı (Babe'l-Yahud) varlığı kaynaklarımızda bahsedilmekte ise de burada yaşayan Yahudilerin sayıları konusunda bir bilgi elimizde mevcut değildir. Roma döneminde şehrin ticarî öneminin artması üzerine buraya Yahudilerin yerleştirildiğine dair bilgiler¹²⁷ söz konusu ise de kesin değildir. Fakat şehrin ticarî kimliği göz önüne alındığında buradaki Yahudi nüfusunun fazla olması bir nebze olsun anlaşılabilir. Seyahatname temel alınarak diğer şehirlerle kıyaslandığında nüfusun mübalâğalı olduğu anlaşılıyor. Örneğin Şam'da yaşayan Yahudi nüfusu 3000, İskenderiye'de 3000, atalarının ana vatanı olduğunu söylediği Kudüs'te 200, İstanbul'da 2500 kişinin yaşadığını söyler. Gerçi İslâm beldelerinde yaşayan Yahudilerin durumunu anlatırken oranın idarecilerinden övgüyle bahseder. İstanbul'da ki Yahudilerden bahsederken orada yaşayan

¹²² Benjamin, a.g.e. s.42.

¹²³ Benjamin, a.g.e. s.64.

¹²⁴ Muhammed b. Abdullah el-Hammûdî el-İdrîsî, *Nüzhetü'l-Müştâk fi İhtirâki'l-Afâk*, c.II, s.648-649, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1989.

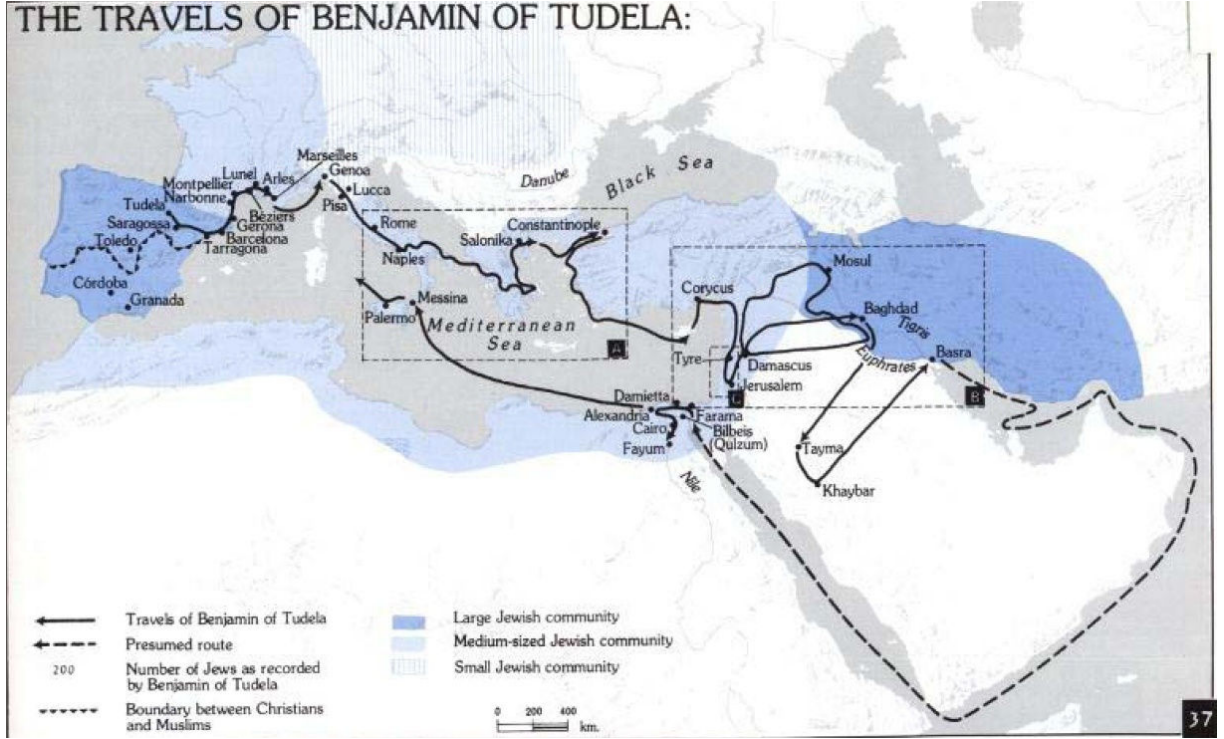
¹²⁵ Benjamin, a.g.e. bkz. s.64, n.136.

¹²⁶ Rabbi: Yahudiler için kullanılan dini bir soyluluk ifadesi olup efendi, üstad anlamına gelir.

¹²⁷ J.Sauvaget, "Haleb" İA, V, Eskişehir 2001, s.117.

Yahudilerin aşağılandığından dem vurarak; şehrin dabakhane sularının dahi Yahudi mahallesine döküldüğünü esfle ifade eder¹²⁸.

Harita 2: Tudela'lı Benjamin'in Seyahat Güzergâhı (The Itinerary of Benjamin of Tudela, Çev. Marcus N.Adler, London 1907)

3. İBN CÜBEYR

Arap kinane kabilesine mensup bir ailenin çocuğu olarak Endülüs'te dünyaya geldi (31 Ağustos 1145). İyi bir tahsil gören İbn Cübeyr Muvahhidler döneminde baba mesleği olan kâtipliği seçti. Fakat onun adını dünyaya duyuran özelliği 1183 yılında uzunca bir seyahatten sonra yaptığı hac yolculuğu ve yolda karşılaştıklarını bize kadar getiren seyahat notlarıdır¹²⁹.

İbn Cübeyr'in seyahatinin sebebi olarak pek çok yazar tarafından zikredilen bir olaydan bahsedilmektedir. Buna göre Gırnata'da kâtiplik yaparken içki içmeye zorlanmış ve daha sonra yaptığı işten pişmanlık duyarak günahını affettirmek amacıyla hacca gitmeye karar vermiştir. Bu olay doğru olsa bile seyahatin tek sebebi olarak sunmak yetersiz olur. İbn Cübeyr'in yaşadığı dönem Endülüs'ünde doğu İslâm dünyası her zaman bir cazibe ve ilim merkezi olarak görülmekteydi. Bir başka sebep olarak ta Endülüs'te yaşayan insanların doğu

¹²⁸ Benjamin, a.g.e. s.111

¹²⁹ Nasuhi Önal Karaaslan, "İbn Cübeyr" *DİA*, XIX, İstanbul 1999, s.400-402.

İslâm Dünyasına karşı bir vatan özlemi içinde olmalarıdır. Meselâ İbn Cübeyr Kınnesrin'i gezerken şunları kaydeder: *“Kınnesrin Endülüs'ün Ceyyan kentine benziyor. Anlatıldığına göre Endülüs fethedildiğinde Kınnesrin halkı vatanlarına benzediği için hasretlerini giderir diye Ceyyan'a yerleşmişler. Benzer durumun Endülüs'ün birçok kentinde söz konusu olduğu bilinmektedir¹³⁰.”*

1 Şubat 1183 yılında hacca gitmek üzere Grenada'dan yola çıkan İbn Cübeyr iki aylık uzun ve yorucu bir deniz yolculuğundan sonra İskenderiye'ye ulaşır. İskenderiye'den sonra Kahire'ye geçen İbn Cübeyr burası hakkında tafsilâtlı bilgiler verir. Yukarı Nil boyunca Kus ve İhmim gibi yerleri gezerek Azyab'a doğru çöl yolculuğunu sürdürür. Azyab'ı dünyanın en hareketli limanı olarak tanımlar. Azyab'dan gemiyle Kızıl Deniz üzerinden Cidde'ye geçer. Burada gördüğü olumsuzlukları çok açık bir şekilde eleştirir ve gerçek dindarlığın sadece mağrippte olduğunu söyler. Cidde'den sonra Mekke'ye geçen İbn Cübeyr burada yaklaşık sekiz ay gibi bir süre kalır ve hac vazifesini ifa eder. Seyahatnamesinde buranın ayrıntılı tasvirini görmek mümkündür. Bu tasvirler kendisinden sonra bölgeyi ziyaret eden pek çok seyyah tarafından da kullanılır. Hatta bu tasvirleri kullanan İbn Battuta eserinin 250 sayfalık bölümünü aynen İbn Cübeyr'den aktardığını iddia eden yazarlarda mevcuttur.¹³¹ Hac görevini ifa ettikten sonra Medine'ye geçen İbn Cübeyr burada bir süre kaldıktan sonra bir kervanla Bağdat ve Musul üzerinden kuzey Suriye'ye geçer. Musul'dan sonra sırasıyla Nusaybin, Düneysir, Re'su'l-Ayn, Harran, Membic ve Buzaa'yı ziyaret ederek Halep'e ulaşır¹³².

Halep'e varan İbn Cübeyr kenti tasvir etmeden önce oraya karşı kendisinde oluşan duygularını uzun cümlelerle ifade eder: *“Kale çok eskiden yapılmasına rağmen hala ayakta ve yenidir. Uzun yıllar ayakta kalmış nice havas ve avamı eskitmiştir. Onlardan kalan binalar ve evler hala ayakta. Peki ya bunları diken ve içinde oturanlar nerede?! Saltanatlarının merkezi hala ayakta ama Hamdan oğullarının emirleri ile şairleri şimdi nerede. Evet, hepsi yok olup gitti ama Halep hala ayakta. Kentler ne kadar da ilginç! Sahipleri yok olsa da, kendileri yaşayabiliyor. Sahipleri ortadan kalkınca çabucak kendilerini arzulayanların ellerine düşüyor, en kolay yollardan fethedilebiliyorlar. Ah Halep ah! Kim bilir kaç sultanı eskitti ve buradan kimler geldi geçti.”* Onun bu cümleleri âdeta Kur'a-ı Kerim'deki bir ayetin tefsiri mahiyetindedir. *“Onlar yeryüzünde dolaşıp, kendilerinden öncekilerin akıbetlerinin*

¹³⁰ İbn Cübeyr, **Endülüs'ten Kutsal Topraklara**, Çev; İsmail Güler, Selenge yay., İstanbul 2003, s.186.

¹³¹ Karaaslan, a.g.m. s. 401.

¹³² Karaaslan, a.g.m. s. 402.

nasıl olduğuna bakmadılar mı? Onlar, kendilerinden daha güçlü ve yeryüzündeki eserleri daha üstündü. Böyle iken Allah, günahları sebebiyle onları yakaladı. Onları Allah'ın azabından koruyacak hiç kimse olmadı¹³³."

İnsanı tefekküre sevk eden bu girişten sonra şehri tasvir etmeye başlar. Halep'i anlatan istisnasız bütün seyyahların ilk dikkatini çeken mekân kuşkusuz Halep kalesi olmuştur. İbn Cübeyr buranın bir benzeri olmayan oldukça yüksek, teslim alınması, ele geçirilmesi imkânsız bir kale olarak tasvir eder. Büyük bir sütun ve yerden yüksek yuvarlak bir masa gibidir. Simetrik ve orantılı yontulmuş taşlardan yapılmıştır. Daha sonra birçok müellifin Halep adının kaynağı olarak gösterdiği Hz. İbrahim ile ilgili kıssayı anlatır. Rivayete göre İbrahim (a.s) kalenin olduğu yerde hayvan otlatmış ve sütlerini fakirlere sadaka olarak dağıtmıştır. Bundan dolayı buraya Halep (süt sağdı) manasına gelen isim konulmuştur. Ayrıca kalenin içinde iki adet su kaynağı olduğunu ve buranın susuzluk sebebiyle düşmesinin imkânsız olduğunu ifade eder. Çevresinde su dolu bir hendeğin varlığına da değinen İbn Cübeyr buranın gözle ölçülemeyecek derinlikte olduğunu söyler. Halep kalesinin güzelliğini anlatmaya kalemin gücü yetmez diyerek övgüyle bahseder¹³⁴.

Şehrin çarşılarına da değinen seyyahımız bir meslek grubundan ötekine bütün sanat grupları vardır. Çarşının üzeri tahtalarla kapatıldığından esnaf gölgede çalışır. Her bir çarşısının güzelliği göz kamaştırır ve insan hayretten bakakalır diyerek şehrin düzen ve güzelliğine hayran kaldığını ifade etmiştir. Kent merkezini güzel bir bahçeye benzeten İbn Cübeyr orada oturan kişinin güllük gülistanlık bile olsa başka bir manzara görmeyi arzulamadığını söyler. Bundan sonra Zekeriya Camii ya da Şam Emevi camisinin benzerliğinden dolayı Emeviyye Camii olarak ta bilinen Halep Ulu camiini ayrıntılı bir şekilde tasvir eder. Caminin avlusunda geniş bir revak bulunur revakların tamamında saray kapıları kadar güzel, güzelliği göz kamaştırır elliden fazla kapı vardır. Avludaki iki kuyudan kaynak su çıkar. Caminin dış tasvirinden sonra içinden de övgüyle bahseder. Tezyinat sanatının bütün incelikleri minbere yansıtılmış. Hiç bir kentte bu güzellikte ve işçiliği bu kadar özgün bir başka mimber bilmiyorum der¹³⁵.

Daha sonra Halep Ulu Camii yanındaki tarihi yapıları inceleyen İbn Cübeyr batı tarafından camiye bitişik olan aralarında Mevlâna gibi pek çok ünlü ismin ders alıp verdiği

¹³³ Mü'min Suresi, Ayet, 21.

¹³⁴ İbn Cübeyr, a.g.e. s.186.

¹³⁵ İbn Cübeyr, a.g.e. s.184.

Halaviye Medresesini ziyaret eder. Buranın ismini eserinde zikretmez fakat tasvirlerden buranın Halaviye medresesi olduğunu anlıyoruz¹³⁶. İbn Cübeyr buraya Hanefî medresesi demekle yetinir. İşçilik ve güzellik bakımından camiye yakındır der. Bu iki bina işçiliği ve güzelliği ile birbirine bitişik iki güzel gibidir âdetâ. Bu medrese, yapısı ve ilginç işçiliği ile gördüğümüz en hoş medreselerdendir. En zarif yönü ise kible duvarına odaların açılmış olmasıdır. Odalar birbirlerine kemerlerle bitişiktir. Duvarlar boyunca meyveli bir asma çardağı uzanmaktadır. Her bir kemerden üzüm salkımları sarmaktadır; oda da oturan kişi oturduğu yerden elini uzatarak kolayca üzümlere ulaşabilmektedir. Kentte bundan başka üç dört tane medrese ve iki hastane vardır¹³⁷.

Son olarak Halep hakkında genel bir değerlendirme yaparak gözlemlerini sonlandırır: *“Halep görkemli bir kenttir ve hilâfet merkezi olmaya lâyıktır. Bütün güzellikleri kent içindedir. Dışındaki tek güzellik, kuzeyinden güneyine doğru akan ve kentin çevresindeki dış mahalleyi yarıp geçen çaydır. Kentin büyük dış mahallesinde sayısız han vardır. Kente bitişik olarak, dış mahallenin ortasında değirmenler bulunmaktadır. Mahalleye boylamasına bitişik bahçeler vardır. Kısaca içiyle dışıyla dünyada eşi olmayan bir kent olup anlatmakla bitecek gibi değildir¹³⁸. “*

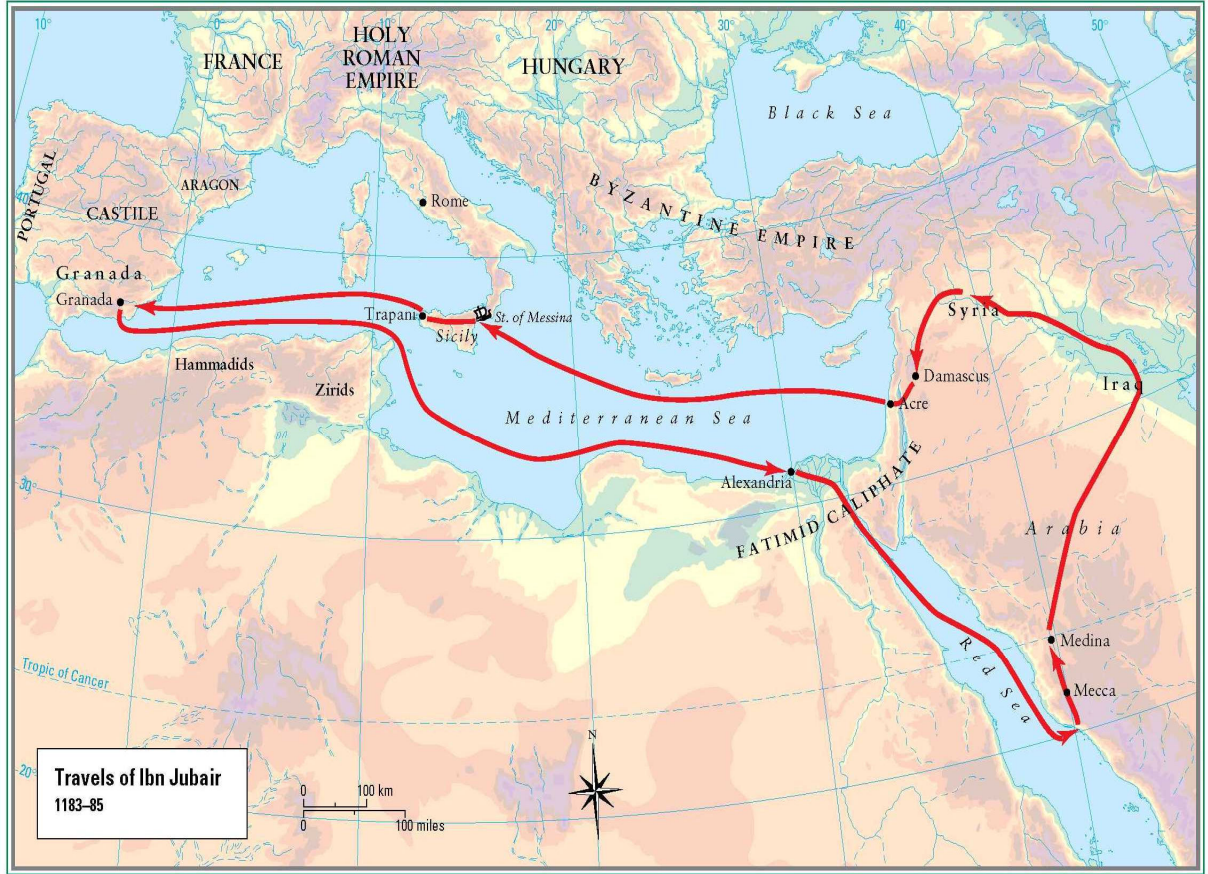
İbn Cübeyr Halep’in Eyyubilerce alınmasından kısa bir süre sonra kente gelir. Hilâfet merkezi olmaya lâyık dediği kent hakkında yüzeysel bilgiler verir. Sadece çok dikkat çekici bir kaç yapıyı incelemekle yetinir. Seyahatnamenin Halep özelinde en dikkate değer eksiği insan unsuruna hiç değinmemiş olmasıdır. Aslında bu eksiği kendi coğrafyasını gezen bütün Müslüman seyyah ve coğrafyacılarında görmek mümkündür. Bu eksiklik kuşkusuz kendi içinde yaşadıkları kültürü ilgi çekici bulmamaktan ileri geldiği düşünülebilir. Doğuya gelen batılılar insan unsurunu daha ön plâna çıkarmışlardır.

---

¹³⁶ Abdüsselam Uluçam, “Halep Ulucamii”, **DİA**, XV, İstanbul 1999, s.248-249; Kemal Hakan Tekin, **Halep’teki Osmanlı Dönemi Dini Eserleri**, Kayseri 2008, s.26-29.

¹³⁷ İbn Cübeyr, a.g.e. s.186.

¹³⁸ İbn Cübeyr, a.g.e. s.186.

Harita 3: İbn Cübeyr'in Seyahat Güzergâhı (www.tarihvedenedeniyet.org)

4. İBN BATTUTA

1304 Fas'ın Tanca şehrinde doğdu. Birçok kadı yetiştirmiş köklü bir aileden gelmektedir. Ailesi Berberi Levâte kabilesine mensup olup Berka'dan buraya göç etmiştir. Hayatına dair bilgileri seyahatnameden öğreniyoruz. Eserden anlaşıldığına göre (14 Haziran 1325) Tanca'dan hac niyetiyle yola çıktığında henüz yirmi iki yaşındaydı. 1377 yılında Marakeş'te öldü. Eserin asıl adı *Tuhfetu'n-Nuzzar fi Ğaraibi'l-Emsar ve Acaibi'l-Esfar*'dır. Fakat yapılan baskılarda genelde Rihle veya Seyahatname olarak kaydedilir. Eserin İbn Cuzeyy el-Kelbi tarafından muhtasar edilmiş nüshası zamanımıza gelmiştir.¹³⁹

“Hiç bir yoldan iki kez geçmeme” kuralını benimsemiş bir seyyah olan İbn Battuta, dünyada en fazla yer gezen seyyahların başında gelir. Tanca'dan seyahatine başlayan İbn Battuta buradan İskenderiye'ye varır. İskenderiye'den Kahire'ye oradan da Azyab'a hareket

¹³⁹ A.Sait AYKUT, “İbn Battuta” *DİA*, XIX, s.361-368; R.ŞEŞEN, *Müslümanlarda Tarih Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul, 1998, s.133-134.

eder. Bundan sonrasında Mekke, Medine, Gazze, Kudüs, Şam, Hama üzerinden Halep'e ulaşır¹⁴⁰.

1326 yılında Halep'e ulaşan İbn Battuta buranın dillere destan bir şehir olduğunu ifade ederek İbn Cübeyr'in Halep hakkındaki izlenimlerini aktarır. İlk olarak Halep kalesinden başlar. Halep kalesinin bir adı da "Şehba"dır. Kala içinde iki su kuyusu bulunduğundan orada susuzluktan korkulmaz. Kaleyi iki sıra kalın bir sur sarmaktadır. Üst tarafında suyu gür bir kuyu bulunmaktadır. Kulelerin hepsinde dışarı açılan kemerli pencereleri vardır. Bir de bu kalede yemekler zamanın tesiriyle asla değişmediğini ve bozulmadığını (bayatlamadığını) ifade eder ki¹⁴¹, bu makul bir şey değildir. İbn Battuta sık sık bu tür abartmalara başvurur. Onun bu özelliği kendisinden bir kaç yüzyıl sonra seyahat eden ünlü gezginimiz Evliya Çelebi'yi anımsatır. Bu tür abartma ve aşırı yorumlar eserin genel ruhunu bozmadıkları zaman, kendi dönemlerinin anlayış ve kültürünü yansıtmaya açısından önemlidir. Kaleyi anlatmaya devam eden seyyah burayı Rahbe-i Malik bin Tavk kalesine benzetir. İbn Cüzeyy burada Hamdani dönemi şairlerinden Halidi'nin Halep kalesini öven şiirlerinden örnekler verir.¹⁴²

Halep adının Hazreti İbrahim'in burada süt dağıtması ile ilgili kıssayı İbn Battuta da eserinde nakleder. Ona göre hazreti İbrahim bu şehirde oturmuş ve geniş sürülere sahip varlıklı bir insandır. Fakirler "İbrahim'in sütü" anlamında buraya "Halep" demeye başlamış ve şehir daha sonra bu isim ile anılmaya devam etmiştir. Şehrin çarşıları, Ulu Camii ve diğer kısımları ilgili aktarılanlar İbn Cübeyr'in anlattıkları ile bire bir örtüşmektedir¹⁴³.

Halep'in çevresini tasvir eden seyyah burayı alabildiğine geniş bir ova olarak anlatır. Büyük tarlalar ile arka arkaya dizilmiş üzüm bağları dikkat çekiyor. Nehrin kenarında bahçeler birbirini takip ediyor. Bu nehir Hama'dan geçen Asi suyudur. Uzaktan bakan, suyun aşağıdan yukarıya aktığını zannettiği için bu ismi almıştır. İbn Battuta'nın bahsettiği nehir Kuveyk Çayı olmalıdır. Burada bir bilgi karışıklı söz konusudur zira Asi nehri Halep'in çok uzağındadır.

Şehrin önemli şahsiyetleri hakkında da kısa bilgiler veren seyyahımız buranın valisinin Argun Devâdar olduğunu söyler. Valinin Memlûk sultanı En-Nasır'ın en büyük valilerinden

---

¹⁴⁰ Aykut, İbn Battuta, s.363.

¹⁴¹ Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tanci, **İbn Battuta Seyahatnamesi**, Çev.; A Sait Aykut, YKY, İstanbul 2005, s.78.

¹⁴² İbn Battuta, a.g.e. s.78-79.

¹⁴³ Karşılaştırma için bkz. İbn Cübeyr, Endülüsten Kutsal Topraklara, Çev; İsmail Güler, Selenge yay., İstanbul 2003, s.184.

olduğunu söyler. Gerçekten sözü geçen dönemde Halep'te Seyfüddin Argun En-Nasırî adında bir valinin olduğunu kaynaklardan öğreniyoruz.¹⁴⁴ Hukuk bilgisinin çokluğu ve adaleti ile meşhur ise de pek cimridir. Halep'teki kadılar hakkında da kayda değer bilgiler verir. Ona göre Halep'te dört mezhepten her biri için bir kadı bulunuyor. Bunlardan biri Kemaleddin b. Zemelkani'dir. Bu adam Şafî mezhebinin kadısıdır. Pek çok ilimden haberdardır. Melik Nasır baş kadılık için bu adamı hükümet merkezine çağırdıysa da Mısır'a giderken yolda vefat ettiğinden atama gerçekleşmedi. Halep kadılarından bir diğeri de Hanefî mezhebinin baş kadısı Hoca Nasıreddin İbn'ül-Adim'dir. Ahlâkı da güzeldir sureti de. Bu adam Halep şehrinin asil ailelerinden birine mensuptur. Maliki ve Hanbelî kadılarının ismini hatırlamadığını söyleyen İbn Battuta maliki kadısı için hak etmediği halde bu göreve getirilmiştir der. Şehirde ayrıca Nakibüleşraflık yapan zatın adının Bedreddin b. Zehre olduğunu söyler. Ayrıca Şerefüddin b. Acemi şehrin önde gelen hukukçularından olup akrabaları beldenin ileri gelenlerindendir¹⁴⁵.

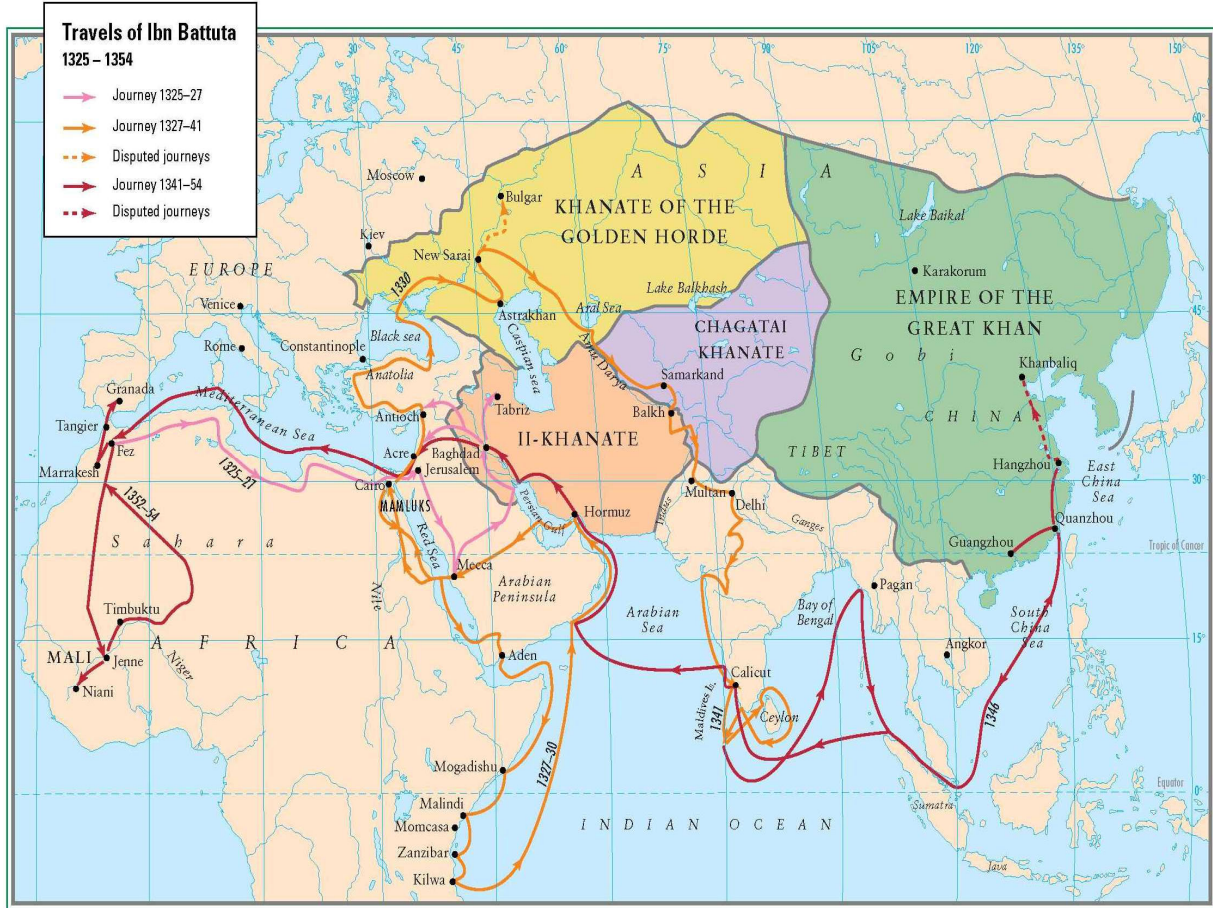
Halep'ten ayrılan İbn Battuta Kınnesrin üzerinden Antakya'ya geçer.

İbn Battuta'nın şehri ziyaret ettiği dönem Memlûk Sultanı Nasır'ın üçüncü saltanat dönemine denk gelmiştir. Moğol istilâsı gibi büyük badireler atlatan şehir yazarın anlattıkları gözüne bulundurulursa yine de mamur bir durumdadır. Şehirdeki sosyo ekonomik yapı hakkında bilgiler yetersiz olduğundan yapılacak yorumlar havada kalacaktır. Eyyubi dönemindeki ihtişam ve kültürel zenginlik bu dönemde yoktur. Bunda Moğol istilâsı ve haçlı seferlerinin etkisi olduğu tartışmasız bir gerçektir. Seyyahın şehirdeki âlim ve fakihleri sayarken bir kaç isimle yetinmesi bunun göstergelerindendir. Halep'in Memlûklu öncesi dönemde uzunca bir süre başkent olması (Hamdani, Zengi, Eyyubi) kuşkusuz bu kültürel ve ekonomik gelişmişlikteki yeri büyüktür.

---

¹⁴⁴ Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep, Ankara 2007, s.91.

¹⁴⁵ İbn Battuta, a.g.e. s.82-83.

Harita 4: Ibn Battuta'nın Seyahat Güzergâhı (www.tarihvemedeniyet.org)

5. EL-MAKDİSİ

Klâsik coğrafya edebiyatının en büyük temsilcilerindendir. 336/947 yılında Kudüs'te doğdu. Eserlerinden verdiği bilgilere dayanarak 380/990 yılına kadar yaşadığı tahmin ediliyor. Uzunca bir müddet 965-975 yılları arasında Halep'te yaşamıştır¹⁴⁶. Hayatının yirmi yılından fazlasını Endülüs, Sind ve İran'ın doğusunda yer alan Sicistan bölgeleri hariç İslâm dünyasını gezerek geçirdi. Gayri Müslim ülkelerini gezmediği gibi onlardan bahsetmek ihtiyacını da duymamıştır. Hayatı boyunca dikkatle topladığı bilgileri gördükleri ve okuduklarıyla ve daima kendi gözlemlerini daha tecrübeli seyyahlarınkilerle karşılaştırarak sorguladı; ayrıca ehil bulduğu kimselere danıştı¹⁴⁷.

Makdisi klâsik bir coğrafyacı olmayıp öğrendiklerini, bizzat görerek pekiştirmiştir. Bunun için hayatının son dönemlerini İslâm dünyasının neredeyse tamamını gezerek

¹⁴⁶ Ramazan Şeşen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İstanbul 1998, s.102.

¹⁴⁷ Marina A. Tolmacheva, "Makdisi", **DİA**, XXVII, İstanbul 1999, s.431.

geçirmiştir. O ne klâsik anlamda bir coğrafyacı nede seyyahdır, belki ikisini birleştirmiş biridir.

985 yılında Halep hakkındaki gözlemlerini eseri Ahsenu't-Takasim'e alarak erken dönem hakkında bizlere bilgiler verir. "*Halep mükemmel ve tahkim edilmiş (güçlendirilmiş) bir şehirdir. Halep'in ehli kültürlü, anlayışlı ve hayırseverdir.*"¹⁴⁸ Halep'in yerli halkı konusunda oraya uğrayan seyyahlar genel olarak olumlu düşünceler sarf ederler. Şehrin bir ticaret şehri olması ve kozmopolit bir yapı arz etmesinin bunda etkisi büyüktür. Kentin kervanların uğrak yeri olmasından dolayı dışarıdan sürekli yabancılar tarafından ziyaret ediliyordu, buda bedevî anlayış yerine çok kültürlü bir anlayışın yerleşmesine katkıda bulunuyordu.

Taştan yapılmış, düzenli ve kalabalık bir şehir olduğunu söyleyen Makdisi, içinden su çıkan duvarları tahkim edilmiş geniş bir kalesi vardır diyerek buraya olan hayranlığını gizlemez. Kalede sultanın hazineleri ve bir de cami olduğunu söyler. Şehir halkının Kuveyk nehrinin suyunu içtiklerini, bu suyun şehrin içinden aktığını ve Seyfüddevle'nin sarayının yakınına kadar getirildiğini ifade eder. Şehrin aslında çok büyük olmadığını ama Sultan'ın karargâhının burada olduğunu söyler. Şehrin öneminin başkent olmasından kaynaklandığını ima eder¹⁴⁹.

Şehirde ki kapılara değinen Makdisi, yedi tane kapı sayar, bunlar: Bab-ı Humus, Bab-ı Rakka, Bab-ı Kınnesrin, Bab El-Yahud, Bab-ı Irak, Bab-ı Bettih, Bab-ı Antakya ve kapalı durumda olan Bab-ı Erbain¹⁵⁰. Şehir kapıları ile ilgili pek çok müellif eserlerinde farklı bilgiler vermektedir. Muhtemelen şehirdeki doğal afetler ve savaş gibi durumlarda kapılar yıkılıp yerine yenileri yapılmış olabilir. İsimlendirmelerde de farklılıklar olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Örneğin Makdisi'nin Bab-ı Bettih dediği kapı başka kaynaklarda geçmez bahsettiği yer muhtemelen Bab-ı Cinan olarak bilinen yerdir. Bab El-Yahud olarak anılan kapı da zaman zaman Bab En-Nasr olarak isimlendirilir¹⁵¹.

---

¹⁴⁸ Makdisi, **Ahsenu't-Takasim fi Ma'rifeti'l-Ekalim**, Leiden 1906, s.155.

¹⁴⁹ Makdisi, a.g.e. s.155.

¹⁵⁰ Makdisi, a.g.e. s.155.

¹⁵¹ Kemal Hakan Tekin, a.g.e. s.46-52.

6. İDRİSÎ

493/1100 yılında Sebte’de doğdu. Soyu İdrisiler hanedanının kurucusu I. İdris’e dayanır. Coğrafya ve botanik alanında devrin önemli ilim adamlarından ders aldı. Coğrafya bilgilerini artırmak için uzun seyahatlere çıktı. Bu seyahatleri esnasında Sicilya’ya gitti. Orada II. Roger’in sarayında onun âlimleri arasına katıldı. Roger’den büyük bir itibar gördü. Roger’e bir kitapta ithaf eden İdrisi kitabın önsüzünde “*yer, mıknaşın demiri çektiği gibi cisimleri kendine çeker*” demek suretiyle yer çekimini tanımlamaya çalışmıştır. Coğrafya alanında önemli eserleri olmasına rağmen İslâm dünyasında fazla itibar görmemiştir. Bunun nedeni olarak Roger’in hizmetine girmiş olması olarak gösterilir¹⁵².

Halep’in Kınnesrin bölgesinin başkenti olduğunu söyleyen İdrisi buranın Fars beldeleri, Irak ve Horasan yollarının kesişme noktası olarak görür. Müellifin bahsettiği şey tarihi ipek yolundan başkası değildir. Yolların o dönem için çok şey ifade ettiği göz önüne alındığında bunun Halep’e kattığı değer daha iyi anlaşılır. Bronz çağından Osmanlıların gelişine kadar Asya ile Avrupa arasındaki efsanevî İpek yolu boyunca en çok ticaret amaçlı seyahatin yapıldığı yoldur¹⁵³.

Beyaz taşlarla örülmüş şehrin su ihtiyacının Kuveyk nehrinden karşılandığını belirten İdrisi suyun yer altı kanalları vasıtasıyla caddelere sokaklara ve evlere kadar ulaştırıldığını söyler¹⁵⁴. Daha önce seyahatnamesini değerlendirdiğimiz Tudela’lı Benjamin şehir ahalisinin yağmur suyunu biriktirip içtiğini aktarmıştı ki; verdiği bu bilgi İdrisi’nin anlatımlarıyla açıkça çelişmektedir. Şehir halkının yağmur suyu içmesi bir yana anlatılanlardan şehirde düzenli bir şehir şebekesinin olduğunu anlıyoruz. İdrisi ayrıca Halep kalesinden de bir su kaynağı olduğunu söyler ki daha önce bu konuda gerek İbn Cübeyr ve gerekse İbn Battuta bu bilgileri doğrular¹⁵⁵.

Halep ile yakın beldeler arasındaki mesafelerden de bahseden İdrisi’nin konumuz açısından en dikkat çekici yönü onun su şebekesi hakkında verdiği bilgilerdir. Sadece İdrisi değil bu dönem coğrafyacı ve seyyahları şehirler arası mesafeler üzerinde önemle durmuşlardır. Bunlardan seyyah ve coğrafyacılarından biri olan İbn Huzdarbi bu türün

¹⁵² Ramazan Şeşen, a.g.e. s.108.

¹⁵³ Bruce Masters, “Halep: Osmanlı İmparatorluğunun Kervan Kenti”, **Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s.22.

¹⁵⁴ İdrisî, **Nüzhetu'l-Müştâk fi İhtirâki'l-Âfâk**, Alemü'l-Kütüb, Beyrut 1989, II. s.648.

¹⁵⁵ İdrisi, a.g.e. s.648.

öncülerinden biridir. Kendi döneminde hangi yolun ne amaçla kullanıldığı ve mesafesi gibi meseleleri enine boyuna incelemiş ve eserine almıştır. İbn Huzdarbih'e göre Membic'ten Halep'e kadar olan mesafe 6 konaklama mesafesidir. Halep'ten Kınnesrin'e olan yol 3 konak mesafesindedir¹⁵⁶.

7. YAKUT EL-HAMEVİ

1179 Yılında Anadolu'da dünyaya geldi. Çocukluğunun ilk yıllarında esir edilip Bağdat'a getirildi. Orada Hamalı bir tüccar tarafından satın alınıp korundu. Efendisi okuma yazma bilmediği için onun okuma yazma öğrenmesine öneyak oldu. Bu vesileyle birçok ilim merkezini gezdi. Moğol istilâsından önce Maveraünnehir bölgesindeki önemli ilim merkezlerini gezip oradaki kütüphanelerden istifade etti. Efendisi tarafından azad edilip işlerinde ortak edildi. Ömrünün son dönemini Halep'te bir handa geçirdi. 1229 yılında Halep'te vefat etti¹⁵⁷.

Mu'cemu'l-Buldan onun en önemli eseri olup, eserde hem kendi gözlemlerini hem de pek çok kaynaktan elde ettiği bilgileri bizlere aktarır. Hayatının uzunca bir kısmını İslâm dünyasında gezerek geçirir. Onu aynı zamanda seyyah olarak adlandırmak yanlış olmaz. Halep hakkında gerek kendi gözlemleri ve gerekse önceki dönem müelliflerinin eserlerinden yararlanarak önemli bilgiler verir.

Halep adı üzerinde duran müellif, kendinden önce fikir beyan eden pek çok kişinin aksine ismin Arapça olma ihtimalini zayıf bulduğunu ifade eder. İbrahim (as)'a atfedilen rivayetleri değerlendirerek bunun Araplarla ilgili olmadığını iddia eder. Zira İbrahim (as)'ın yaşadığı dönemde henüz Arapların bu bölgede olmadığını, Arapçanın ise Hz. İsmail'den sonra yaygın olarak kullanıldığını söyler. Halep isminin Arapça zannedilmesinin sebebi olarak ta Süryanîce ve İbranîcenin Arapçaya çok yakın diller olduğunu karışıklığın bundan ileri gelebileceğini kaydeder. İbranîce, Süryanîce ve Arapça arasındaki bu yakınlığın çok küçük nüanslarla ayrıldığını söyleyerek açıklamaya çalışır. Örneğin Araplar cehennem der Süryanî ve İbranîler Kehennem der¹⁵⁸. Halep'i kimin kurduğuna dair çeşitli fikirleri eserine alan Yakut bunları kendi bildikleri ışığında bir değerlendirmeye tabi tutar. Batlamyus

¹⁵⁶ İbn Huzdarbih, Yollar ve Ülkeler Kitabı, Çev:Murat Ağarı, Kitabevi yay. İstanbul 2008, s.103.

¹⁵⁷ R.Blachere, "Yakut Rumi", İA, XIII, Eskişehir 2001, s.357-358.

¹⁵⁸ Yakut El-Hamevi, **Mu'cemu'l-Buldan**, Dar-ı Sadr, Beyrut 1995, II, s.282.

coğrafyasından etkilendiği de görülen müellifin burçlar ve coğrafi konum konusunda onun fikirlerinden istifade eder¹⁵⁹.

Eserine İbn Butlan'ın görüşlerini de alan Yakut onun Halep'e dair izlenimlerini de bizlere aktarır. Buna göre 440 senesinde Halep'e giden İbn Butlan şehrin altı kapısı olduğunu, kalede iki kilise bir de mescid olduğunu söyler. Halep beyaz taşlarla örülmüştür. İki kiliseden birinde İbrahim(as)'in kurban kestiği mezbaha vardır. Kalenin alt kısmında bir mağara vardır. Koyunlarını oraya saklıyordu. Şehirde bir cami ve yedi kilise bulunmaktadır. 1 tanede küçük bimaristan vardır. Kendisi Hıristiyan bir tabip olan İbn Butlan muhtemelen kilise sayılarını abartarak vermiştir. Zira bahsettiği dönemde şehirde sadece bir mescidin olması makul değildir. Fakihlerin İmamiye mezhebine göre fetva verdiğini iddia eden İbn Butlan'ın bahsettiği tarih gözüne alındığına doğru olabilir. Mirdasilerin Fatımî nüfuzunda olduğu bir dönemde Şîf İmamiye mezhebine göre fetva verilmesi anlaşılabilir. Şîliğin Nureddin Mahmud dönemine kadar şehirde varlığını hissettirdiği bilinen bir gerçektir. Mirdasilerin zayıf idaresi altında Fatımîler etkili alanlarını Kuzey Suriye'de fazlasıyla hissettiriyorlardı. Kısa bir dönem olsa da şehri fiili olarak ta yönettiler¹⁶⁰.

İbn Butlan'ın anlatımlarına devam eden Yakut, onun şöyle dediğini nakleder: “*Şehir halkı yağmur suyu ile dolan sarnıçlardan su içerler. Şehrin yakınından Kuveyk nehri akar. Kışın bol akar yazın suyu çekilir(azalır). Meyve, baklagil ve şarabı az olan bir şehirdir. Bunları Rum memleketlerinden getirirler. Halep'in dikkat çeken yerlerinden biride 20 dükkânın bulunduğu kayseriyyedir. Günlük yapılan hasılat 20.000 dinardır. Halep'te her yer mamurdur.*¹⁶¹”

İbn Butlan'ın şehir hakkındaki izlenimlerini aktardıktan sonra kendi gözlemlerine devam eder. Şehir kalesinin İbrahim(as)'in makamı olduğunu ayrıca Hz. Yahya'nın kafatasının bir parçası bir sandıkta saklanmaktadır. Hz. Yahya'a ait olduğu iddia edilen bu kafatası parçası için Şemseddin Samî Emevi Camii olarakta bilinen yerde gömülü olduğunu söylemektedir¹⁶². Burada bir çelişki söz konusu olsa da, Yakut El-Hamevi'nin bahsettiği dönemden sonraki bir tarihte kaleden Emevi Camisine taşınmış olabilir. Yakut Hz. Yahya'ya ait olduğunu söylediği kafatası parçasının 435 yılında bulunduğunu aktarır¹⁶³.

---

¹⁵⁹ El-Hamevi, a.g.e. s.283.

¹⁶⁰ Talib Yazıcı, a.g.m. s.242.

¹⁶¹ El-Hamevi, a.g.e. s.284.

¹⁶² Şemseddin Sami, **Kamusu'l-Alam**, III, İstanbul 1891, s.377.

¹⁶³ El-Hamevi, a.g.e. s.285.

Halep'in kapılarından biri olan Cinan kapısının yakınında Hz. Ali'ye ait olduğu iddia edilen bir mezarın varlığından da bahseden Yakut, burasının bir kişinin rüyası üzerine tespit edildiğini söyler. Kanaatimizce Hz. Ali etrafında üretilen pek çok efsaneden biridir, zira sahih kaynaklarda Hz. Ali'nin kabrinin Kufe'de (bugün Irak'taki Necef kenti) olduğu kesindir¹⁶⁴. Irak kapısının iç kısmında Ğavs adı verilen bir mescidin varlığına da değinen Yakut buradaki kitabenin de Hz. Ali tarafından kendi el yazısı ile yazıldığına inanıldığını söyler. Ayrıca Yahudi kapısının yolu üzerinde Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yahudilerce altında bazı Peygamberlerin kabrinin olduğuna inanılan bir taş vardır. Burada kurbanlar kesilir ve kokular sürülür¹⁶⁵.

Halep'te pamuk, susam, karpuz, hıyar, mısır, üzüm, darı, kaysı, incir, elma gibi meyve ve sebzelerin herhangi bir sulama olmadan yetiştiğini ve tatlarının diğer memleketlerde yetişenlerden daha güzel olduğunu söyler. Ayrıca 820 kûsur köyün gelirinin orada ikamet eden köylülere ait olduğunu, 200 kûsur köyün ise sultan ile ahali arasında ortaklaşa ekilip biçildiğini söyler. Bu bilgileri Eyyubiler'den II. Selahaddin Yusuf'un veziri İbnü'l-Kifti'den bizzat aldığı söyler. Yakut ayrıca vezirin kendisine 5000 atlı askerin iâşesini sağladığını ve eğer ileri gelen bazı devlet adamlarının savurgan tutumları olmasaydı bu sayının 7000 olabileceğini aktarır. Sultanın etrafındaki bazı kişiler 1000 süvariye yetecek istihkakı tek başlarına aldığı söyler. Sultanın idaresi altında 21 kale olduğunu ve bunların iâşesinin sağlandığını aktaran Yakut, Halep'in bolluk diyarı olduğunu Müslümanlardan zekât ve Gayrı Müslimlerden öşür alındığını 625 yılında bir kalemde 700.000 dirhem vergi toplandığını söyler¹⁶⁶. Burada aktarılan rakam bir kalem olup devletin tüm gelirlerini kapsamamaktadır, zira müellifin bahsettiği tarihlerde kısmî bir huzur ve sükûnun hâkim olduğu yıllardır. Buna bağlı olarak ticaret ve refah seviyesinde bir gelişme kaçınılmazdır. Bu dönemde yıllık 3.000.000 dirhem gelir elde edildiği kaynaklarda zikredilir¹⁶⁷.

Halep'in Hz. Ömer döneminde fethin değinen müellif, bu konuya dair bilgilerini Belazuri'nin Fütuhü'l-Büldan adlı eserini esas alarak bizlere aktarır. Buna göre İyaz bin Ganem Halep'te karargâh kurdu. Şehir halkı İyaz bin Ganem'den kendileri çocukları ve şehir surları, kiliseleri evleri ve içinde buldukları kaleye dokunulmayacağına dair güvence istediler. İyaz Haleplilerin bu isteklerini kabul etti ve onlarla bir antlaşma imzaladı¹⁶⁸.

¹⁶⁴ Ethem Ruhi Fiğlalı, "Ali" **DİA**, II, İstanbul 1989, s.374.

¹⁶⁵ El-Hamevi, a.g.e. s.285.

¹⁶⁶ El-Hamevi, a.g.e., 286.

¹⁶⁷ Zainab Shaikh, "Ayyubids Aleppo" http://alhafeez.org/Ayyubid_Aleppo, s.10.

¹⁶⁸ Belazuri, **Fütuhü'l-Büldan**, Çev. M. Fayda, Ankara 1987, s. 209; El-Hamevi, a.g.e. 286.

Başkumandan Ebu Ubeyde bin Cerrah'ta onun yaptığı bu antlaşmayı onayladı. Bu konuda farklı rivayetler olduğunu buna göre; Halep halkının kanlarının akıtılmaması, evleriyle kiliselerinin ise Müslümanlarla yarı yarıya taksim edilmesi şartı ile antlaşma yaptıkları şeklindedir. Bir diğer rivayette ise ahali şehri terk ederek Antakya'ya çekilmişlerdi. Halep'e giren Ebu Ubeyde şehri boş buldu. Sulh müzakereleri ise aracılar vasıtası ile mümkün olmuş, bunun üzerine ahali Halep'e geri dönmüştür¹⁶⁹.

Halep Kalesi ile ilgili olarak şunları söyler: *“Halep kalesi güzellik ve sağlamlık açısından darb-ı mesel olarak kullanılır. Çünkü Halep kalesi düz bir alanda kurulmuştur. Ortasında yüksek yuvarlak, düzgün bir daire şeklinde dağ vardır. Toprak ile sağlamlaştırılıp düzgün bir hale getirilmiştir. Kalenin üstünde yapılar inşa edilmiştir. Kaleye ait hendeği kazarak suya ulaşmışlardır. Kalenin ortasında kaynak suyuna ulaşan bir yapı vardır¹⁷⁰.”* Şehrin kapıları hakkında da bizlere bilgi veren El-Hamevi, yedi kapının var olduğunu söyler. Bunlar Bab-ı Erbain¹⁷¹, Bab-ı Yahud, Bab-ı Cinan, Bab-ı Antakya, Bab-ı Kınnesrin, Bab-ı Irak, Bab-ı Sır. Bunlardan Bab-ı Yahud Melik Zahir tarafından tamir edilip ismi Babu'n-Nasr olarak değiştirilmiştir¹⁷².

Halep halkının ahlâkî olarak yücelmek ve zenginleşme konusunda bir gayretleri olduğunu ifade eden El-Hamevi, bunun bir gelenek olduğunu ve bu geleneği bozan insanların Halep'te çok az olduğunu söyler. Onların bu özelliğinden dolayı toplumda zenginlik konusunda sıyrılmış ve ahlâkî olarak kemale ermiş pek çok meşhur aile bulunur. Bu güzellikler miras olarak süreklilik arz eder. Diğer memleketlerin aksine geleneklerini korurlar¹⁷³.

Halep'in Eyyubi meliklerinden El-Meliku'n-Nasır II. Selahaddin Yusuf¹⁷⁴ (1230-1260) döneminde şehri ziyaret eden Yakut El-Hamevi, bu dönem hakkında bizlere oldukça geniş bir yelpazede bilgiler verir. Bize aktardığı bilgiler sadece kendi gözlemlerinden ibaret olmayıp önceki dönemlerde şehir hakkında bilgi veren müelliflerin eserlerinden de istifade etmiştir. El-Hamevi'nin tarih, ekonomi, mimarî, gelenek görenek gibi farklı alanlar üzerinde durur. Doğuyu ziyaret eden Müslüman seyyahların en büyük eksiği, gezdiği şehirlerde insan

¹⁶⁹ El-Hamevi, a.g.e. 286; Belazuri, a.g.e. s.210.

¹⁷⁰ El-Hamevi, a.g.e. 286.

¹⁷¹ Makdisi bu kapının kendi döneminde kapalı olduğunu söyler. Bkz. Makdisi, a.g.e. s.155.

¹⁷² El-Hamevi, a.g.e. 286.

¹⁷³ El-Hamevi, a.g.e. 286.

¹⁷⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Cengiz Tomar, El-Meliku'n-Nasır Yusuf, **DiA**, XXIX, İstanbul 2001, s.110; Mustafa Kılıç, **El-Meliku'n-Nasır II. Selahaddin Yusuf Devrinde Eyyubiler Devleti**, (Basılmamış Doktora Tezi) Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2001.

unsurundan fazla bahsetmemeleridir. İçinde doğup büyükleri toplumu, her gün gözleri önünde olan insanları bizlere aktaracak kadar ilginç ve kayda değer bulmamış olmalılar ki; bizlere de aktarmamışlardır. Yakut bu noktada fazla eleştirilebilecek insanlardan biri değildir. Zira onun eserinde söz konusu noksanlıklar yoktur. Onun El-Meliku'n-Nasır II. Selahaddin Yusuf ve onun veziri İbnü'l-Kifti ile şahsî bir dostluğu olması ve onlardan birinci elden bilgi aktarması da eserini daha da kıymetli kılıyor. Özellikler ekonomik faaliyetler söz konusu olduğunda elimizdeki bilgiler rakam bazında son derece sınırlıdır. Onun vergiler, gelirler, askerlerin iâşesi, köylerin durumu hakkında bizlere rakamlarla bilgi vermiş olması kayda değerdir.

8. İBN HAVKAL

Aslen Nusaybinli olan İbn Havkal'ın doğum tarihi kesin olarak bilinmiyor. Çocukluğu Nusaybin, Musul ve Bağdat'ta geçmiş, ilim tahsilini bu şehirlerde tamamlamıştır. Çeşitli ülkelerden bahseden eserleri okuyup öğrendiklerini tüccar ve seyyahlardan dinlediği hatıralarla zenginleştirmiştir. Sonunda topladığı bilgilerin birbirinden farklı olması dikkatini çekmiş, okuduklarını ve duyduklarını gördükleriyle düzeltmek ve bilgisini artırmak için ticaret kervanlarına katılarak İslâm ülkelerini dolaşmıştır. 943-977 yılları arasında İslâm dünyasında uzun seyahatlere çıkmıştır. Ramazan Şeşen, Fatımîler adına ajanlık yaptığını iddia etse de¹⁷⁵ onun biyografisini yazdığı bir başka makalede kendisi ile çelişerek bu konuda kesin delil olmadığını söylemiştir¹⁷⁶.

Halep'te bir süre yaşayan İbn Havkal, eserini de Seyfûddeve'ye ithaf etmiştir. Eserin Halep ile ilgili kısımları farklı zaman dilimlerini anlatmaktadır. İbn Havkal özellikle Hamdani-Bizans ilişkileri üzerine önemli bilgiler verir. Şehrin Bizans tarafından 962 yılında istilâ edilmesi olayına değinerek, bunun Seyfûddeve'nin hastalığı ve tedbir almaması yüzünden yaşandığını söyler. Bizans istilâsı sırasında Cami'nin (Ulu Cami) yakıldığını, çoluk çocuk Müslümanların esir edilerek küçük düşürdüğünü ifade eder. İstilâdan sonra ağır bir anlaşma imzalandığını bunun şehri perişan ettiğini ifade eder. Şehir halkının elinde ne varsa yirmide bir oranında vergi olarak verdiklerini, bu vergilerin herkesten alındığını söyler¹⁷⁷.

Bizans istilâsı sonrasında pek çok Müslüman esir alınmış ve şehir surları büyük hasar görmüştü. Seyfûddeve'nin ölümünden sonra Bizans'a ödenen ağır vergiler ticaretinde kötüleşmesine neden olmuş, yerli ve yabancı tacirlerin mallarına da el konulmuştu. İbn

¹⁷⁵ Şeşen, Tarih Coğrafya Yazıcılığı, s.101.

¹⁷⁶ Ramazan Şeşen, "İbn Havkal", *DiA*, XX, İstanbul 1999, s.34-35.

¹⁷⁷ İbn Havkal, *Kitab-ı Suretu'l-Arz*, Beyrut 1996, s.163.

Havkal şehirdeki emirlerin Bizans'tan daha zalim olduğunu, şehre gelen herhangi bir ticaret malını kendisinin aldığını ve halka fahiş fiyatlarla sattığını söyler. Yapılan her ticarete onun kötü bir müdahalesi vardır¹⁷⁸.

Şehrin güzel çarşılara sahip olduğunu, malların fiyatlarının ucuz olduğunu ve eskiden beri bol olduğunu ifade eder. Şehrin hem kuzey güney ham de doğu batı yönlerinden tüccarların uğrak yeri olduğunu ifade eder. Kalenin istilâdan sonra tamir edildiğini fakat şehrin Rum istilâsı öncesinde daha mamur olduğunu söyler. Şehirde Müslüman ilim adamlarının yanı sıra Hıristiyan din adamlarının varlığından da bahseder. Şehir halkının suyunu Ebu'l Hasan Kuveyk nehrinden temin ettiğini ama bu suyun bulanık olduğunu ifade eder¹⁷⁹.

Ortaçağ İslâm dünyasında kaleme alınan seyahatname ve coğrafya ile ilgili eserler genel olarak aynı tarz ifadelerle başlar ve aynı konular etrafında devam eder. İbn Havkal bu noktada daha özgün bir müellif olarak karşımıza çıkar. Şehir hakkında ayrıntılı tasvirlerde bulunmaz ama verdiği bilgiler az ve özür.

---

¹⁷⁸ İbn Havkal, a.g.e. s.163.

¹⁷⁹ İbn Havkal, a.g.e. s.164.

İKİNCİ BÖLÜM

YENİÇAĞ'DA HALEP VE ÇEVRESİNİ GEZEN SEYYAHLAR

Bu dönemde Halep'e seyahat etmiş seyyahlar çok farklı saiklerle seyahat etmişlerdir. Bunlar ajan, tüccar, seyyah, maceraperest veya din adamı olabilmekteydiler. Seyyahlardaki Müslüman ağırlığı Ortaçağ'a nazaran azalmıştır. Bu azalmaya rağmen seyyahların piri diyebileceğimiz Evliya Çelebi bu dönemde yetişmiştir. Dönemin sonuna doğru Avrupa'da başlayan oryantalist hareket eserlerde kendini hissettirir.

1. ANTONIO TENREIRO

İber Yarımadası'ndaki Kastilya ve Portekiz krallıklarının Asya kıtasının zenginliklerine sahip olma tutkusuyla Hindistan'a ve Uzak Doğu'ya denizden ulaşmak için sarf ettikleri çabalar dünya tarihinin en ilginç safhalarından birini oluşturur. Kastilya'nın hizmetindeki Kristof Kolomb'un Hindistan'a gitmek amacıyla Atlas Okyanusu'nu aşarak 1492 yılında Amerika kıtasını keşfetmesi ve Portekizli kaptan Vasco da Gama'nın, Ümit Burnu'nu dolaşarak 1498 yılında Hindistan'a ulaşması Akdeniz ticaretine darbe indiren önemli olaylardır. XVI. yüzyılın başlarından itibaren Portekizlilerin Hindistan'a giden bu yeni deniz yolunu kullanmaları o zamana kadar Avrupa'da yerleşik olan ekonomik sistemin değişmesine yol açtı. Portekiz'in Hint Okyanusu'na gelmesinin bizim tarihimiz bakımından en önemli neticesi, Osmanlı Devleti'nin 1517 yılından itibaren güney denizlerinde bu devletle mücadele edecek olmasıydı. Ama bu mücadelenin o zamana kadar emsali görülmemiş bir özelliği vardı: Avrupa'da toprakları olan iki devlet, Portekiz ile Osmanlı İmparatorluğu birbirleriyle ana vatanlarından uzakta savaşıyorlardı¹⁸⁰.

Portekizliler Asya'nın zenginliklerine ortak olma ve Hıristiyanlığı yayma yolunda bir ilki gerçekleştirirken, Yavuz Sultan Selim'in orduları Kahire merkezli Memlûk devletine son verip, Kızıldeniz'i ve İslâm'ın kutsal topraklarını egemenlikleri altına alarak genişlettikleri imparatorluğun Hint okyanusu serüvenine adım atıyorlardı. Portekizliler Hint Okyanusu çevresinde denizcilikteki ustalıklarıyla kurdukları hâkimiyetle, doğu Akdeniz (Levant) üzerinden akıp giden ticaret yollarını engellemiş, Asya'nın değerli mallarını okyanus yoluyla, Kuzey Afrika kıyılarını dolaşarak ülkelerine taşıma gayretine girişmişlerdi. Bu da tarihi

¹⁸⁰ Ertuğrul Önalp, "Hadım Süleyman Paşa'nın 1538 yılındaki Hindistan Seferi", **OTAM**, Sayı:23, Ankara 2010.

baharat yollarından ciddî gelirler elde eden Osmanlıların çıkarlarına zarar veriyordu¹⁸¹. Osmanlı Portekiz soğuk savaşı diyebileceğimiz uzunca bir süre devam eden dönemde pek çok Portekizli Hindistan ve Portekiz arasında âdeta mekik dokuyordu. Portekiz'in Asya'daki üslerinden İmparatorluk merkezine mesaj taşıyan bu kişiler zaman zaman papaz, ajan, kurye, elçi, hacı vs. adları altında bu işleri yapıyorlardı. Bahse konu olan Antonio Tenreiro bunlardan biridir. Portekiz'in Hindistan genel valisi Duarte de Menezes, Şah İsmail'in sarayına elçi olarak Baltasar Pessoa'yı gönderir. Gönderilen bu heyette Tenreiro'da vardır.

Onun amacı Osmanlıların Hindistan yönünde bir deniz seferi düzenleyip düzenlemeyeceklerine dair niyetlerini öğrenmektir. Arşiv belgelerinden anlaşıldığına göre o bu niyetini gizlemek amacıyla Müslüman kılığına girmiştir. 1525 tarihli Diyarbakır Beylerbeyi Hüsrev Paşa dönemin Sadrazamına yazdığı bir arızada Antonio Tenreiro'nun Portekiz elçisiyle birlikte İran'a gittiği orada Müslüman olduğu ve Abdülellam adını aldığını söylemektedir¹⁸².

Seyyahın bize kadar ulaşan notlarında İran dönüşünde uğradığı yerlere dair bilgiler yer almaktadır. Buna göre Tenreiro'nun İran yolculuğu Tebriz, Diyarbakır, Urfa, Halep, Şam yoluyla Kahire'ye doğru bir seyir takip eder. Özellikle arşiv malzemesinin az olduğu bir döneme denk gelen bu seyahat tarihçiler açısından dönemin koşullarını öğrenme açısından büyük önem taşımaktadır.

Onun İran'a dair gözlemlerinde Türkmenlerden çokça bahsetmesi ve onların hayat tarzı ile alâkalı gözlemleri dikkate almaya değerdir. Sonrasında Diyarbakır'a dair söyledikleri, henüz Osmanlı idaresine girmiş bu bölge hakkında önem arz etmektedir. Diyarbakır'da Kızılbaşlara dair bilgiler verir. Urfa hakkında verdiği bilgiler ise izaha ihtiyaç duymaktadır. Zira burada bir kralın emriyle üç çocuğun fırına atıldığından bahseder. Urfa'dan sonra Birecik'e uğrayan seyyah buradan Halep'e ulaşır.

Halep'in çok büyük ve eski bir şehir olduğunu ve etrafının surlarla çevrili olduğunu söyler. 10-12 000 haneye sahip olduğunu ifade eder. Ömer Lütfi Barkan'ın 16.yüzyıl Osmanlı kentlerinin nüfusunu konu alan çalışmalarında Halep'in nüfusu 1520-1530 yılları arasında 10 342 hane olduğu saptanmıştır¹⁸³. Verilen rakamlar kesin olmamakla birlikte veriye dayalı tahminlerden yola çıkılarak saptanmıştır. Buna göre 1520-1530 yılları Halep nüfusu da 57 000

¹⁸¹ Salih Özbaran, **Portekizli Seyyahlar**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, s.25.

¹⁸² Özbaran, a.g.e. s.31.

¹⁸³ Ömer Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", **Türkiyat Mecmuası**, X, 1953, s.1-26.

civarındadır. Bu yıllar esas alındığında Bursa, Diyarbakır gibi büyük şehirlerden oldukça fazladır¹⁸⁴. Müellifin verdiği rakamların gerçeğe bu kadar yakın olması hayret vericidir.

Şehrin Müslümanlar ve Hıristiyanlardan meydana geldiğini; Hıristiyanların kendi içinde Süryanî, Marunî ve Yakubilerden oluştuğunu bunun yanında Yahudileri de var olduğunu söyler. Saydığı bu farklı mezhep dinlerdeki insanların ibadetlerini serbestçe yaptığını kimsenin bu konuda onlara müdahale etmediğini dile getirir. Şehrin etrafındaki surların çok eski olduğunu, evlerin toprakla sıvanmış Frenk tarzı evler olduğunu söyler. Bu yapıların son derece modern olduğunu ekler¹⁸⁵.

“Halep büyük bir ticaret yeri olup verimli bir bölgededir, ürünü boldur: özellikle buğday, arpa, et, yağ, üzüm ve diğer meyveler ve kestane dışında bizim memlekette (Portekiz’de) bolca bulunanlar. Bunlar şehrin batı tarafındakiler; doğu yakasındaki yerleşmeler ve köylülerin yaşadığı yer, en fazla yarım günde aşılacak kadardır; doğuya uzanan geri kalan topraklar ise ıssız bir çöl ile kaplıdır; bu yöreler üzerinden ticaret yapmak için Basra’dan bu kente kervanlarla yolcular gelir.”¹⁸⁶

Yazarın ajan kimliğinden olsa gerek, son derece dikkatli bir gözle olayları gözlemlediği ortadadır. Şehre yabancı bir gezgin için, verdiği bilgiler sanki derin araştırmalar yapılmış gibi doğru ve yerindedir. Verdiği bilgiler ve yaptığı gözlemler Halep hakkında derin bilgisi olan müelliflerin bilgileriyle birebir örtüşmektedir.

Gözlemlerine devam eden Tenreiro Venedikli tüccarların burada çok yoğun bir şekilde çalıştığını söyler. Bunun gibi diğer Hıristiyan Avrupalıların da yoğun bir ticarî faaliyet içinde olduğunu kaydeder. Bu yoğun ticarî faaliyetler sonucunda seyyahın ziyaret ettiği tarihten kısa bir süre sonra pek çok Avrupa devleti Halep’te konsolosluklar açma ihtiyacı hissedeceklerdir. Bunu ilk yapanlar yazarın da belirttiği gibi yoğun bir ticarî faaliyet sürdüren Venedikliler olacaktır. 1548 yılında ilk konsolosluklarını açan Venediklileri, 1562’de Fransızlar, 1583’te İngilizler, 1613’te Hollâandalılar izleyecektir¹⁸⁷.

Şehirdeki idarî ve askeri sistem hakkında da bizlere bilgiler veren Tenreiro, şehirde bir Beylerbeyi’nin olduğunu ve idaresindeki sipahilerle muhkem bir kale de ikamet ettiğini söyler. Şehirde üç yüz yeniçeri ile başka bir bey daha vardır ki bunlar sultanın kullarıdır

¹⁸⁴ Numan Elibol, “Osmanlı İmparatorluğunda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları” **SDÜİİBF Dergisi**, XII, S.2, s.135-160.

¹⁸⁵ Özbaran, a.g.e. s.43.

¹⁸⁶ Özbaran, a.g.e. s.45.

¹⁸⁷ Sauvaget, a.g.m. s.121.

Beylerbeyi'nin buyruğu altında değillerdir. Çünkü gelenek böyledir. Müellifin bahsettiği dönem, 1524-1525 yılları arasına denk gelmektedir. Bu hassas dönemde yeniçerilerin Beylerbeyi'nin kontrolünde olmaması hatta Halep özelinde bu konuda daha fazla hassasiyet gösterilmesi normaldir. Kanunî Sultan Süleyman'ın tahta çıkması ile başlayan Canbirdi Gazali isyanı Osmanlıyı bir hayli zor durumda bırakmış ve buna benzer olayların çıkmaması için belli bazı tedbirler alınmıştır. Hatırlanacağı üzere Yavuz Sultan Selim'in vefatı üzerine Kanunî başa geçmiş, o dönemde Şam Beylerbeyi olan Canbirdi Gazali yeni padişahı tanımayarak adına para bastırıp hutbe okutmuştur. Emrindeki yirmi bin kişilik ordu ile Halep'e muhasara etmişse de alamamıştı. Merkezden Ferhat Paşa isyanı bastırmakla görevlendirilmiş ve muvaffak olarak Gazali'nin kesik başı İstanbul'a yollanmıştı¹⁸⁸.

Gazalinin isyanı Osmanlının ilk büyük isyanı olup pek çok konuda devlet için öğretici olmuştu. Valilerin uzun süre görevde kalması bu dönemden sonra daha kısa süreler şeklinde tanzim edilmeye başlanmıştır. Halep'te isyandan sonra Şam'dan ayrılarak ayrı bir eyalet olarak tanzim edilmeye başlandı. Anadolu Beylerbeyliği görevinde bulunan Ayas Paşa Halep Beylerbeyi olarak atandı¹⁸⁹. Valilerin kısa süreliğine atanmasından başka tedbirler de alındı. Tenreiro'nun bahsettiği Yeniçerilerin doğrudan sultana bağlı olması, büyük şehirlerdeki yeniçeri birliklerinin ağaları da Beylerbeyilere bağlı olmadıkları gibi Beylerbeyiler yeniçeri garnizonlarının bulunduğu kalelere asla giremezlerdi. Bu şekilde eyalet idaresinde karşılıklı bir denge ve kontrol sistemi kurulmuştu. Bu sınırlamalar ve görev yerlerinin sık sık değişmesi de şüphesiz Beylerbeyilerin fazla güçlenmelerini ve bağımsız hale gelmelerini önleme düşüncesinden kaynaklanmaktaydı¹⁹⁰.

Yolculuk kıraç topraklarda ve düz arazide sürer. Doğu taraf çöle açılmakta batı yakasında ise bir yanda kuzeye diğer yanda ise güneye uzanan yüksek tepeler bulunmaktadır. Marunî Hıristiyanların yaşadığı pek çok yer bulunmaktadır. Bunların içinde, Tenreiro'nun duyduğuna göre 15.000'den fazla iyi yay çeken ve ok atan genç okçular bulunmaktadır. Sığır sürüleri ve ülkede üretilen ipek ile geçinmektedir¹⁹¹. Müellifin pek çok gözlemi yerinde olsa da Hıristiyanlar konusunda objektif olmadığı en azından nüfuslarını abarttığı ortadadır. 1520-1530 yılları arasında Osmanlı kentlerinin nüfusları üzerinde çalışmaları olan Barkan'a göre Arap bölgelerinde yaşayan Hıristiyan nüfusun toplamı 444 haneye başka kaynaklarda 1.000

¹⁸⁸ İ.Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, II, Ankara 1994, s.307; Feridun Emecen, "Canbirdi Gazali", *DiA*, VII, İstanbul 1993, s.141-142.

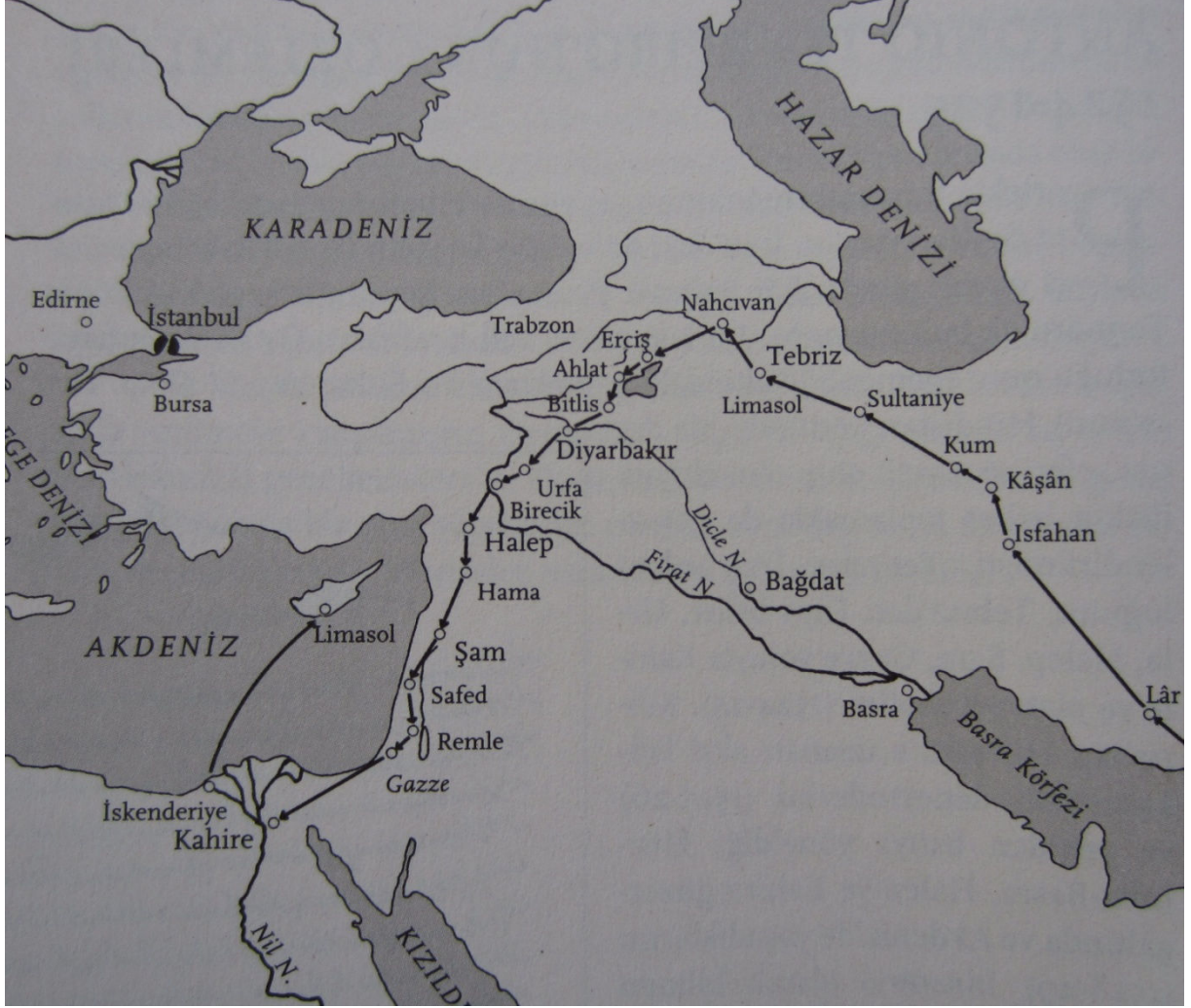
¹⁸⁹ Hammer, **Büyük Osmanlı Tarihi**, III, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1998, s.8.

¹⁹⁰ Halil İnalçık, "Eyalet", *DiA*, XI, İstanbul 1995, s.548-550.

¹⁹¹ Özbaran, a.g.e. s.46.

civarı bir rakama¹⁹² tekabül etmektedir. Buda yaklaşık olarak 2.000-3.000 arası ikinci tahminde ise 5.000-6.000 arası bir nüfus demektir¹⁹³.

Antonio Tenreiro genel olarak tarafsız gözlemlerde bulunmakla birlikte Hıristiyanlıkla ilgili konularda aynı tarafsızlığı sergileyemez. Özellikle Hıristiyanlıkla ilgili haberleri anlatırken “söylendiğine göre” şeklinde aktarır. Bu da gösteriyor ki bize aktardıkları konusunda kesin bilgiden ziyade ön yargılarıyla hareket etmektedir.

Harita 5: Antonio Tenreiro'nun seyahat güzergahı (Özbaran, a.g.e. s.32)

¹⁹² Osmanlı İmparatorluğunun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927, Tarihi İstatistikler Dizisi, II, Haz. Cem Behar, Ankara 1996, s.4.

¹⁹³ Barkan, a.g.m. s.11.

2. MESTRE AFONSO

Portekiz deniz imparatorluğunun 1565-1566 yıllarında Asya'daki önemli merkezlerinden biri olan Hürmüz'den ayrılıp kara yolu ile İran, Anadolu ve Suriye üzerinden Doğu Akdeniz'e, oradan da Portekiz'e giden Afonso, Kraliyetin hizmetinde bulunmuş, genel valinin emri altında çalışmış bir hekim/cerrahtır. Ancak merakından dolayı İran'da Hürmüz-Kaşan-Kum-Tebriz güzergâhında, Anadolu'da Van-Tatvan-Diyarbakır-Urfa-Birecik yolunda, Suriye'de Halep-Hama-Trablusşam doğrultusunda ve Akdeniz'de Kıbrıs-Girit-Venedik yönünde seyahate koyulmuş, bıraktığı gezi notlarıyla karşımıza âdeta bir coğrafya uzmanı gibi çıkmıştır. Yolculuğu sırasında önce Venedikli daha sonra da Ermeni papaz kılığına girmiştir. Halkın gündelik yaşamını, iktisâdi yanlarını ve tarihi değeri bulunan birçok yapıyı oldukça ayrıntılı bir şekilde aktarmıştır¹⁹⁴.

Afonso kendinden önce aynı güzergâhı takip ederek seyahat eden Antonio Tenreiro gibi belli bazı konularda ön yargıları olan bir seyyahtır. Bunu yazdıklarının satır aralarında görmek mümkündür. Örneğin Urfa'dan geçerken üç gencin fırına atıldığı ile ilgili rivayeti o da tekrarlar ve bir adım daha ileri giderek isimlerini de verir. Buna göre isimleri: Shadrach, Meshach, Abednego'dur. Fakat bu gençleri kimin, ne zaman ve niçin attığı ile ilgili bilgi vermez. Yine aynı ön yargıyı şu ifadelerde görmek mümkündür. “*Burada Ermeniler ve bir kısım Türkler yaşıyor.*” Kuşkusuz yazarın bahsettiği dönemde Urfa'da hatırı sayılır bir Ermeni nüfusu vardır, fakat bu şehirde yaşayan Türklerin nüfusunu geçecek miktarda değildir. Hz. İsa ile ilgili efsanelerdeki bakış açısı da aynı minvaldedir¹⁹⁵.

Gezip gördüğü yerlerde daha önce kimsenin dikkatini çekmemiş ufak ayrıntıları anlatması ise dikkate şayan bir olaydır. Gerek Urfa ve gerekse Birecik gibi uğradığı yerlerde dönemin sosyal yapısı ile ilgili haberler aktarmıştır. Yazar 30 günlük bir maceradan sonra “güzel ve eski bir şehir” olarak nitelendirdiği Halep şehrine varır. Halep'in çok zengin, çok ünlü, Osmanlı İmparatorluğu'nda Beylerbeyliği statüsündeki bir eyaletin merkezi olduğunu ve çevresinin zayıf bir duvarla çevrili olduğunu belirtir. Afonso şehrin nüfusunun ise 10.000 ile 12.000 hane arasında olduğunu söyler. Bu dönemde avarız defterleri esas alınarak tespit edilen nüfusta bir düşüş söz konusudur. Ömer Lütfi Barkan o tarihlerde Halep'teki hane sayısını 9.000 civarında tespit eder¹⁹⁶. Afonso devamında ise şehrin Müslümanlar ve Hıristiyanlardan müteşekkil olduğunu, Hıristiyanların ise Ermeniler, Yunanlılar, Nasturiler,

¹⁹⁴ Özbaran, a.g.e. s.69.

¹⁹⁵ Özbaran, a.g.e. s.73-74.

¹⁹⁶ Barkan, a.g.m. s.22.

kendilerini Süryanî olarak nitelendiren Yakubiler, Katolik inancına yakın duran Marunîlerden meydana geldiğini ifade eder. Bunlardan ayrı olarak Kıptîler, güneşe taptıkları ve Arapçada şems güneş anlamına geldiği için şemsi¹⁹⁷ denilenler, Yunanlılara benzeyen Gürcüler bulunmaktadır. Bütün bu saydığı inanç sahiplerinin farklı ritüel ve öğretilere sahiptirler. Arapça konuşan Müslümanlar, ayrıca Türkler ve Türkmenler vardır ki bunlar beyaz halklardır. Bunların yanı sıra Yahudiler Avrupa'dan kaçan İspanyollar ve Portekizliler ile zengin iş sahipleri Venedikliler ve bazı Fransızlar da yaşamaktadır¹⁹⁸. Halep'in ticaret kenti olarak sesini dünyaya duyurmaya başlamasıyla, diğer ülkeler de burada konsolosluklar açmaya başladılar. 19. yüzyıl salnamelerindeki kayıtlara bakılırsa Halep'in uzak alanlarla ilişkisi oldukça gelişmişti. Nitekim Fransa, İngiltere, Avusturya, Amerika, Portekiz başta olmak üzere İsveç, Rusya, Prusya, İspanya, Danimarka, İtalya, Belçika, Almanya, Felemenk, Küba, Yunanistan ve Sırbistan gibi birçok Batılı ülkenin 19. yüzyılda Halep'te konsoloslukları bulunmaktaydı¹⁹⁹.

Halep'in nüfus kayıtlarında ortaya çıkan eğilim, İspanyadan kovulup İtalya'ya yerleşmiş olan Sefarad Yahudileri²⁰⁰ nezdindeki çekiciliğini gösterir. Dönemin Avrupa kaynaklarından kentte İtalyan mallarının pazarlanması ve İtalya'nın Livorno/Leghorn limanına da yerel ürünlerin (özellikle pamuklu) ihracıyla uğraşan Sefarad Yahudilerinin Halep'in ticarî hayatında aktif bir konumda olduklarını biliyoruz. Osmanlı kayıtları İspanyolca konuşan Sefaradların, ticaretle uğraşmanın yanı sıra kente kalıcı bir biçimde yerleştiklerini de göstermektedir²⁰¹.

Afonso'nun ayrıntılı olarak verdiği şehrin demografik yapısında saydığı millerler oran olarak kuşkusuz eşit değillerdir. Arapların söz konusu dönemde yoğun bir nüfusa sahip olduğunu biliyoruz. Ayrıca on birinci yüzyıldan itibaren bölgeye ciddî bir Türkmen göçü vuku bulmuştu. Seyyahın bu kadar çok etnik ve dini unsur bir arada anması Müslüman nüfusu gölgeleme çabası olarak ta okunabilir. Daha sonraki satırlarda da görüleceği üzere Afonso Türkler konusunda hiçte masum olmayan fikirlere sahiptir. İki büyük devletin soğuk savaş dönemi olarakta anlaşılacak bir dönemde yazılan bu satırları okurken kim tarafından yazıldığı unutulmamak şartıyla değerlendirilmelidir. "Turco" diye anlattığı Osmanlılar

---

¹⁹⁷ Şemsiler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Celal Çayır, "Kaybolmaya Yüz Tutan Bir Anadolu D İni Topluluğu: Şemsiler / Harrânîler", **Makalelerle Mardin**, Ed.İbrahim Özçoşar IV, İstanbul 2007, s.161-177.

¹⁹⁸ Özbaran, a.g.e. s.81.

¹⁹⁹ Salname, s.58.

²⁰⁰ Sefarad: İbranîcede Sefarad İspanya'nın ismidir. Sonrasında İspanyadan kovulan Yahudiler için kullanılmıştır.

²⁰¹ Masters, Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti, s.44.

hakkında her ne kadar ön yargıları olsa da zaman zaman iyi yönlerini de itiraf etmekten çekinmez.

“Buradan Venedik ve Fransa’ya çok miktarda ipek, baharat, değerli taşlar, dayanıklı kumaş ve pek çok mal ihraç ediyorlar, onlardan da kumaş, saten damasko (kumaş), kadife ve çeşitli bölgelere götürülüp satılan başka birçok eşya ile dönüyorlar. Aralarında uyumlu ve âdil bir şekilde yaşamalarını sağlayan, Venedik Dukalığı adına çalışan, bağlı oldukları bir konsolos var. Sultan buna izin veriyor, çünkü onlardan hem vergi alarak hem de başka gelirler toplayarak büyük kâr sağlıyor²⁰².” 16. yüzyılda kentin ticarî açıdan önemini kavrayan yalnızca Osmanlılar ve Venedikliler değildi. Avrupalılar için İran ipeği, pamuklu kumaş ve baharat ticareti açısından Halep pazarları oldukça cazip gelmeye başlamıştı. Yerel dokumacılar daha çok Bursa ve Tokat ipeklerini tercih ederlerken, Batılı tacirler Gilan bölgesinden gelen ipeğe rağbet etmekteydiler²⁰³.

“Halep’te her türlü gereksinimi karşılayan birçok büyük çarşı, çok sayıda, her iş kolundan esnafla, tüccar ve zanaatkârla dolu caddeler var; bu yerlerde taştan yapılmış, çok büyük, hayranlık uyandıran birçok han ve hamam bulunuyor. Şehirde ayrıca pek çok ev ve aynı şekilde geniş ve mükemmel inşa edilmiş muhteşem camiler göze çarpıyor. Burası çok verimli bir bölge, ürünü bol, buğday, arpa, zeytinyağı ve Cordoban türü çok hoş zeytin. Bu batı yakasındaki görüntüdür; doğu kesiminde köylülerin yaşadığı kırsal alan uzanıyor; oradan kervanların ticaret amacıyla Basra’ya gidip geldiği çöl, yarım gün çekiyor²⁰⁴.”

Müellifin hayranlıkla bahsettiği Halep çarşıları, Osmanlı idaresinde geçen ilk yarım yüzyıldaki yapılaşmanın, yerel unsurların sade bir biçimde “şehir” (*el-medine*) dediği Halep’in ticarî çekirdeğini iki kattan fazla büyütüştür. Bu ticarî merkez, bünyesinde elli altı ayrı çarşı ve elli üç kervansaray barındırıyordu. Yeni yapıların hepsi, eskiden Memlûklular tarafından yapılanlarla birlikte, şehrin ticarî kalbinde yer alıyordu. Bu ticarî çekirdek, hepsi bitişik bir çatının altında yer alan, dükkânlar, atölyeler, camiler, hamamlar ve kervansaraylarla dolu, birbirine bağlı sokaklarıyla bir kilometre karenin üzerinde bir alandan oluşuyordu. Kenti ziyaret eden herkes Halep çarşısı (*suk*) karşısında şaşkınlık ve hayranlık duyuyor, onu sadece İstanbul’un ünlü Kapalı Çarşısı’nın geçebileceğini düşünüyordu²⁰⁵.

²⁰² Özbaran, a.g.e. s.81.

²⁰³ Masters, Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti, s.29.

²⁰⁴ Özbaran, a.g.e. s.82.

²⁰⁵ Masters, Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti, s.29.

Afonso her yere su sağlayan büyük bir ırmağın şehrin orta yerinden aktığını belirttikten sonra eyaletteki askeri yapıya dikkat çekiyor. Ona göre şehirde iyi bir atlı gücüne sahip bir beylerbeyine bağlı üç yüz tüfekli yeniçeriyle birlikte bir capitano bulunuyor. Diğer kalelerde de görülen bu durum yeniçerilerin sultana çok daha sadık askerler olduğunu gösteriyor. Bahsettiği durum şehirdeki askeri yapının işleyişi ile ilgili bir durumdur. Daha önceki konuda değindiğimiz gibi Osmanlı eyaletlerde beylerbeyinin otoritesini sınırlamak ve gerekli durumlarda müdahale etmek için yeniçerileri ayrı bir birlik olarak konumlandırmıştır²⁰⁶.

Halep kalesi ile ilgili de bilgi veren Afonso anlatımlarını şöyle sürdürür: “*Şehrin yüksek, güzel manzaralı tepesinde yer alan kalenin etrafı derin bir hendekle kuşatılmıştır. Konumu itibarıyla öyle dik bir yere kondurulmuş, çevresi öyle dolmuştur ki, herhangi bir yerden içine tırmanmak mümkün değildir. Gene etrafında zeminden tepenin ortasına kadar uzanan geniş kaldırım taşları bulunuyor, bu da kaleyi dik ve kaygan yapıyor. Kapının iki tarafında onu koruyan sağlam ve geniş birer kule bulunuyor. Hendeğin arkası yol seviyesine yerleştirilmiş birçok top ve her türlü ateşli silâh ile donatılmış. Oradan kaleye gitmek için, aynı taşlardan, son derece sağlam kemerler üstüne yapılmış çok dar bir yoldan geçilir. Ayrıca yeniçerilerin aralıksız koruduğu başka bir kapı daha bulunmaktadır. Yukarıda kale girişinde, çok sağlam bir kapı var. Kale çok dayanıklı taşlardan yapılmış kulelere sahip bir surla çevrilidir. Tepeye doğru yarı yolda yer alan sağlam, mükemmel tahkim edilmiş, birbirine eşit uzaklıktaki dört kule, buraya tırmanmaya kalkışacak olanlara karşı kaleyi koruyor*²⁰⁷.”

Şehirdeki insanların giyim kuşamları ile ilgili de bilgi veren Afonso, halkın Arapça konuştuğunu ve yakasız ve başlıksız, rahip giysisine benzeyen ama ondan daha kısa, uzun kollu pelerin ile Türk usulü giyinmekte. Ayaklarına kadar uzanan önü açık ve düğmeli Gabardos²⁰⁸ dedikleri başka kıyafetleri de var. Kadın giyimine de değinen müellif kadınların çok gururlu ve güzel olduğunu, ama dışarı çıkmadıkları için onları kimsenin görmediğini söyler. Dışarıdaki işler için kullanılan, çarşıya pazara giden hizmetkârlar ve yaşlı kadınlar, giysilerinin üstüne geniş çarşaf örtüyorlar. Bu onları ayaklarına kadar kapatmaktadır. Bizim yaptığımız gibi pelerin giyiyorlar başlıklarının üstünde geniş beyaz örtüleri var. Yüzlerini ince ketenden yapılmış, arasından bakabildikleri siyah peçe ile tamamen kapatıyorlar. Osmanlı gündelik hayatında kullanılan giysiler hakkındaki bu bilgiler bir yabancı gözlemcinin şahitliği

²⁰⁶ Halil İnalçık, a.g.m. s.548.

²⁰⁷ Özbaran, a.g.e., s.82-83.

²⁰⁸ Bahsettiği şey muhtemelen Osmanlılarda çok yaygın olarak kullanılan kaftandır.

olarak önem arz etmektedir. Uzun keten şalvar ve ayaklarına da pabuç giyiyorlar. Kimileri iyi renkli deriden yapılmış, yüksek çekme ya da erkeklerinkine benzeyen ayakkabı giyiyorlar²⁰⁹.

Yeniçerilerin giyim tarzını da tasvir eden Afonso, onların konumlarına göre başlıklarında turkuaz ve yakutla bezenmiş, at gemine benzeyen takılar var. Bunlar beyaz kumaştan, bir buçuk veya iki karış yüksekliğindeki arkası katlanmış başlıklarına dikiyorlar. Yeniçeriler arasından seçilen adaleti yerine getiren çavuşlar, bir karış uzunluğunda, kadifeden yapılmış, Şah Tahmasb'inkine benzeyen türbanlardan takıyorlar. Bunlar en az bir kol kalınlığındadır ve epey küçük katlardan oluşuyorlar²¹⁰.

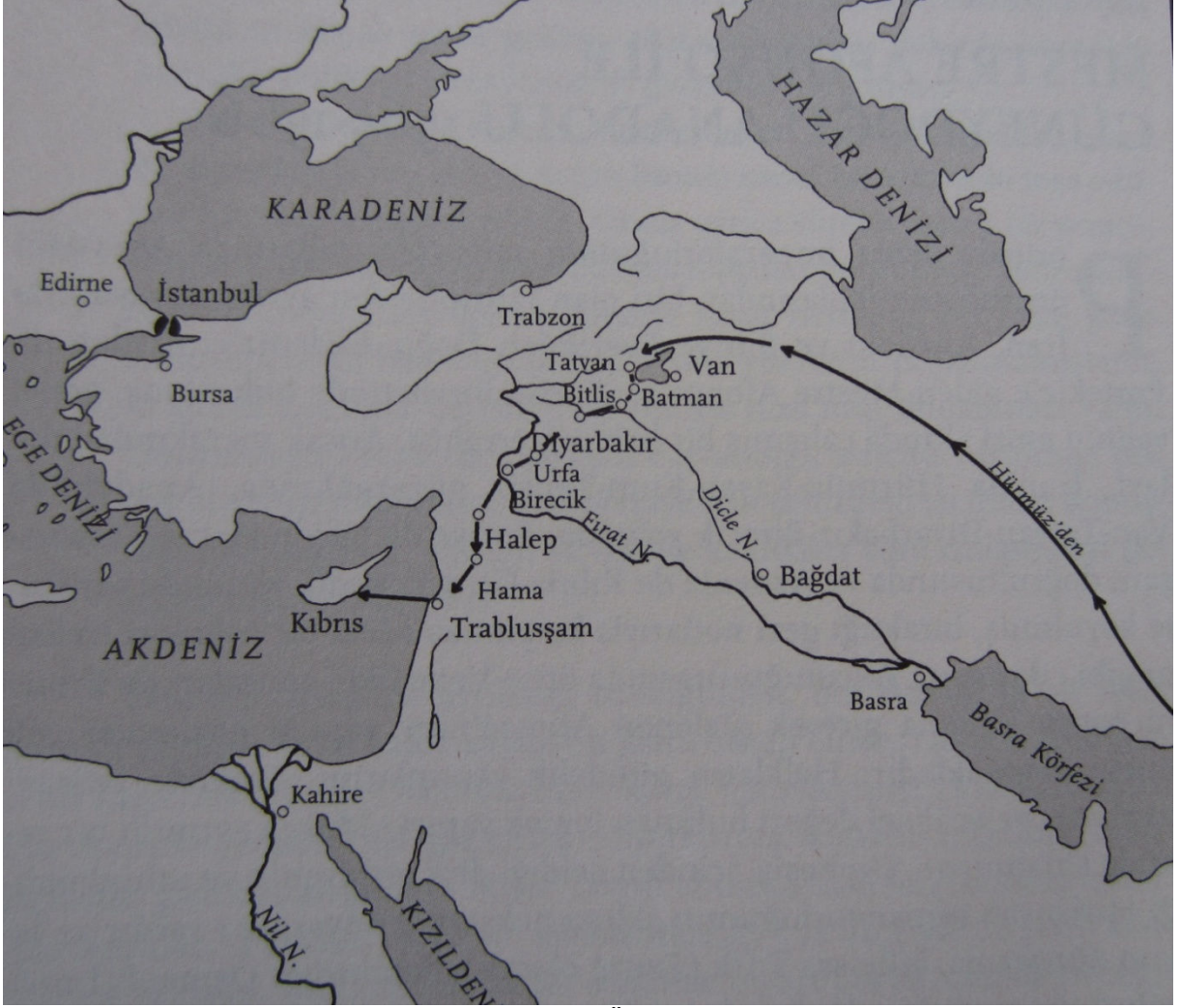
Derin bir birikim sahibi olduğu açık olan Afonso, anlayışında aynı derinliği görmek mümkün değildir. Bu satırlar onun kanıtıdır. *“Türkler Halep'te bulunan yabancı tüccarları saat başı taciz ediyorlar. Bu onların dünyada herkese gösterdikleri geleneksel davranışlardır. Türkler gördüğüm en kaba terbiyesiz insanlardır. Ceza yoluyla çok para topluyor, pek çok zarara neden oluyorlar. Suç ne olursa olsun cezasını bu şekilde veriyorlar, onlara borcu olanlar dışında hiç kimseden hak talep etmiyorlar. Ancak (Halep'teki tacirler) tüm bu açgözlülüğe tahammül ediyorlar, zira onlar iş ve ticaret konusunda dünyanın en hırslı milletidir. (Venediklileri kastederek) Duka'dan en alt seviyedeki avama kadar hepsi ticaretle meşguller²¹¹.”* Bahsettiği gibi Osmanlılar Halep'te tüccarları bu kadar taciz etseydi, onlar için bu kadar geniş imkânlar hazırlamazdı.

---

²⁰⁹ Özbaran, a.g.e. s.83; Kadın ve erkeklerin giyim kuşamı ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz: Suraiya Fahroqhi, **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997.

²¹⁰ Özbaran, a.g.e. s.83.

²¹¹ Özbaran, a.g.e. s.81-82.

Harita 6: Mestre Afonso'nun seyahat güzergahı (Özbaran, a.g.e. s.70)

3. HANS ULRİCH KRAFFT

1550 yılında Almanya'nın Ulm şehrinde dünyaya gelen Krafft, henüz on iki yaşında iken ailesi tarafından Habsburg'da yakın akrabalarının yanına ticareti öğrenmesi için gönderir. Patronu tarafından Fransa'ya Lyon'a gönderildi. Burada Fransızca öğrenen Krafft, bir süre sonra da İtalya'ya Floransa'ya gönderildi. Oradayken Mısır'a gidip gelen tüccarlardan İslâm dünyası hakkında bilgiler edindi. Çok geçmeden doğuyu görme isteği için bir fırsat doğdu. Bir Alman deniz taşımacılığı firmasında yeni bir işe başladı. Bu firma Akdeniz ile doğu Avrupa arasında taşımacılık yapan bir firmaydı. Firmanın İslâm dünyasında belli başlı ticaret

merkezlerinde şubeleri bulunuyordu. Halep, Trablusşam ve Mağosa'daki şubelerin idaresine Krafft getirildi. Bu üç yerin tıbbî bakımına ise meşhur Alman Doktor Rauwolf atandı²¹².

1573 yılında yeni görevine başlayan Krafft, ilk önce Trablusşam'a varır. Şehre ilk girişleri geç bir vakitte olduğu için yeniçeriler tarafından tutuklanmak isterler, fakat Fransız konsolosunun araya girmesiyle serbest bırakılırlar. 10 Mayıs 1574 günü Trablusşam'dan Halep'e doğru yola koyulur. Kervan yirmi altı kişiliktir. Çoğu atlı ve bir kısmı da katırla yola koyulurlar, yanlarında ayrıca birde rehber vardır. Kendisi temsilci olduğu için ona iyi bir at verilmişti. Yolda çeşitli maceralarla devam eder. Bu dönemde çok yaygın olan soygun ve eşkıyalık hareketlerinden dolayı geceleri nöbet tutarak yolculuklarını sürdürürler. Krafft yolda birkaç kez soygun girişiminden bahseder. Bunlardan birini şöyle anlatır: *“Başımda, memlekette oturmakta olan Hıristiyanların yapması gerektiği gibi, kırmızı ve mavi çizgileri olan bir Türk türbanı (sarı) vardı. Ayrıca hemen tamamen Türk giysileri içindeydim. Üç saat sonra, sağ tarafımızda birçok kimsenin bir tarlada buğday biçtiğini gördük. Bunun tam mevsimi idi. Bu orakçılardan bir Türk süvarisi sağ yanında Bozdoğan (denilen kılıcı) ile bize doğru dörtlü geldi. İlk rastladığı yol arkadaşımızı atından yuvarlamak ister gibi durdu. Rehberimiz atını hızla onun üzerine sürdü ve ona elini sürmemesini, Valinin emri gereği bizim rehberliğimizi yaptığını söyledi. Türk pek oralı olmuyordu. Atın gemini kısıp dikilerek her birimizin kafasına veya sırtına kamçı ile vurmaya ister gibi bir vaziyet aldı. Fakat biri önünde biraz eğilip, bükülünce darbelerine maruz kalıyordu. Ben, sondan ikinci idim. Benden önceki atlı, vaktiyle Fransa'da yüzbaşı olan “Gusie” isimli bir Fransız'dı. O bu hareketlerin nedenini ve anlamını sordu. Rehberimiz onun sarhoş bir Türk olduğunu ve bizi korkutarak para sızdırmak istediğini açıkladı. Ben karşı çıktım: “kendimi döğdürmem” diye, bugün dahi sahip olduğum 1.5 Ellen (90 cm.) uzunluğundaki tüfeğimi hazırladım, horozunu Türk'ün yüzbaşıya karşı atını sürmesi kadar çabuk çekemedim. Ona doğru eğilip, yüzüstü serseriye silâhi gösterir göstermez atını döndürdü ve tam süratle orakçılara doğru sürdü²¹³.”*

Halep Trablusşam güzergâhındaki eşkıyalık faaliyetleri, o dönem ticaretini baltalayan büyük bir etkidir. Trablusşam'ın yönetimi eşkıyalıkları ile ünlü Sayfa ailesinin elindeydi, yol güzergâhı boyunca bu aileye mensup kişiler tüccarları taciz ediyorlardı. Sonraki dönemde tüccarlar Halep Trablusşam güzergâhını değiştirerek, İskenderun Halep güzergâhını

²¹² Hans Ulrich Krafft, **Türklerin Elinde Bir Alman Tacir**, Çev. Turgut Akpınar, İletişim Yay. İstanbul 1996, s.8.

²¹³ Krafft, a.g.e. s.56-57.

kullanmaya başladılar. İskenderun limanı çok kullanışlı olmasa da, hem mesafe olarak Halep'e daha yakındı hemde, aynı eyaletin sınırları içinde yer alıyordu²¹⁴.

Maceralı bir yolculuktan sonra Halep'e varan Krafft buraya at sırtında girdiğini, onu gören yabancı tacirlerin halkın onu bu davranışından dolayı nasıl ayıplamadığına şaşırırlar. Sonrasında Venedikli bir tercümanla dost olur. Bu tercüman aracılığıyla Halep paşası dediği kişinin (muhtemelen Halep beylerbeyidir) bir ermeni tüccarla içki içme yarışına şahit olduğunu aktarır. İçki ve eğlence faslını uzun uzadıya anlatır. Onun bahsettiği bu içki yarışması sadece birkaç kişinin şahit olduğu bir olaydır²¹⁵.

Halep esir pazarı hakkında anlattıkları ise renkli ve ilgi çekicidir: *“Ben bu ‘esir pazarı’ nı yanımda, Halep’te oturan Hollândalı yakın dostlarımla sözleşip ikinci defa ziyaret ettiğimde, Pazara yaşlı erkekler, yaşlı kadınlar, genç erkek ve kadınlar, bekâr delikanlılar, kızıoğlan kızlar ve her iki cinsten çocuklar getiriliyordu. Pazarda çoğunlukla dört çeşit tüccar bulunuyor. Bir kimse Pazara girmek isterken, hemen ona doğru uzaktan bir tüccar koşup geliyor, nasıl bir şey almak istediğini soruyor. Orada yaşlı erkekler, kuvvetli erkekler, yirmi yaşında veya daha genç delikanlılar, yaşı ilerlemiş kadınlar, genç kadınlar ve kızlar ayrı ayrı duruyorlar. Her grup ayrı bir küme teşkil ediyor. Kadınlar ve kızlar yan yana arkaya doğru uzun bir sıra halinde dikiliyorlar. Bazı çocuklar ebeveynlerinin yanında, yani oğul babanın, kız çocuk ananın yanında duruyor, ana babaları olmayanlar ayrı bir yerde duruyor. Yaşlı bir adam 20-30 Duka altınına satılıyor. Bunlar, hayvanların korunmasına ve korunması gerek şeylere göz kulak olurlar. Yaşlı bir kadın aynı veya daha az bir fiyatla satılıyor. Görevi ev işlerine bakmaktır. Eğer iyi yemek pişirebiliyorsa daha iyi muamele görür. Çoğunlukla yaşlılar ve çocuklar birlikte satılır, çocuklar putperest (Müslüman) terbiyesiyle büyütülmek istenmiyorsa, gençler ve yaşlılar veya bunlardan bir kısmı tekrar satılır. Genç erkekler ve kuvvetli delikanlılar 60 Duka kadar ediyor. Bunlar, atlarla sığırlarla veya tarlalarla meşgul olurlar, ağır işler yaparlar. Genç kadınlar ve gücü kuvveti yerinde olan kızlar, 50-70 Duka'ya alıcı bulur. Bunlar, bütün ağır ev işlerini görürler ve özellikle geceleri kullanılmayanlar bütün gün çalışırlar. Bir kimse güzel bir kadın veya kıza kendi şahsı için veya diğer faydalı kabiliyetleri yüzünden sahip olmak istiyorsa (muayene için) sadece ellerini eline alabilir. Zira bütün kadınlar, yumuşak ipekli veya pamukludan bir örtü ile yüzlerini örttüklerinden, bir kadın satın almaya niyetli bir kimse, esir pazarında (peçesini) kaldırıp yüzüne bakabilir. İlgilenmeye devam edip de, satın alma işi ciddileşince artık onun, kadının göğüslerini*

²¹⁴ Masters, Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti, s.32.

²¹⁵ Krafft, a.g.e. s.61-64.

yoklamasına izin verilir, başka şeylere izin verilmez. Bunun üzerine, alım-satım işi tamamlanır veya kadın başkasına nasip olur. Genç erkek çocuklar veya kızlar, çoğunlukla kendi şahısları için alınır, bu yüzden onlara merhamet gösterilir ve içli dışlı bir hizmetçi ve uşak olarak kullanılır. Böyle bir çocuk sadece 4 ilâ 8 veya en çok 10 Duka'ya satılır²¹⁶.”

Krafft'ın esir pazarı hakkında söyledikleri hayli ayrıntılı ve ilginçtir ancak izaha muhtaçtır. Halep'in özellikle köle ticareti yapılan kentlerden biri olduğunu tarihi kaynaklarımız bizlere aktarmaktadır. Savaş esirlerinin giderek azalması köle ticaretinin artmasına sebep olmuştur. XIX. yüzyıl başlarına kadar bütün dünyada serbest olan köle ticareti Osmanlılarda belli kurallar içinde yapılırdı. Sadece Müslümanlar tarafından yapılmasına izin verilen köle ticaretinin en önemli merkezleri başta İstanbul olmak üzere Asya'da Bağdat, Şam, Erzurum, Konya, Medine. Halep, Afrika'da Kahire, Avrupa'da ise Belgrat ve Sofya idi²¹⁷. 18. yüzyıl sonlarında İstanbul'a gelen Fransız seyyahı Olivier'in gözlemlerine göre Osmanlı sarayına girmeleri için bizzat ana babaları tarafından satılan Gürcü ve Çerkez kızları çocuk yaşlarda esir pazarına getirilirdi. Burada arz-talep kuralına göre belirlenen fiyatlar 1790'larda 500-1000 kuruş arasında değişirdi. Satış sırasında kadın köleler kesinlikle çıplak gösterilmez, alıcı adına vücutları hakkında sadece yaşlı bir kadın bilgi sahibi olabilir, hiçbir gayri Müslim esir pazarına giremezdi. Esir tacirleri arasında, satılacak kızları gayri Müslim birinin görmesi halinde onlara değerinden kaybettireceği şeklinde garip bir inanış vardı²¹⁸. Olivier'in anlatımlarından yola çıkarak Krafft'ın Müslüman kılığında esir pazarına gittiği söylenebilir. Fakat kadın esirlerin göğüslerine dokunma olayının mümkün olmadığını Olivier'in anlatımlarında rahatlıkla çıkarılabilir.

Krafft'ın adına çalıştığı şirket bir süre sonra iflâs eder. Şirket adına bir hayli mal alıp Almanya'ya gönderen Krafft borçlarını ödeyemeyince tutuklanır. Alacakların çoğu Trablusşam'da olduğu için oraya götürülerek hapse konur. Yaklaşık üç yıl gibi bir hapis hayatından sonra özgürlüğüne kavuşur. Oldukça meraklı ve girişken bir insan olan Krafft çevresindeki olayları çok yönlü olarak bizlere aktarmıştır. Kendi zihin dünyasına ait yorumları da çok açık bir şekilde görmek mümkündür. Onun gözünde Türkler ve Müslümanlar kaba ve her an hırsızlık yapmaya yatkın insanlardır. Kadılar cahil ve hiçbir şeyden haberi olmayan kimselerdir. Bu cahilliklerine rağmen toplum onları Hıristiyan azizleri gibi görür. Bu arada İslâm konusundaki cehaleti de satır aralarında görmek mümkündür.

²¹⁶ Krafft, a.g.e. s.65-66.

²¹⁷ Nihat Ergin, “Köle”, **DiA**, XVI, Ankara 2002, s.246-248.

²¹⁸ Guillaume Antoine Olivier, **Türkiye Seyahatnamesi**, Çev. Oğuz Gökmen, İstanbul 1991, s.83.

Örneğin cami yerinde kilise tabirini kullanır. Müslümanların kiliselerine (camilerine) girerken ayakkabılarını dışarıda bıraktıklarını şaşkınlıkla aktarır. Müslümanların oruç tutacakları zaman bunu günlerin en kısa olduğu ramazan ayına denk getirdiklerini aktarır²¹⁹.

4. WILLIAM BIDDULPH

Protestan bir rahip olan William Biddulph kutsal kitaptaki yerleri görmek ve sahip olduğu bilgileri doğrulamak amacıyla İstanbul, Halep ve Kudüs gibi önemli merkezlerde bulundu. Biddulph'un yazdıkları dışında hayatı hakkında fazla bilgi sahibi değiliz. İngiltere'nin süper bir güç olmadan yüz yıl öncesine dayanan bu gezide Protestan bir rahibin İslâm'a ve Müslümanlara bakışı ibretlik bir vesika olarak bizlere kalmıştır. Osmanlı hakkında eser veren ilk Protestan din adamı olmak gibi bir özelliğe de sahip olan Biddulph, yazdıklarını kendi adına yayımlamak istemez. Fakat kendi gördüklerini bir vaiz içgüdüğü ile başkalarının da okumasını ister aynı zamanda. Sonunda bu ikilem sahte bir isim altında yazdıklarını yayımlamak şeklinde çözüm bulur. Ona göre İngilizler kendi yazdıklarını okuduklarında kendi hallerine şükretmeyi öğreneceklerdi²²⁰.

Biddulph Halep'e geldiği zaman (1609 yılı) İngiliz tüccarlar Fransız ve Hollandalılarla görkemli bir yapı olan Han el-gümrük'te kalıyordu. İslâm ve Hz. Peygamber hakkındaki görüşleri o dönemde karşıt fikirleri ile bilinen *The Policy of the Turkish Empire* adlı eserden alınmıştır. Peygamber hakkında buraya alınmayacak kadar düzeysiz ve temelsiz görüşler serdedir. İslâm'ın sekiz emirden oluştuğunu söyleyen Biddulph bunları kafasına göre yorumlar. Onun amacı âdetâ İngilizlerin Osmanlı'ya hayranlığını önlemek üzerine kurulmuştur. Ama zaman zaman bazı hakikatleri itiraf etmek zorunda kalır, tabi kendi üslûbuyla: *“İki Türk'ün birbiriyle münakaşa etme esnasında birbirlerini darp ettiklerini asla görmedim yahut işitmedim. Onun yerine kendilerini müdafaa etme cüretine haiz olmayan Yahudi ve Hıristiyanları darp ederler²²¹.”*

Biddulph İslâm dininin kendi yaptığı tanımını çerçevesinde Hıristiyan gezginlere belli tehlikelerden nasıl uzak duracaklarını gösteren anekdotlar aktarmayı sürdür. Ona göre peygamber Müslümanlara Kur'an'a karşı söz söyleyenleri öldürmelerini, muhalif tarikatların adamlarına hiç söz hakkı tanımamayı, hoşgörü göstermemeyi, Kur'an haricinde herhangi bir

²¹⁹ Krafft, a.g.e. s.51-54.

²²⁰ Gerald Maclean, *Doğuya Yolculuğun Yükselişi*, Çev.Dilek Şendil, YKY, İstanbul 2006, s.81.

²²¹ Maclean, a.g.e. s.125.

inanca sarılanlara aman vermeyi yasaklıyordu. Bu son dediklerini aydınlığa kavuşturmak için şöyle yazmıştı: “ zannımca tacirlerle sair Hıristiyanların papacıların dâhilinde değil de burada mukim olması, Türkler dâhilinde ticaret ve seyrüsefer icra etmeleri daha faydalıdır; zira Türkler cümle âdemoğluna vicdan hürriyeti temin ettiler. Kendi dinine iman eden ve kendi dininde mutaassıp her adama müsamahakârdırlar. Hâlbuki papacılar dahilinde, Aziz Yuhanna'nın Vahy 13:17'de²²² kehanet ettiği canavarın armasını haiz olmayan kimsenin emtia mübadele etmesine müsaade mevcut değildir²²³. ”

Saydığı tüm olumsuzluklara rağmen yine de bazı konularda gerçeği itiraf etme gereği duyar: “Türkler bütün milletlerin din adamları huzurunda itibarla eğilir, onlara kutsal adam, Aziz ve Allah'ın elçisi diye hitap ederler. Halep'teki ikametim ve Kudüs'e ve sair memleketlere seyahatlerim esnasında bizzat tecrübelere haiz oldum. Halep'te sokakları arşınlarken hem Türkler hemde Mağripliler ve saire milletler kendi memleketlerinin usulüne istinaden bana itibarla selâm verdiler: hakikaten ben tarlalarda milletimizden daha kalabalık şahıslarla, benim yüzlerce zannettiğim beşerle beraber dolaşırken onların neferleri bana da refakatime de kusur etmediler. Kudüs'te envaiçeşit milletten ecnebiler benim İngiliz vaiz olduğumu fark ettikleri vakit geldiler, elimi öptüler ve bana İngiliz patrik diye hitap ettiler²²⁴. ”

Şehir ve sosyal yapı hakkında verdiği bilgiler kendi zihin dünyasını doğrulamak için anlattıklarından ibarettir. Zaman zaman kendisiyle çelişmekten geri durmaz. Ona göre Müslümanlar bir süre sonra pişman olup Hıristiyan olacaklardır. Onun konumuz açısından önemi, kendi döneminde Protestan bir din adamının İslâm'a ve Müslümanlara bakışını öğrenme açısından kayda değerdir. Harita yerine kutsal kitap kullanan bir din adamının gezip gördüğü yerleri anlatmak yerine, ona ikramda bulunan insanlara bile küçümser bir gözle bakması ne kadar hastalıklı bir zihne sahip olduğunu gösterir.

5. POLONYALI SİMEON

Polonyalı Simeon, aslen Kefeli bir Ermeni ailesine mensup olup takriben 1584 senesinde Polonya'nın Zamotsa (Zamose) şehrinde doğmuştur. Yazılarından anlaşıldığı gibi

---

²²² Vahy 13:17:“Öyle ki, kendisinde nişan –yani canavarın adı veya sayısı- bulunmayan, ne bir şey satın alabilirsin nede de bir şey alabilirsin”.

²²³ Maclean, a.g.e. s.126.

²²⁴ Maclean, a.g.e. s.127.

çok dindar bir genç olan Simeon, ruhban sınıfına girmeye heveslenmişse de, ancak tıbir (kilise hanendesi) mertebesine kadar çıkmıştır. Dindarlığı ve bilgiye karşı duyduğu şiddetli ilgi sebebiyle Simeon, bin bir meşakkati göze alarak mukaddes yerleri ziyaret arzusunu gerçekleştirmiş ve çeşitli sıkıntılarla geçen yolculuğu sırasında “hacılar ve seyyahlara faydalı olabilecek” olan eserinin notlarını toplamağa gayret sarf etmiştir. 15 Şubat 1608’de 24 yaşındayken Hac görevini yerine getirmek üzere Lemberg’den yola çıkan Simeon, 10 Eylül’de İstanbul’a varmış ve bir yıl kadar burada kaldıktan sonra Ege ve Marmara Bölgelerine bir gezi yapmış 1611’de, Ermeni Katolikosunun bir sorumlusuna refakat ederek Rumeli yolu ile Venedik ve Roma’ya gitmiş, 1612’de deniz yolu ile dönüşünde İzmir’e çıkarak 1613’te seyahatini Anadolu’nun içlerine Muş’a kadar uzatmış ve 1614’te yeniden İstanbul’a gelmiştir. Simeon nihayet 15 Ağustos 1615’te seyahatinin asıl hedefine ulaşmak üzere gemiye binerek Mısır’a ve oradan da kara yolu ile Kudüs’e ulaşmış ve ahdini yerine getirmiştir. 1616’da oradan ayrılan Simeon, Suriye yolu ile yine Anadolu’ya geçerek 1618 yılında yeniden İstanbul’a gelmiş ve aynı yıl içinde Polonya’ya dönmüştür²²⁵.

“Halep’e girdiğimiz vakit Kudüs hacılarını karşılamak adet olduğu için Süryanî, Kıptî, Marunî ve Müslümanlar da dâhil olmak üzere, kadın ve erkek, genç ve yaşlı bütün Ermeniler şehre yarım günlük yoldan bizi karşılamaya geldiler. Katolikos’ta içimizde olduğu için bütün şehir ayağa kalkmıştı ve karşılama büyük bir coşkuyla gerçekleşti. Koca Bedik’te iki kardeşiyle birlikte altın işlemeli ve mücevherlerle süslü göz kamaştırıcı teçhizatlı Arap atına binmiş oldukları halde karşılamaya geldi. Beraberinde birçok uşak, sipahi ve yeniçeri bulunup bir paşa saltanatı ile gelen Bedik, yaklaşınca attan indi ve Katolikos’un ayaklarına kapanıp selâmlaştı. Halk etrafında piskopos, vardapet ve papazlar olduğu halde oturan Katolikos’un elini öptükten sonra herkes hacıların içinde bulunan dost ve akrabalarını buldu²²⁶.” Anlatılanlar birçok açıdan manidardır. Belki en dikkat çekici olan ise içinde Müslümanlarında bulunduğu bir topluluğun Ermeni Katolikosunu karşılamasıdır. Bir diğer dikkat çeken durum ise toplumdaki Ermenilerin işgal ettiği konumdur. William Biddulph’un herkesi düşman gören bakış açısından sonra anlatılanlara şaşırılmamak mümkün değildir.

Halep’te beraberindekilerle Piskoposhanede kalan Simeon, orada yaşayan Ermenilerle ilgili bizlere önemli bilgiler verir. Kaldığı yerin yakınında dört kilise olduğunu, bunlardan birinin Marunîlere, birinin Rumlara diğer ikisinin de Ermenilere ait olduğunu söyler.

²²⁵ Polonyalı Simeon, **Polonyalı Bir Seyyahın Gözünden 16. Asır Türkiye’si**, Çev. Resul Bozyel, İstanbul 2007, s.7-8.

²²⁶ Simeon, a.g.e. s.182-183.

Ermenilere ait bu iki kilise Surp Asduadzadin ve Surp Karsunk kiliseleridir. Simeon'un ifadelerine göre bu kiliseler yakın zamanda restore edilmiştir. Anlatılanlardan kiliseleri restore eden kişinin Halep'te ayrıcalıklı bir durumda olduğu anlaşılmaktadır. Koca Sanos ve Koca Bedik (Bedros)²²⁷ adlı kişilerin Ermeni cemaatinde öne çıktığını görmekteyiz. Simeon Koca Bedik'in namlı ve nüfuzlu bir şahsiyet olduğundan, maiyetinde 30-40 yasaqçı olduğu halde şehirde dolaşır, bundan başka emrinde yeniçeri ve sipahiler de vardır. Ayrıca Simeon Frenklerin Surp Asduadzadin kilisesinde her cumartesi pazar ayini yaptıklarını, eğer kendi ayinleri ile çakışırsa Surp Karsunk'ta ayin yaptıklarını anlatır. Marunîlerin Ermeni piskoposuna saygı gösterdiğini kiliseden çıktıktan sonra elini öptüğünü söyler. Onlar takdis duası almak için ayin ne kadar uzun sürerse sürsün sonunda kilise de kalırlar. Şehirde birçok Süryanî vardır ve onların kendilerine ait kâgir kiliseleri vardır²²⁸.

“Halep'le 300 hane Ermeni vardır. Bunlar akıllı, zengin, güzel endamlı adamlar olup Culfalılar ve Amidliler gibi ünlü tacirlerdir. İçlerinde 40-50 yük sahibi olan Koca Kandil ve diğer hempalar vardır. Bunların evleri, Amid'dekiler gibi, yontulmuş taştan yapılmış ve her biri 10-15 bin kuruş değerinde yüksek binalardır. Büyük ticaretle meşgul olan bu adamlar Hindistan, Bağdad ve İsfahan'a gider gelirler²²⁹.” Halep'teki Ermenilerin diğer Hıristiyanlara göre daha ayrıcalıklı bir konumda olduklarını anlatılanlardan çıkarmak mümkündür. Büyük çoğunluğu İran'ın Culfa şehrinde gelen bu Ermeniler kentin Ermeni cemaati içinde genel bir kültürel yenilenme hareketinin başlamasına yardımcı oldular. 17. yüzyılın ilk yansında ürettikleri birtakım aydınlatıcı el yazması eserler, Halep Ermeni kilisesi Surp Asdvadzadin'in genişletilmesi ve güzelleştirilmesi, 1616'da yeni bir katedralin, Surp Kansuk'un inşa edilmesi, Ermeni toplumunun servetine ve kültürel yenilenmesine işaret ediyordu. Halep Ermeni cemaatinin Osmanlı Ermenileri arasındaki daha geniş nüfuzunun bir göstergesi de Sis Katolikosu Azaria'nın (1581-1601) makamını kente taşımasıydı. Halep'te İran Ermenileri

---

²²⁷ Kilikya Ermeni Katolikosluğu makamı, XVI. Asrın sonlarında Sis'ten muvakkaten Halep'e nakledilmiş ve mezkûr şehir bundan dolayı o devirde nüfus ve faaliyet bakımından mühim bir Ermeni cemiyeti merkezi olmuştur. Müellifimizin zikrettiği Halep Ermenilerinden Koca Bedik (Bedros) ve Koca Sanos kardeşleri, devlet işlerinde ve hususîyle gümrükçülükle işgal ettikleri mevkileri sayesinde Ermeni Cemaatine yaptıktan maddî ve manevî yardımlarla ün kazanmışlardır. Yazarımız Simeon'un verdiği bilgi ve muhtelif yazma kolofonlarda ve vekayinamelerde, Karagöz ailesinden neşet eden bu iki kardeşin Koca Bedik'in adına 1635 senesinden sonra rastlanmıyorsa da, Koca Sanos 1627 senesinde Erzurum'da görülmektedir. Erzurumlu Hagop Vekayinamesine göre 1629 yılında, Sadrazam Hüsrev Paşa tarafından “gümrükçü” olarak Halep'ten Erzurum'a çağrılmış olan Sanos Çelebi, Erzurum kalesinin içindeki eski kiliseyi yanındaki büyük konakla beraber Türk sahibinden satın alarak tamir ettirmiş ve Ermenilere vermiştir. Aynı yazarımız ve Kemahlı Grigor, gümrükçü ve darphaneci Sanos Çelebi'nin, 1638 senesinde, Türk-İran savaşları esnasında akıncılar tarafından esir edilmiş birçok Ermeni'nin serbest bırakılmasında büyük bir faaliyet gösterdiğini söylerler (Simeon, a.g.e. bkz. n.25, s.185).

²²⁸ Simeon, a.g.e. s.181.

²²⁹ Simeon, a.g.e. s.182.

toplumunun varlığı Anadolu Ermenilerini de kente göç etmeye de teşvik ediyordu. 17. yüzyılda şehirde Rum Ortodoks Hıristiyanların açık bir biçimde çok daha fazla olmalarına karşın, 1620’de yaklaşık üç yüz haneden oluşan Ermeni cemaati, mensuplarından birçoğunun Osmanlı yönetiminde sağlam mevkiilerde olmasından dolayı, Halep’teki tartışmasız en nüfuzlu Hıristiyan topluluktu²³⁰.

Simeon’a göre Halep mamur bir şehirdir, orada her memleketten hatta Hindistan’dan insan bulmak mümkündür. Şehirde ayrıca dört balyos vardır. Balyos Osmanlıda daha çok Venedik konsolosları için kullanılan bir lâkap olmakla birlikte burada genel anlamda konsolos olarak kullanılmıştır. Bunlar Venedik, Fransız, İngiliz ve Felemenk (Hollândalı) elçilikleridir²³¹. Şehirde 355 adet han, sayısız bedesten ve dükkân vardır. Verdiği rakam mübalâğalı olsa da şehirde bir hayli hanın varlığı da yadsınamaz. Büyük bir şehristan olan bu belde de istediğin her şeyi bulabilirsin. Balyosların oturduğu Frenk hanlarında da iyi cins çuha, atlas ve Frenk kumaşları bulabilirsin. Güzel hamamları temiz ve bol suyu sayesinde rahat biz zaman geçirdiklerini aktarır. Halep’teki Ermenilerin Ermenice bilmediğini Arapça konuştuklarını ve birçok dini eseri Arapçaya tercüme ettiklerini söyler²³².

Halep kalesi hakkında da bilgiler veren Simeon kalenin kuleli bir surla çevrilmiş olduğunu söyler. On adet kapısı vardır. Burçlarda toplar konulmuştur, ayrıca da, Humus’taki gibi ve fakat daha yüksek olarak, sarp ve çok metin bir kalesi vardır. Bu kalenin mazgallarında birçok top yerleştirilmiştir. Kaleyi çeviren geniş ve derin hendek su ile doludur. Suyun beri tarafında, Nesimi’nin²³³, üzerinde iki uzun ve ince ağaç bulunan mezarı vardır²³⁴.

Şehrin kültürel yapısı hakkında satır aralarında bizlere önemli bilgiler sunan Simeon, orada yediği bir yemeği överek anlatır: “*Nefis yemekleri arasında böreğe benzeyen ve adına mihla denilen eşsiz bir çeşit vardır ki 40-50 yumurta kırdıktan ve içine sebze doğradıktan sonra fırında pişirirler. Bu yemeğin nefis bir tadı vardır.*” Halep’e geliştteki karşılama törenini anlatırken de kadınların ellerini ağızlarına vurarak acayip sesler çıkardıklarını söyler²³⁵.

---

²³⁰ Masters, Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti, s.43.

²³¹ Sauvaget, a.g.m. s.121.

²³² Simeon, a.g.e. s.182.

²³³ Ünlü bir divan şairi olan İmadeddin Nesimi, kullandığı “seyyid” mahlası yüzünden Arap olabileceğine dair görüş bildirenler olduğu gibi yazdığı Türkçe ve farsça şiirlerden dolayı da türk veya İranlı olduğunu savunanlar davardır. Hayatı hakkında fazla malumat yoktur. Hururfiligi şiirlerinde övdüğü için Memluklar devrinde 1417-1418 yılında alınan fetva ile derisi yüzülerek öldürülmüştür. Heterodoks akımlar arasında ünü oldukça yaygındır. (Bkz. F.Babinger, “Nesimi” *EI*², VIII, Leiden 1995, s.8; Abdülbaki Gölpınarlı, Nesimi, *İA*, IX, Eskişehir 2001, s.206).

²³⁴ Simeon, a.g.e. s.182.

²³⁵ Simeon, a.g.e. s.183.

Polonyalı Simeon gezi notlarında gezip gördüğü yerleri bizlere olduğu gibi aktaran objektif bir seyyah olarak karşımıza çıkıyor. Yabancı olduğu kültürlerden bahsederken aşağılık kompleksine kapılmadan ve karşısındakinin hakkını teslim ederek aktarıyor. Mensup olduğu Ermenileri anlatırken abartıya kaçmadan gördüklerini vicdanlı bir insan olarak olduğu gibi, verdiği rakamları büyütmeden bizlere sunuyor. Bu yönü ile pek çok seyyahtan ayrılıyor.

6. JEAN BAPTİSTE TAVERNIER

Anvers'ten (bugün Belçika'da) göç etmiş, coğrafya haritaları ticareti yapan bir Protestan'ın oğlu olarak, 1605'te Paris'te doğdu. Babasının dükkânında bilinmeyen dünyalara ait, büyüleyici ve bir o kadar da kesinlikten yoksun haritalar ve yer küre hakkındaki tartışmalar arasında geçen çocukluk yılları, geleceğin seyyahını oluşturdu. Yirmili yaşlarından itibaren İngiltere, Fransa, Hollânda, Almanya, İsviçre, İtalya, Lehistan ve Macaristan gibi Avrupa'nın önde gelen ülkelerini gezdi. Macar kralının naibine dört yıl boyunca nedimlik yapar. İki Fransız soylusuna eşlik etme şansını yakalayarak kutsal topraklara ve İran'a gider. Bu gezisi sırasında İstanbul'da on sekiz ay kalmak zorunda kalır. Kaldığı bu dönemi de *La Nouvelle Relation du Sérail* adıyla kitaplaştırır. 1632 yılında İran'a varan Tavernier, burada iki üç ay kadar kaldıktan sonra 1633'te Fransa'ya geri döner. 1638'de küçük kardeşi Daniel ile birlikte Marsilya'dan İskenderun'a oradan Halep'e ulaştı. Osmanlı'nın elden çıkmış olan Bağdat'ı geri almak için yaptığı sefere tanık oldu. Dört defa farklı güzergâhlar takip ederek doğu yolculuklarına çıktı. Seyahatleri esnasında pek çok olaya şahit oldu²³⁶.

“Gerek büyüklüğü, gerek güzelliği, gerekse havasının hoşluğu, buna eklenen her şeyin bolluğu ve buraya dünyanın dört bir yandan gelen her milletten insanın gerçekleştirdiği toptan ticaret sayesinde Halep Türkiye'nin en ünlü kentlerinden biridir. 71 derece 45 dakika boylamında ve 36 derece 15 dakika enleminde, oldukça güzel bir arazide kurulmuş. Yapabildiğim kimi araştırmalara karşın eski adının ne olduğunu öğrenemedim. Kimileri Hierapolis, kimileri de Beoraea olduğunu söyledi; yöredeki Hıristiyanlar daha çok bu sonuncu kanıyı paylaşıyor. Kentin alınışından söz eden kimi Arap tarihçiler Haleb, kimileri de Halep adını veriyorlar; bunun nedeni, Arapların dillerinde asla p harfi kullanmamaları ve

---

²³⁶ Jean Baptiste Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, Çev.Teoman Tunçdoğan, İstanbul 2010, s.13-14.

bu harfin alfabelerinde bulunmaması olabilir. Bu kenti Araplar, yaklaşık olarak Milâdî 637 yılına denk düşen Hicrî 15 yılında, Bizans İmparatoru Herakleios döneminde aldılar²³⁷.”

“Kent dört tepenin üstünde kurulmuş ve hisarı Halep’in ortasındaki en yüksek tepede²³⁸; hisar, toprak kayması korkusu yüzünden kimi yerlerinde tonozlarla desteklenmiş. Kale büyük ve çevresi beş-altı yüz adım olabilir. Surları ve burçları her he kadar kesme taşansa da savunma açısından pek yeterli değil. Güney yönünde bir tek giriş kapısı var, ama indirilip kaldırılabilen köprüsü yok; yaklaşık altı-yedi arşın derinliğinde bir hendeği aşan kemerler sayesinde içeri giriliyor. Hendeğin ancak yansı suyla dolabiliyor ve bu su akmayan kokmuş bir su. Hendeğin geri kalanı kuru ve burası pek sağlam bir kale olarak kabul edilemez. Kente bir su yoluyla taşınan su çeşmelerden akıyor ve burada genellikle büyük bir askeri birlik tutuluyor²³⁹.”

Halep kalesi ile ilgili anlatımları oldukça sübjektiftir. Daha öncesinde şehri gezen pek çok seyyah Halep kalesi hakkında övgü dolu sözler söylemişlerdir. Örneğin Mestre Afonso Halep kalesi için konumu itibarıyla öyle dik bir yere kondurulmuş, çevresi öyle dolmuştur ki, herhangi bir yerden içine tırmanmak mümkün değildir²⁴⁰. Yine Polonyalı Simeon aynı şekilde sağlamlığından dem vurmüş ve hendeğinin de su dolu olduğunu yazmıştır²⁴¹.

“Kentin çevresi üç milden fazla ve bunun yansından çoğunda hendek yok; olanların derinliği de üç arşından fazla değil. Surlar oldukça iyi ve tamamı kesme taştan; yetmiş-seksen adım aralıkla yapılmış birçok kare biçimli burcu bulunuyor; bu burçların arasındaysa başka küçük kuleler yer alıyor. Ne var ki, surların yüksekliği her yerde aynı değil; kimi yerlerde yükseklik dört arşını aşmıyor. Ne hendeği ne de inip kalkan köprüsü bulunan on kapıyla kente giriliyor; kapılardan birinin altı, Türkler için kutsal bir yer: Burada sürekli lâmbalar yakıyorlar ve Elişa peygamberin bir süre burada kaldığını söylüyorlar²⁴².”

Kentin kapıları ile ilgili sayı zaman zaman değişmekle birlikte adı geçen dönemde on tane olduğu anlaşılıyor. Polonyalı Simeon’da aynı bilgiyi teyit ediyor. Elişa peygamber hakkında anlattığı hikâye ile ilgili kaynaklarda bir şey geçmemektedir. Yalnız şehir hakkına

---

²³⁷ Tavernier, a.g.e. s.170.

²³⁸ Yakut El-Hamevi kalenin bulunduğu yerdeki yükseltinin toprak yığılarak sonradan yükseltildiğini söylemektedir. Çevresindeki yapılar göz önüne alındığında bu söyledikleri makul olabilir. (Bkz. El-Hamevi, Mu’cemu’l-Buldan, s.286).

²³⁹ Tavernier, a.g.e. s.170.

²⁴⁰ Özbaran, Portekizli Seyyahlar, s.82.

²⁴¹ Simeon, a.g.e. s.182.

²⁴² Tavernier, a.g.e. s.171.

bilgi veren Yakut El-Hamevi Yahudi kapsının olduğu yerde hem Müslümanlar hem Hıristiyanlar hem de Yahudiler açısından kutsal kabul edilen ve birçok peygamberin kabrinin olduğuna inanılan bir yerin varlığında bahseder. Söz konusu yerde kurbanlar kesilir ve kokular sürülür denmektedir²⁴³. Bundan da anlaşılıyor ki Tavernier kulaktan dolma bilgileri gerçekmiş gibi bizlere aktarmaktadır.

Halep'in içinde herhangi bir ırmağın geçmediğini, yalnızca kentin dışında bir ırmak olduğunu ve Arapların ona Kuveyk dediklerini ifade eder. Aslında çay olmasına rağmen suyunun bol olduğunu buna karşın bu sudan yeteri derecede istifade edilmediğini söyler. Orada yetişen meyvelerin diğer yerlere nazaran daha lezzetli olduğunu aktarır. Halep'in içme suyunun iki mil mesafeden getirildiğini ve çeşmelerden suların evlere dağıtıldığını söyler. Muhtemelen Selekoslar döneminde inşa edilen ve Haylan kaynaklarından şehre getirilen su kanalları seyyahın ziyaret ettiği dönemde halen kullanılmaktaydı²⁴⁴.

“Gerek kamu yapılarının, gerekse özel yapıların yalnızca içleri güzel; duvarları, çeşitli renklerde mermerlerle, altın yaldızlı bitki motifleri ve yazılarla zenginleştirilmiş lâmbriplerle kaplı. Kentin içinde ve dışında yüz yirmi cami var; bunlardan yedi ya da sekizi güzel kubbeleriyle oldukça gösterişli camiler; camilerden üçü kurşun kaplı. Camilerin en önemlisi ve büyüğü eski bir Hıristiyan kilisesi ve Alhha, başka bir deyişle ‘iştirilmiş’ adıyla anılıyor; bu kiliseyi Azize Helena’nın yaptırdığına inanılıyor. Dış mahallelerden birinde, eskiden Hıristiyan kilisesi olan bir cami var. Burada ilginç şeyler göze çarpıyor. Kapının sağındaki duvarda, kare biçimli, iki-üç ayak uzunluğunda bir taş, taşın üstünde ise çok güzel bir kutsal kap figürü, kabın üstünde ve ağız kesimindeyse bir mayasız ekmek figürü ve ekmeği kaplayan bir ayça bulunuyor; ayçanın iki ucu kabın ağzının kenarlarına kadar iniyor. Önce bu figürlerin, mozaiğin boyanmasıyla elde edildiği izlenimi uyandırıyor insanda; ama birkaç Fransız’la birlikte, taşı Türklere göstermeden biraz kazıyarak inceledim ve her şeyin doğal olduğunu gördüm. Bunu satın almak isteyen birçok konsolos çıkmış ve içlerinden bazıları iki bin ekü vermeyi bile önermişler; ne var ki, paşalar ya da Halep valileri onu asla satmak istememişler. Kente yarım mil uzaklıkta, Avrupalıların gezinti yeri olan çok güzel bir tepe görülüyor. Türkler orada bulunan bir mağarada acemi bir elin oldukça kötü biçimde taş

---

²⁴³ El-Hamevi, a.g.e. s.285.

²⁴⁴ Sauvaget, Halep, s.117.

kazıldığı bir figüre dayanarak Hz. Ali'nin birkaç gün burada kaldığını söylüyorlar ve figürü kazıyanın da işaretlerini bu mağarada bırakmak isteyen Hz. Ali olduğuna inanıyorlar²⁴⁵.”

Tavernier'in bahsettiği kiliseden camiye çevrilen yapı Halaviye Medresesidir. Söz konusu kilise İmparatoriçe Helena tarafından yapılmış ve Nureddin Mahmud Zengi tarafından camiye çevrilmiştir. Serracin mescidi olarak bilinen yapı, Halaviye medresesi olarakta adlandırılır Bu kilise 518(1124) senesinde Haçlıların Müslüman kabirlerine saldırılarına misilleme olarak, Kadı İbnü'l-Haşşab tarafından camiye çevrilen dört kiliseden birisidir. Şaban ayının on beşinci gecesi ile bayramlarda onlara helva dağıtıldığı anlaşılmaktadır. Medresenin ismi de bu helva geleneğinden kaynaklanmış olmalıdır. Hz. Ali'ye ait olduğu söylenen hat ile ilgili anlattıkları konusunda bir karışıklık söz konusudur. Hz. Ali'ye atfedilen bir hat vardır fakat bu şehrin dışında bir mağarada değil şehrin Bab-ı Irak denen kısmında olan bir Ğavs Mescidi'nin kitabesidir²⁴⁶.

“Kentın bütün sokaklarına taş döşenmiş; yalnız, daha önce de söylediğim gibi, çarşıların içinde yer alan esnafla zanaatkârların dükkânların sıralandığı sokaklar hariç. Başlıca zanaatkârlar (bunlar çoğunluğu oluşturuyor) ipek işleyenler ve keçi kılından mal üretenler. Kentte ve kentın kenar mahallelerinde, yaklaşık olarak kırk kervansaray ve erkeklerle kadınların sırayla yararlandıktan halka açık elli hamam²⁴⁷ var. Kadınlar için hamama gitmek bir eğlence: Orada yiyecekleri şeyleri hazırlamak ve birlikte eğlenmek için bütün bir haftalarını harcıyorlar²⁴⁸.”

“Kentın dış mahalleleri büyük ve kalabalık; hemen hemen bütün Hıristiyanların evleri ve kiliseleri buralarda. Halep'te dört çeşit Levanten Hıristiyan'a rastlanıyor: Rumlar, Ermeniler, Yakubiler ya da Süryanîler ve Maruniler. Rumların burada bir başpiskoposu ve on beş on altı bine varan bir nüfusları bulunuyor; kiliseleri Aya Yorgi'nin adım taşıyor. Ermenilerin vartabet unvanını verdikleri bir piskoposları var ve nüfusları yaklaşık on iki bin kadar; kiliselerine Meryem Ana'nın adı verilmiş. Yakubiler bir piskoposa sahipler ve nüfusları on bini geçmiyor; kiliseleri de, tıpkı Ermenilerinki gibi, Meryem Ana'nın adını taşıyor. Marunîler Papa'ya bağlı ve sayılan asla bin iki yüzden fazla değil; kiliselerine Aziz İlyas'ın adı verilmiş. Roma Katoliklerinin üç kiliseleri var; bunlardan birinde Kapusen

²⁴⁵ Tavernier, a.g.e. s.171.

²⁴⁶ Emin Kırkıl, **Selçuklu Döneminde Halep**, Elazığ 1999, (Basılmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.140; El-Hamevi, a.g.e., s.285.

²⁴⁷ Şemseddin Sami 73 hamam, 155 Cami ve 164 mescidin varlığından bahseder. Aradaki zaman farkı da dikkate alındığında verilen rakamlar makul görülebilir. Bkz. Şemseddin Sami, Kamusu'l-Alam, III, s.377.

²⁴⁸ Tavernier, a.g.e. s.172.

tarikatından, diğerinde Karmelit tarikatından, üçüncüsünde Cizvit tarikatından din adamları hizmet veriyor. O tarihte, Fransız konsolosunun kendi küçük kilisesinde bir rahibi bulunuyordu. Sonuçta, gerek Halep kentinin içinde, gerekse dış mahallelerinde, toplam olarak yaklaşık iki yüz elli bin insan yaşamakta²⁴⁹. ”

Verilen rakamlar son derece abartılı rakamlardır. Herhangi bir veriye dayanmayan tahmini rakamlar olduğu ortadadır ancak tahmine bile dayansa on yedinci yüzyılda Halep nüfusunun zirveye tırmandığını söyleyebiliriz. Evliya Çelebi şehrin bu dönemdeki nüfusunu dört yüz bin olarak tahmin eder. Ancak veriye dayalı tahminler yürütenler bu sayının çok fazla olduğunu belirtirler. Bruce Masters’ın bu konudaki tahminleri daha sahicidir: “On altıncı yüzyıl sonlarında 80 000 civarında olan şehir nüfusu, kolera ve veba salgınlarının defalarca kırımaya yol açmasına rağmen, sürekli bir artış sergileyerek on yedinci yüzyılda yaklaşık olarak 120 000’e ulaşmıştır. 1640’ta Halep’te 2.500 Hristiyan yetişkin erkek nüfus bulunuyordu. 1695’te bu sayı 5.391’e çıkmıştı. 1740’ta ise kent Hristiyan yetişkin erkek nüfusu 8.120’ye ulaşmıştı²⁵⁰. ”

“Halep’te büyük bir ipekli kumaş ve keçi kılından ürünler ticareti yapılıyor, ama özellikle de mazı ve meşe palamudu kabuğu (bu olmadan deri tabaklanamıyor) alım satımı çok canlı. Ayrıca, sabunun ve diğer birçok başka malın toptan satışı da yapılıyor ve buraya dünyanın dört bir bucağından tüccar akıyor, Türkler, Araplar, Acemler ve Hintliler bir yana, Halep’te her zaman Fransızlara, İtalyanlara, Hollândalılara rastlanıyor ve her ulusun kendi çıkarlarını ve haklarını savunmak için bir konsolosu bulunuyor. Bu ticaret, bazılarının yazdığı gibi, Fırat ve Dicle ırmaklarının sağladığı taşıma kolaylığı sayesinde gerçekleşmiyor; söz konusu kişiler malların bu ırmaklardan hem aşağı hem de yukarı doğru taşındığını söylüyorlar. Eğer bu doğru olsaydı, Bağdat’tan Halep’e çölü geçerek gelmezdim ve bir başka sefer de Halep’ten Basra’ya giderken gene çölü aşmak zorunda kalmazdım. Aynı yerde serüvenini anlatacağım üzere, bu yolculuk sırasında altmış beş gün çölde kaldım. Fırat konusunda, toprakları sulamak amacıyla yapılmış birçok değirmen ırmaktaki ulaşımı engelliyor ve tehlikeli hale getiriyor. İtiraf ediyorum, 1638’de, Bağdat kuşatması sırasında, padişahın ordusunun bir bölümünü ve birçok savaş gerecini Fırat aracılığıyla aşağı inerken gördüm, ama o sırada bu ırmak üzerinde bulunan bütün değirmenleri sökmek gerekti ve bu işlem hiç de zahmetsiz, masrafsız bir biçimde gerçekleştirilemedi. Dicle konusuna gelince, bu ırmak ancak Bağdat-Basra arasında ulaşım elverişli ve bu kesimde kayıklarla aşağı inmek

²⁴⁹ Tavernier, a.g.e. s.172.

²⁵⁰ Masters, Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti, s.41.

olanaklı. İniş yolculuğu genellikle dokuz-on gün sürüyor. Yolculuğun rahatsızlık verici yanı, kıyıda bulunan en küçük Arap köyüne ya da çadırına gidip onlarla anlaşmak ve bir miktar para vermek gerekmesi. Musullu ve Bağdatlı tüccarların ve Basra'ya ticaret için gelen diğer Suriyeli tüccarların mallarını Bağdat'a kadar ırmak yoluyla taşıttıkları doğru; ne var ki, taşımacılık yalnızca kayıkları çeken adamlar aracılığıyla yapıldığı için yetmiş güne varan bir süre alabilmekte. Buna bakarak, malları Fırat yoluyla Bir'e (Halep'e gitmek için buradan gemiye biniliyor) kadar taşımak içki harcanacak zaman ve para hakkında bir hükme varılabilir. Musul'dan sonra iki gün süren Dicle'yi aşma eziyetine katlanmak yerine, Bağdat'tan bu kente gitmek düşünülebilir; ne var ki, daha sonra anlatacağım gibi, bunu yapmak olanaksız²⁵¹.”

Tavernier'in Fırat üzerinde gemi taşımacılığı ve kervanlara yönelik yapılan eşkıya saldırıları hakkında anlattıkları, Halep ticaretini en çok etkileyen iki unsur olarak karışımıza çıkmaktadır. Bu eşkıyalık faaliyetleri hem kara ticareti hem de nehir ticaretini ciddî olarak etkilemekteydi. Tüm olumsuzluklarına rağmen nehir yolu kervan taşımacılığına bir alternatif olarak kullanılmıştır. Nehir her zaman taşıma için elverişli değildi. İlkbaharda suların eriyen karlarla birlikte çok yükseldiği zamanlarda ve yazın suların iyice çekildiği durumlarda taşıma aksıyordu. Yazın suyollarının temizlenmesi için bazı bölgelerde işçi çalıştırmak suretiyle temizleniyordu. Bağdat'ta 900 kişi kırk gün çalışarak ancak biriken kumları temizleyip gemilerin işlemesine hazır hale getirebiliyorlardı²⁵². Nehir taşımacılığını engelleyen tek unsur suların artması ve azalması değildi kuşkusuz, bunun yanında Tavernier'in de değindiği gibi bedevî Arapların saldırıları da olumsuz bir etki yaratıyordu. Gemilere tüfekçiler yerleştirmek suretiyle bu olumsuzluk giderilme yoluna gidiliyordu. Taşımacılığın aksamaması için alınan bir başka tedbir ise, kervan yolları üzerinde ve nehir kıyısında ikamet eden kabilelere vergi verilmesidir. Sonraki dönemde bir tedbir olarak, güvenliği tehdit eden bölgelere Çerkezler yerleştirilmek suretiyle kabilelerin etkisi azaltılmaya çalışılmıştır²⁵³.

Tavernier bölgedeki kabilelerin olumsuz etkisi üzerine bir anısını ise şöyle aktarmaktadır: “Bir gün Bağdat'tan Halep'e dönerken bunun bir örneğine tanık oldum. Tüm yol boyunca sadece Anna'da²⁵⁴ bu emirlerden birine rastladık ve kervanımıza her deve yükü başına kırk kuruş ödetti. Daha da kötüsü, halkının bize yiyecek satarak bir miktar paramızı

²⁵¹ Tavernier, a.g.e. s.173.

²⁵² Cengiz Orhonlu-Turgut Işıksal, “Dicle ve Fırat Nehirlerinde Nakliyat”, İÜFTD, XII, S.17-18, s.77-102 İstanbul 1963.

²⁵³ Masters, Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti, s.50.

²⁵⁴ Ane: Irak'ta Suriye sınırına yakın bir yer.

alması için bizi orada beş hafta tuttu. Çölü son geçtiğimde bu Arap emirlerinden biri ve kardeşiyle karşılaştık; her ikisi de çok gençti; emir, daha ileride anlatacağını yerel bir para olan larin karşılığında iki yüz bin kuruş almadan bizi bırakmak istemedi. Bu işi çok hesapsız bulan tüccarlar bin dereden su getirselerseler de, larinleri almamız için bizi zorladı; bu alışverişe kurtulmalıktan başka bir ad verilemezdi. Tartışma boş yere yirmi iki gün sürdü; buradan geçmemiz gerekiyordu ve Levant'ta güç karşısında hak hiçbir anlam taşıymıyordu. Bu örneğe bakarak, hiç de daha halden anlar kişiler olmayan diğer Arap emirlerinin neler tapabileceğini ve Fırat yolunu seçen tüccarların ne ölçüde kârlı çıkabileceklerini hesaplayabilirsiniz²⁵⁵.”

Kentin askeri ve bürokratik yapısı ile ilgili olarak ta: *“Kenti, İskenderun'dan Fırat'a kadar bütün eyalete hükmeden bir paşa yönetiyor. Muhafızlarının sayısı genellikle üç yüz kişi ve paşa birkaç yıl önce vezirliğe yükseltilmiş. Ayrıca bir de ağa ya da süvari komutanı var; o da kent içi ve kent dışının güvenliğini sağlayan yaklaşık dört yüz adama komuta ediyor. Buyruğunda yedi yüz yeniçeri bulunan diğer bir ağa kent kapılarının sorumluluğunu taşıyor: Her akşam kapıların anahtarları ona götürülüyor ve bu ağa paşaya karşı asla sorumlu değil. Kale komutanını da İstanbul atıyor; buyruğunda iki yüz cengâver ve yirmi beş-otuz parça top var; bunlardan sekizi büyük, diğerleri çok küçük. Ayrıca, üç yüz tüfekçiye komuta eden başka bir ağa ya da kent komutanıyla bir de subaşı bulunuyor; subaşı, subaylarıyla birlikte geceleri kenti ve dış mahalleleri dolaşarak güvenliği sağlıyor. Paşa birine ölüm cezası verdiğinde, bu kararı infaz eden de o. Hukuk işlerine, yardımcısı bulunmayan tek bir kadı bakıyor. Hem medenî hukuk, hem de ceza hukukuyla ilgili bütün davalara bakıyor ve birine ölüm cezası verdiğinde onu -davasıyla birlikte- paşaya gönderiyor; paşa da dilediği kararı alıyor. Bütün evlenme ve boşanma sözleşmelerini bu kadı yapıyor: bütün alım ve satım işleri onun huzurunda gerçekleştiriliyor; her meslek loncasının yeminli kethüdalarını o atıyor; söz konusu kethüdalar işe hile karıştırılmaması için denetimler yapıyorlar. Padişahın vergi gelirlerinin kaydını bir defterdar tutuyor; defterdarın buyruğunda da, çeşitli bölümler için özel tahsildarlar bulunuyor²⁵⁶. Din alanında müftü dinsel işlerin başı ve dinin yorumcusu: Hem dinsel törenlerde, hem de şer'î hukuk konusunda ortaya çıkabilecek ihtilâflarda o karar*

---

²⁵⁵ Tavernier, a.g.e. s.174.

²⁵⁶ Osmanlı maliye düzeninde, zaman zaman her vilayetin ya da bazı büyük vilayetlerin maliyeleri ayrıca birer defterdarlık düzeni haline konmuş idi. Böyle olunca da bu tür vilayetlerin bütün mukataaları kendi vilayet defterdarlığının idaresine bağlanıyordu. Örneğin Halep vilayeti mukataalarını Halep defterdarı idare eder, yani bütün amil, emin, hassa harç emini ve öteki iş erleri hep o vilayetin defterdarı emrinde olurlardı. (Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, II, Barış yay. Ankara 1999, s.237).

veriyor. Din adamları arasında bir de şeyh var; şeyh, Müslümanlığı yeni kabul edenleri eğitmek ve onlara hadis ve sünneti öğretmekle görevli²⁵⁷.”

Tavernier'in Halep'te bulunduğu 1638 yılında IV. Murad Bağdat Seferi için şehre gelir. 191 gün süren İstanbul-Bağdat arasındaki yolculuğun bir durağı da Halep olmuştur. 22 Temmuz 1638'de Halep'e varan IV. Murad, burada on altı gün kalmış ve çeşitli kabuller yapmıştır. Mısır Beylerbeyi'ni burada kabul etmiştir. Bu arada Halep'teyken Erzurum Beylerbeyliğine Kenan paşa atanmıştır. Burda olduğu on altı günlük zaman zarfında çok toz olduğu gelen rivayetler arasındadır²⁵⁸. Padişahın Halep'e gelişini ve karşılanma törenini kendine has bir üslûpla söyle ifade eder: “Halep'e gelişimden üç gün sonra, Sultan IV. Murad'da kente geldi; daha sonra, kuşatmak üzere Bağdat'a doğru yürüyen ordusuna katılmak için yola çıktı. Hiçbir olağanüstü yanı olmayan bu töreni betimlemek için asla oyalanmayacağım, sadece oldukça özel, şaşırtıcı bir şeye dikkati çekmekle yetineceğim. Halep yakınında, doğuda, bir zamanlar Aziz Basileus'un güzel bir manastırında bugün bir derviş tekkesi var. Yapı hâlâ iyi durumda; bütün salonları, odaları ve dehlizleri mermer kaplı. Bütün dervişler, kente yarım mil uzaklıktaki, Ozelet tepesine kadar padişahı karşılamaya geldiler ve müritlerini başında bulunan şeyh, padişaha bir söylev verdikten sonra, dervişlerin ikisi özel olarak padişahı selâmlamaya geldi; daha sonra, buradan Halep kalesine kadar, yarım saatlik yolculuk boyunca padişahın atının önünde yürüdüler ve var göçleriyle kendi çevrelerinde döndüler; ta ki ağızlarından köpük çıkıncaya kadar. Hiç ara vermeden iki saat boyunca durmadan dönen dervişler var ve bizim delilik adını vereceğimiz bu şeyden övünme payı çıkarıyorlar. Padişahın Halep'te olduğu sırada, Kahire paşası iki bin yeniçeriyle geldi. Yeniçeriler kadar çevik ve düzen bakımından yetkin bir şey görülemez. Her birinin, ayak bileklerine kadar inen lâl rengi çakşırları, İngiliz kumaşından Türk usulü ceketleri, çeşitli renklerde işlemeli pamuklu gömlekleri var. Çoğunun altın ve ipek düğmeleri bulunuyor; hem kemerleri hem de kılıçları gümüş kakmalı. Paşa, sade bir giysinin içinde, bu görkemli piyadelerin önünde yürüyordu; ne var ki, atının koşum takımı kendisinden esirgediği zenginliğe fazlasıyla sahipti; Bu olayı fırsat bilen paşa, padişahın karşısına olağanüstü şatafatlı biçimde çıkabilmek için hiçbir şeyi esirgememişti²⁵⁹.”

Mevlevîlerin padişahı karşılaması Tavernier'in dikkatini çekmiş ancak, tasvirde kullandığı dil onlardan pek hoşlanmadığını gösteriyor. Mevlevî dervişleri doğuyu gezen pek

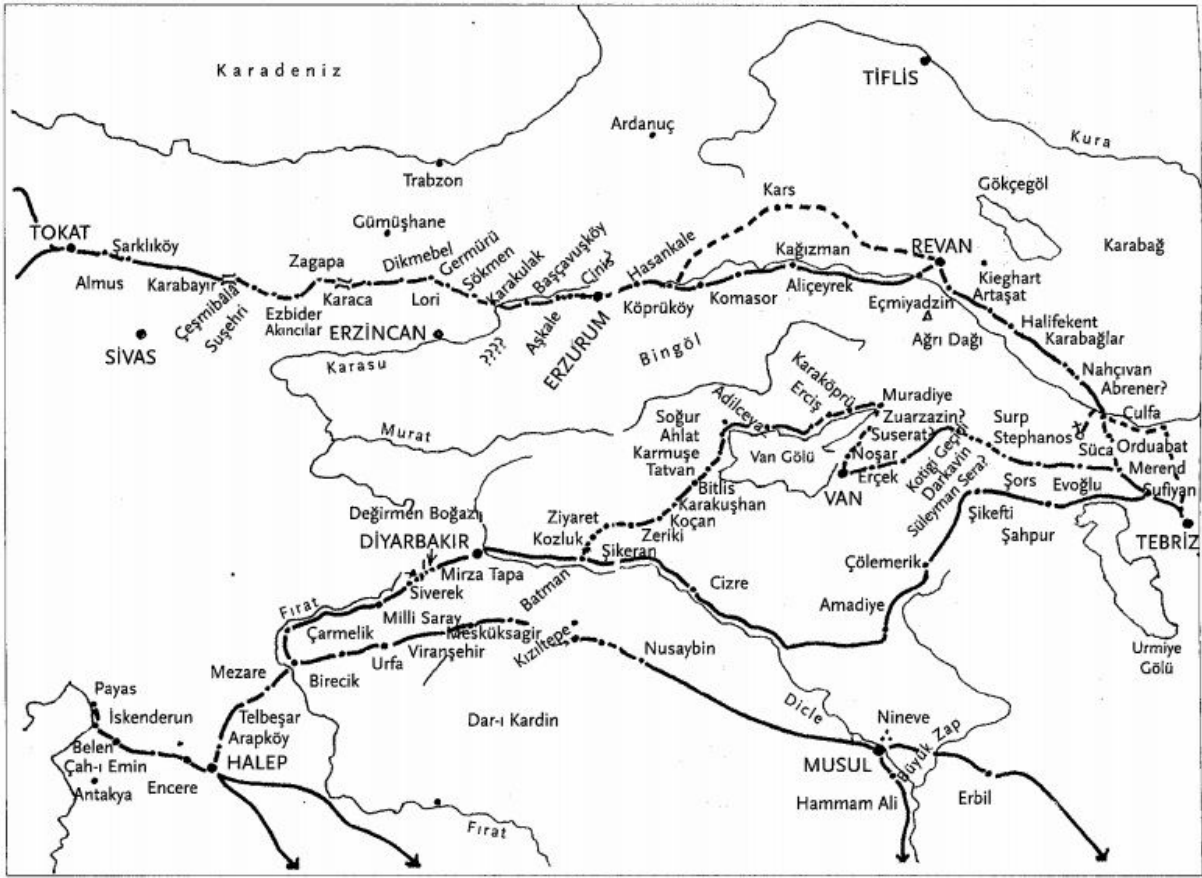
²⁵⁷ Tavernier, a.g.e. s.174-175.

²⁵⁸ Halil Sahillioğlu, “Dördüncü Muradın Bağdat Seferi Menzilnamesi”, **Belgeler**, XIII, S.17, Ankara 1988, s.61-62.

²⁵⁹ Tavernier, a.g.e. s.175-176.

çok seyyahın dikkatini çekmiştir. “Dönen dervişler” veya “dans eden dervişler” imgesi seyahatnamelerde sık sık karşımıza çıkar. Daha ziyade hoşgörülerıyla öne çıkartılan Mevlevîleri kimi zaman bu şekilde sevimsiz olarak tasvir eden batılılarda vardır²⁶⁰.

Gezip gördüğü pek çok yeri sarayda yetişmiş elit bir insan üslûbuyla bizlere aktaran Tavernier zaman zaman ötekileştirdiği ve küçümsediği doğulu insan imajına rağmen ele aldığı konu ve olaylarla dikkate değer bir seyyahdır. Üslûp ve içerik zenginliği kısmen de olsa hatalarını telâfi şansı veriyor.

Harita 7: Tavernier’in seyahat güzergahı (Tavernier, a.g.e. s.39)

7. MANUEL GODINHO

Hindistan’dan Portekiz’e seyahatini anlatan Manuel Godinho, Hindistan, İran, Basra Körfezi, Irak, Türkiye, Suriye ve Akdeniz ülkelerindeki politik ve toplumsal olayları yansıtan ve bunların tarihsel derinliklerine inmeye çalışan güzel örneklerden birini bırakmıştır.

²⁶⁰ Necip Fazıl Duru, “Batılı Seyyahların Gözüyle Dönen Dervişler” *Hece Dergisi*, Yıl: XI, Ekim 2007 S.130, Ankara 2007, s.118-146.

Godinho, 1649 yılında Coimbra'da²⁶¹ Cizvit tarikatına katılmış, 1655'te genç bir papazken misyoner olarak Hindistan'a gitmiştir. 1662'de hem genel valinin mektubunu Portekiz'e götürmek hem de Hindistan ve Hint Okyanusu dünyasında olup bitenleri Lizbon'da saraya anlatmak üzere elçi tayin edilerek kara yoluyla merkeze gönderilmiştir. Bombay'dan çıkışından Lizbon'a ulaştığı 25 Ekim 1663'e kadar edindiği deneyimleri, yaptığı gözlemlerini rastladığı olayları çok canlı bir dille anlattığı bu seyahatnamesi, ilk olarak gezisinin hemen ardından Ekim 1665'te *Relaçao do Novo Caminho que fez por Terra, e Mar vindo da India para Portugal no anno de 1663* adıyla Lizbon'a basılmıştır²⁶².

Hindistan'dan Basra körfezine gelen Godinho, İran'ın Lâr, Şiraz, Ramhürmüz, Hüveyze'den Bağdat'a, Bağdat'tan aşağı Fırat kıyısındaki Ane'ye, Teybe'ye ve oradan Halep'e ulaşır. Özellikle Halep-Bağdat-Basra arasındaki kervan yolunda meydana gelen eşkıyalık ve soygunlarla ilgili ayrıntılı bilgiler verir. Halep'e dair de ayrıntılı gözlemlerde bulunur. Buranın İstanbul ve Kahire'den sonra üçüncü büyük kent olduğunu iddia eder. Osmanlı İmparatorluğu'nun Beylerbeyliği statüsündeki bir eyaletinin merkezi olan Halep'i, binalarının güzelliği, kesme taşlarla inşa edilen yapılarının görkemi, özel odaları ve mutfakları da bulunan, 200 kişiyi barındıran hoş kervansarayları ve muhteşem camileriyle eşsiz olarak ilân eder²⁶³.

Halep'te dikkatini çeken en önemli şey ise şehirde gördüğü Kalenderi dervişlerdir. Kendi içinde kalenderiler, camiler, dervişler ve torlaklar olarak sınıflandırır. "*Dervişler saçlarını uzatmazlar, kafalarını sürekli olarak usturaya vurdururlar. Yüzlerinde acı vermek için özellikle yapılmış yara izleri, kulaklarında da delikler vardır; deliklere yeşime benzer bir taştan bir tür halka takıyorlar; koyun postu giyiyor, şehrin dış mahallelerinde yaşıyorlar; halka gördükleri yerlerde sadece acı ot yiyorlar. Anadolu'da azem baba dedikleri bir liderleri var. Kalenderiler, dar, sıkı ve kolsuz elbise giyiyorlar; bazıları yünden, bazıları da at kılından yapılmış. Bunlar da başlarını kazıyor ve konik biçimli, hayvan kılıyla süslenmiş, kenarlıklı, beyaz başlıklar takıyorlar. Kulaklarında, boyunlarında ve kollarında teşkilâtlarının alâmeti olarak çok geniş demir halkalar veya çemberler taşıyorlar, Zaviye benzeri çok küçük ve dar konutlarda yaşıyorlar. Camiler, genellikle genç, güçlü ve zengin adamlardır; güya dinsel bahanelerle Afrika, Mısır, Arabistan, İran ve bütün Türkiye [Osmanlı] ülkelerinde dolaşırlar. Birçok bölgenin ve şehrin yerlerini ve uzaklıklarını, ayrıca*

²⁶¹ Coimbra: Portekiz'in başkenti Lizbon'un 200 km kuzeyinde yer alan bir şehir.

²⁶² Salih Özbaran, **Portekizli Seyyahlar**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, s.95.

²⁶³ Özbaran, a.g.e. s.110.

geçtikleri güzergâhlarda başlarına gelenleri ayrıntılarıyla kaydederler. Bellerine, kenarları altın ve ipekle süslenmiş deri kayış takarlar; oradan ve gömleklerinin ancak dizlerinin üstüne kadar inen eteklerinden ziller sarkar. Saçlarını omuzlarına kadar uzatırlar. Ellerinde sürekli kitap taşır, Türklerin, Arapların ve İranlıların çok hoşlarına giden aşk şarkıları söylerler²⁶⁴. ”

Kalender Farsça bir kelimedir. Dünya ile alâkasını kesip Allah'a yönelen kimselere denir. Bunların özelliği, lâubâlî meşrep, lâkayt, mücerret ve fakir olmalarıdır²⁶⁵. Öte yandan kalenderin Sanskritçe "töreyi bozan" anlamındaki kâlândâra'dan Farsçaya geçtiği, kendi kabilesinin dışında bir kızla evlenen eski Hint yogilerine kalender denildiği, zamanla bu kelimenin Hintli ve İranlı dervişler arasında nefsi terbiye etme bağlamında özel bir anlam kazandığı ve bu derviş topluluğuna Kalenderiyye denildiği de ileri sürülmüştür. Kalenderîlik üzerinde yapılan çalışmalarda da akımın geniş ölçüde eski Hint ve İran mistik akımlarından etkilenmiş olabileceğine dikkat çekilmiştir²⁶⁶. Kalenderi olarak tarif edilen akım bünyesinde pek çok alt zümreyi barındırır. Bunların ortak özelliği toplumun hiçbir genel geçer kuralını tanımamalarıdır. Godinho'nun da dikkat çektiği gibi bunlar saç, sakal, bıyık ve kaşlarını kazıtırlar. Yaptıkları bu kazıtma işine çar darb adı verilir²⁶⁷. Kalenderiler zaman zaman Melametilerle karıştırılmaktadır. Melametilere benzerlikleri olmakla birlikte farklı bir gurupturlar²⁶⁸.

Camiler, muhtemelen XII. yüzyıldan sonra İran'da Şeyh Ahmed-i Câmî-i Nâmîkî'nin adına Kalenderliğin bir şubesi olarak kurulmuş bulunan Camiliğin XVI. yüzyılda Osmanlı topraklarındaki temsilcilerinden başka bir şey olmayan Câmiler'i Fakiri, ellerinden içki kadehi eksik olmayan, halkı kendi sapık inanç ve fikirlerine sokmaya çabalayan bir zümre olarak tasvir ediyor. Torlaklar ise saç, sakal, kaş ve bıyıklarını kazıtmakta, başlarını beyaz keçeden bir külâhla örtmektedirler. Yarı çıplak vücutla ve yalın ayak gezmektedirler. Mahrem yerlerini koyun veya keçi postuyla örtüp kışın sırtlarını ayı postu ile soğuktan korumaktadırlar. Bu konuda eserleri bulunan Ahmet Yaşar Ocak bunlar hakkındaki gözlemlerini de ağırlıklı olarak Avrupalı seyyahların kitaplarına dayandırmaktadır. Avrupalı seyyahlar genel olarak bu marjinal dervişler hakkında pek olumlu konuşmazlar²⁶⁹.

²⁶⁴ Özbaran, a.g.e. s.110-111.

²⁶⁵ Ethem Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü**, İstanbul 2009, Ağaç Kitabevi, s.146.

²⁶⁶ Nihat Azamat, "Kalenderiyye", **DİA**, XXIV, İstanbul 2001,s.253-256.

²⁶⁷ Cebecioğlu, a.g.e. s.78.

²⁶⁸ Azamat, "Kalenderiyye", s.254.

²⁶⁹ Ahmet Yaşar Ocak, **Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik: Kalenderiler**, TTK yay. Ankara 1999, s.114-115.

Halep yollarını ve sokaklarını Portekiz'in Oporto kentine benzeten Godinho, buradaki suyun bolluğu, fiskiyeleri ve gelen geçen yolcuların su içtiği çeşmelerdeki zincirle bağlanmış taslara dikkatimizi çeker. *“Su kanalının şehre ulaştığı yerde çok güzel bir dağıtım düzeni bulunuyor. Başındaki mataracı başı denilen Türk, suyu tüm halka ve özel kişilere ait çeşmelere sevk ediyor. Dünyada, halkın evlerindeki küplerde veya testilerde su biriktirme gereği duymadığı başka bir şehir yoktur; yalnızca Halep halkı böyle bir ayrıcalığa sahiptir; çünkü onlar için ya ev içinde ya da kapı önlerinde su hep vardır²⁷⁰.”*

Bu mükemmel organizasyona rağmen, yollarda sırtlarında deri tulumları, ellerinde güzel taslarıyla ücretsiz su dağıtanların, ayrıca, Türkler tarafından pek sevilen şerbetlerden satanların olduğunu bildiren Godinho, boğucu sıcaklarda sokakların günde iki kez sulandığına da dikkat çeker. Su bolluğu şehrin diğer sosyal ve tarımsal alanlarında da yaşama olumlu etki etmektedir. Hamam boldur, su ayrıca bahçe sulamasında işe yarar. Buğday, zeytin ve dut (dolayısıyla ipek böceği) yetiştirilmesi, seyyahın gözüne öncelikle çarpanlardır. Pek çok Avrupalı seyyahın aksine Godinho'ya göre iklim mükemmeldir; dolayısıyla meyve ve et boldur. Çeşitli yörelerden her gün gelen kervanlar İran ipeğinden Hint kumaşına ve baharata kadar çeşit çeşit ürünleri şehre getirmektedirler. Portekizli seyyah, Osmanlı paşalarının ticareti İzmir'e yönlendirmemeleri durumunda şehrin daha merkezi ve zengin olabileceğine inanır. Biraz abartmakla birlikte şehrin kozmopolit yapısını yansıtmaya açısından da önemli olan 1000 farklı cemaatten bahseder²⁷¹.

Halep'te daha önce burayı ziyaret eden Polonyalı Simeon'un anlatımlarından anladığımız kadarıyla, özellikle gümrüklerde Ermenilerin bir ağırlığı olduğu anlaşılıyor. Ermenilerin bu etkin rolü uzunca bir süre devam etmiştir. Bunun başlıca sebebi Ermenilerin İran dâhil her yere kolayca girip çıkmalarıdır. Onların gümrükler üzerindeki bu rolü ileri tarihlerde Yahudilere geçti. 1640'ta bir Yahudi gümrük resmini toplama hakkını, bir Culfa Ermeni'sinden almayı başardı. Bu tarihten itibaren de gümrük mültezimi bir Müslüman olmadığı sürece, görev hep Yahudilerin elinde kaldı. Yahudilerin konumu o kadar sağlamlaştı ki 1712 tarihinde kaydedilen bir ifade de, Halep gümrüğündeki tüm görevlerin miras yoluyla kendilerine ait olduğunu iddia ediyorlardı²⁷².

Godinho Halep'teki nüfus içinde Hıristiyanları en sevmeyen kesimin Yahudiler olduğunu ifade ediyor. Kendisini ihbar ettiklerini ve onlar yüzünden zarara uğradığını

---

²⁷⁰ Özbaran, a.g.e. s.112.

²⁷¹ Özbaran, a.g.e. s.112.

²⁷² Masters, Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti, s.44.

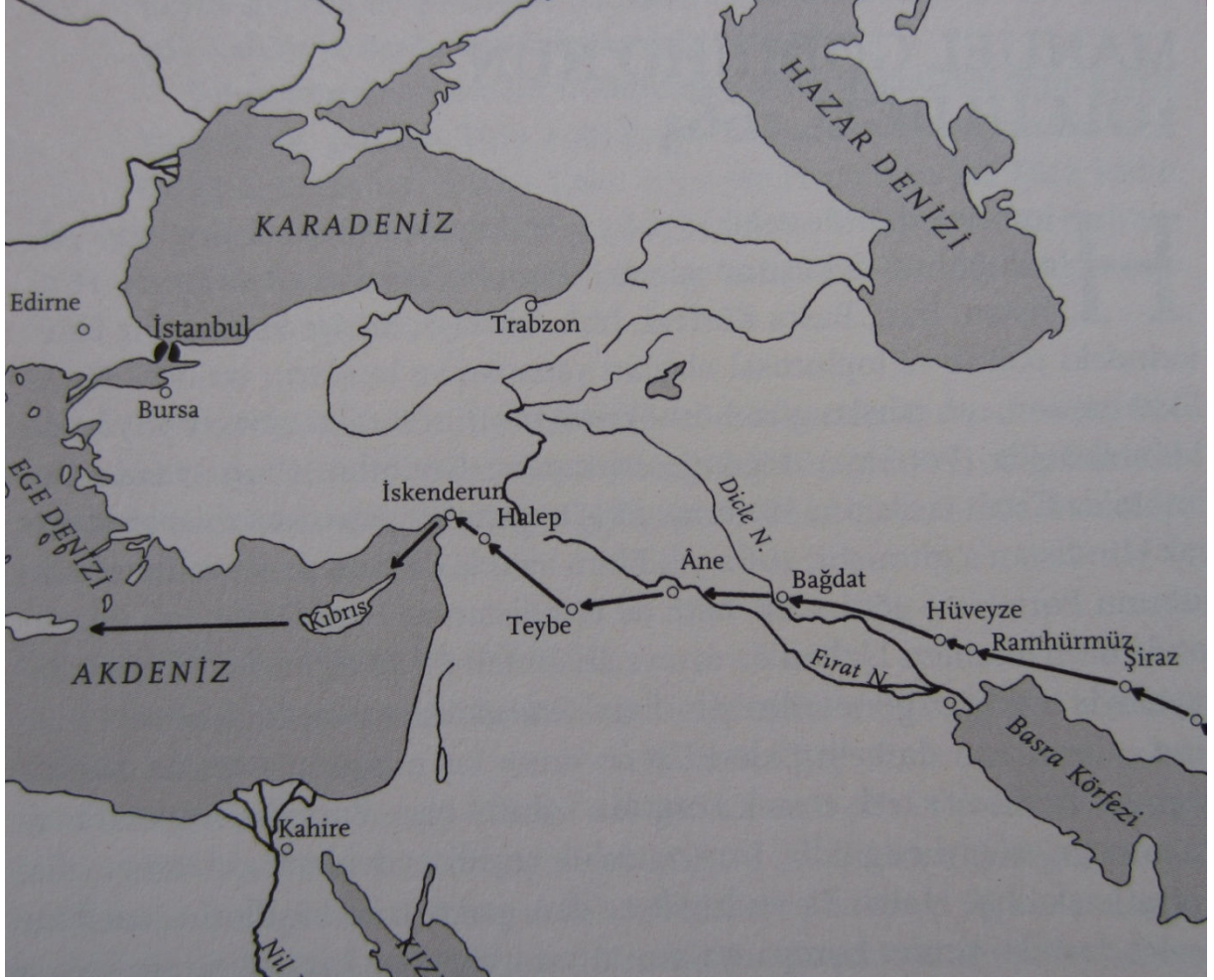
söylüyor. Onca zorlu yolculuklardan sonra Halep'e vardığında rahata ulaştığını düşünürken, başka bir deyişle, Fransız konsolosunun ve Cizvit papazların kaldığı kervansarayda bulunmasından dolayı gayet mutluyken bir aksilikle karşılaşır, çölde yaşadıkları maceralarından daha zor bir maceranın içinde kalır; çevresini Yahudilerin sardığını fark eder: ” *Yahudiler, benim başka bir yere gitmeden önce gümrüğe görünmemi istediler. Öyle yaptım; ağa veya kadı henüz gelmediği için orada bir süre bekledim. Yahudiler de fırsattan yararlanıp benimle anlaştilar: Dört altın karşılığında özel eşyalarımın ve benim Türk gümrük memurları tarafından aranmayacağımızı garanti ettiler. Her şeyin istediğim gibi gittiğini sanarak, onlara boyun eğmenin bana ne denli zararının dokunacağını hiç anlayamadan, kemerimde taşıdığım paraları çıkarıp verdim. Yahudiler sözlerinde durdular. Ben de ağanın hizmetkârına ilâveten pataca verip yakınlardaki papazın evine çekildim. Hemen ardından başka Yahudiler ortaya çıktı ve daha öncekilere verdiğim kadar para istediler*²⁷³. ”

Godinho kendisinin zengin bir iş adamı veya ajan sanılmasından veya rüşvetin olağan işlerden sayılmasından ötürü neredeyse tutuklanacağını, Fransız konsolosun 1000 pataca ödemesiyle zor kurtulduğunu aktarır. Halep'te kısa bir süre kalan seyyahımız şehirden ayrılarak Antakya üzerinden İskenderun'a ve oradan gemiyle memleketine döner. Şehirdeki sosyal yaşantı hakkında bizlere oldukça önemli bilgiler sunar. Halep'te dışarıdan getirilmedikçe şehirde herhangi bir hastalığın olmadığını söyler. Bu konuda şehrin tarihinden habersiz olmasından dolayı yanılğı içindedir kuşkusuz.

---

²⁷³ Özbaran, a.g.e. s.113.

Harita 8: Manuel Godinho'nun seyahat güzergahı (Özbaran, a.g.e. s.96)

8. EVLİYA ÇELEBİ

Hayatı hakkında bilinenler seyahat hatıralarını topladığı on ciltlik muazzam eserine dayanır. Tam ve gerçek adı belli değildir. Evliya Çelebi adı muhtemelen lâkabından gelmekte olup hocası İmam Evliya Mehmed Efendi'ye nispetle alınmış olmalıdır. Kırk yılı aşkın bir süre boyunca hemen hemen bütün Osmanlı ülkesini ve diğer memleketleri dolaşarak Türk kültür tarihinde örneğine rastlanmayan büyük bir seyahatname kaleme almış ve günümüzde önemi giderek artan bu eseriyle âdeta bütünleşmiştir²⁷⁴.

Hakkında fazlaca yazı yazılan ve çok geniş bir bibliyografyaya sahip olan Evliya Çelebi için enstitüler kurulmuş, ulusal ve uluslar arası sempozyumlar düzenlenmiştir. Pek çoğu yabancı araştırmacılar tarafından hazırlanan birçok yayın, kültür tarihi içinde yerini

²⁷⁴ Mücteba İlgürel, "Evliya Çelebi", *DİA*, XI, s.529-533, İstanbul 1995.

almıştır. Ülkemizde oluşturulan yanlış kanaat ve eksik bilgi sonucu Seyahatname hak ettiği ciddiyette ilgi görmemiştir. Yabancı araştırma ve yayınlar çoğaldıkça ülkemizde de ilgi artmaya başlamıştır²⁷⁵.

Halil İnalıcık'ın “*En büyük sosyal tarihçi*” diye tarif ettiği Evliya Çelebi'nin eserinde anlattığı olayların hepsine şahit olup olmadığı da çok tartışılmaktadır. Bir kısım olayların daha çok hayal mahsulü olduğu tahmin edilmekte ve gittiğini söylediği bazı yerlere aslında gitmediği de tartışılmaktadır²⁷⁶. Çok renkli kişiliği ve gittiği ve gördüğü milletlerin bütün yönleriyle ilgilenmiş sahip olduğu gözlem yeteneği sayesinde her şehir ve kasabanın cami, medrese, han, hamam, kale ve sur gibi yapılarını önemine binaen uzun uzadıya veya özet olarak tasvir etmiştir²⁷⁷.

Hız. Nuh Tufanından sonra yeryüzünde kurulan ilk şehirlerden biri olan Halep'in Ben-i İsrail memleketlerinden biri olduğunu ve Arap tarihinde Zatülavamid olarak anıldığını söyler. Bu isimlendirmenin sebebinin kalenin sütunlar üzerinde inşa edilmiş olmasını gösterir. Halep'in sırasıyla kimlerin elinde bulunduğunu sayarak Yavuz Sultan Selim tarafından fethedildiğini, fetihten sonra vezirlikte Karaca Paşaya, mevleviyeti (kadılığı) Çömlekçizâde Kemal Çelebi efendiye ihsan olunmuştur. Halep'in dokuz yüz kılıç olduğunu bunlardan 104 tanesi zeamet, yedi yüz doksan dokuz tanesi ise tımandır. Senelik mahsulü 37 327 800 akçedir²⁷⁸. Verilen rakamların doğruluğunu o dönem için test etmek oldukça güçtür. Ancak düzenli bütçelerin yapıldığı 1846 yılına ait bütçedir. Bu bütçeye göre 12 763 490 kuruştur. 1858'de bu rakam 14 501 306 kuruştur²⁷⁹.

“Halep'te dört mezhebe ait şeyhülislâmlar, nakibüleşrafları, âlimleri, bilginleri ve ulemeden 70 kişi saçaklı abayı taşır molla, imam ve hatipler, meşayih ve amilleri vardır. Ayan ve eşrafları sayısızdır. Evvelâ iç kale var. Bunun etrafındaki büyük varoşu kuşatmış, karşın yüksekliğinde ve onar Mekke zirai enli duvardır. Antakya kapısından Sultan Ebubekir kulesi köşesine kadar 500 adımdır. Buradan yokuş yukarı Kireç kapısına kadar 500 adım, 13 kuledir. Bu kapıdan içeri girecek yerde sol kule zindanı, katil ve borçlular zindanıdır. Kireç kapısı kibleye bakar. Buradan Şam kapısına kadar 800 adım ve beş kuledir. Bu kule kapısının sol tarafında (El melikül Eşref Ebünnasr bin Sinan Hallâdallahu mülkehû bihamd ve âlihi) yazılıdır. Şam kapısından Sirab köşesine kadar 400 adım, oradan Nirah kapısına kadar 350

²⁷⁵ Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı, **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, I, s.VII, İstanbul 2006

²⁷⁶ Ülkü Çelik Şavk, Sorularla Evliya Çelebi, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü**, Ankara 2011, s.16.

²⁷⁷ M.Cavid Baysun, “Evliya Çelebi”, **İA**, IV, Eskişehir 2001, s.400-412.

²⁷⁸ Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, IX, Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-Robert Dankof, İstanbul 2005, s.185.

²⁷⁹ Hilmi Bayraktar, **XIX. Yüzyılda Halep Eyaletinin İktisadi Vaziyeti**, Elazığ 2004, s.248-249.

adım ve buradan Kızılkapıya kadar 600 adım ve yedi kuledir. Buradan Menkûse kapısına kadar 900 adım ve altı kuledir. Buradan karanlık kapıya kadar 600 adım ve on bir kule, sekiz dirsektir. Buradan Cedidiye kapısına kadar hep kefere mahalleleridir ve 900 adım, sekiz kuledir. Buradan Karaca kapısına kadar 800 adım ve yedi kule, sekiz dirsektir. Buradan Cenin kapısına kadar 400 adım ve beş kuledir. Buradan Antakya kapısına kadar 500 adım ve 8 kuledir. Böylece Halep'in dış kalesi 7300 adım, 83 kule, her kule arası 20, 25'er bedendir. 60 dirsektir, 9 kapıdır. Her kulede, hangi padişah tarafından yapıldığına dair tarihler yazılıdır²⁸⁰.”

Kendine has bir dili olan Evliya Çelebi'nin ne dediği zaman zaman anlaşılmasa da konumuz açısından aktardıkları yeterince açıktır. İsimlendirme konusunda bazı karışıklıklar söz konusudur. Cedidiye, Kızılkapı, Karaca Kapı, Kireç Kapısı gibi yerlerin isimleri nadiren kullanılan isimlerdir. Kireç kapısı dediği yer Babu-l Ferec olarak bilinir. Karaca kapı Bab-ı Baluc olarakta isimlendirilmiştir. Halep surlarında dokuz kapının varlığından haberdarız ancak Evliya Çelebi on iki kapı sayar. Bu mübalâğadan ziyade şehrin büyümesi sonucu ihtiyaçtan hâsıl olmuş olmalıdır²⁸¹.

“İç kalenin yüksekliği 30 arşındır. Etrafı 600 adım olup, hendeği 100 adımdır. Bazı katilleri ve fahişeleri bu hendeğe atarlar. İçi tamamen sazlıktır. Çeşit çeşit balıkları vardır. Hendek kenarında Ceylanlar, yabanî koyunlar, keçiler sürü ile gezer. Dizdarı, keçi veya koyun lâzım olunca uğrun kapıdan çıkıp bunları avlar. Dizdarı dışarı çıkamaz. Çıkarsa katlederler. Meğerki paşalar, beyaz buyuruldu ile davet ederler. İç kalenin kibleye bakan bir kapıdan başka kapısı yoktur. Bu kapı kanatları kafesli demir kapıdır. Bu kapıdan içeride, yokuş yukarı üç kat demir kapıyı da geçip sağında 80 kulaç bir kuyu vardır. Buraya yakın Hızır makamı vardır. Buradan iç kale evleri gelir. Burada Hazreti İbrahim Aleyhisselâm Camii vardır. Kapısı üzerinde (El meliküssâlih bin Nureddin Ebülfeth İsmail bin Mahmud bin Kasım yâsir Emirülmü'minin fi sene) yazılıdır. Avlusu bahçeliktir. Diğer yerleri mermer döşelidir. Sağ tarafında Hazreti İbrahim nice sene ibadet etmiştir. Burada dört köşe bir tekne olup ineğini oraya sağıp geçinirdi. Yoğurt ve peynir yapmak Hazreti İbrahim'den kalmıştır. Halep (Süt sağmağa derler), Şehb (beyaz demektir). Onun için Halebüşşehba derler. Yukarı

²⁸⁰ Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Haz. Mümin Çevik, IX, İstanbul 1985, s.54.

²⁸¹ Çakar, a.g.e. 109-111.

doğru bir büyük câmii, 20 dükkânı, bir hamamı vardır. İç ve dış Halep'te 72 mahalle vardır²⁸².”

Evliya Çelebiye has abartmalardan birini burada görebiliriz. Kalenin hendeğinde balıkların olması, yaban keçileri ve koyunlarının olması gibi şeyler başka kaynaklarda doğrulatma imkânı bulamadığımız hususlardır. Şehrin en merkezi yerinde yaban keçi ve koyunlarının olması bize makul gelmemektedir. Ayrıca kale dizdarının kaleden dışarı çıkmaması hususu yaptığı işin önemine binaen makul görünmektedir. Dizdarın askerî görevinin yanı sıra şehrin asayişi, kalede saklanan değerli eşyaların korunması, hapisshaneden so-rumlu olma gibi görevleri vardı. Bunun yanı sıra bazı şehirlerde darphane tüccarın değerli eşyalarının, paralarının saklanması, ayrıca barut depolarının, cephaneliklerin olması gibi nedenlerden dolayı²⁸³ zorunluluk olmadıkça kaleden çıkmalarına müsaade edilmezdi²⁸⁴. Halep'teki mahalle sayısı konusunda anlattıkları diğer müelliflerle örtüşmektedir²⁸⁵.

Belli başlı camileri saydıktan sonra ayrıca 61 mescit²⁸⁶, 17 dârülhadis, 217 çocuk mektebi, 7 dârülkurra, 6 imâret, 2 hastane olduğunu söyler. Meşhur hamamları, Bâb-ı Mürüvvet, Cüneyn kapısı hamamı, Nira kapısı hamamı, Gilbeciler hamamı, Ağa hamamı, Ulu câmii yakınında dört hamam²⁸⁷ ki isimlerini bilmediğini, ayrıca 70 han olup 47'si kurşun örtülü büyük handır, 7 adet kervansaray vardır²⁸⁸.

“Şehir içinde çeşmelere Kastel derler. Üç konak yerden Murad ve Fırat nehrinden gelip Ayıntap yakınından geçip Sari gunmen kırk pınarına karışıp Haleb'e doğru gelir. Suyolları bir ara kapanmış olup Süleyman han Acem seferinden dönüşte Halep'te kışladığı vakit Fırat'tan itibaren suyollarını temizletip Haleb'i suya gark etmiştir. Kasteller yaptırmış, bilhassa Bâb-ı Ferec dışında kubbeli bir namazgâh ve havuz yaptırmıştır. Halep şehrinde 7 bin su kuyusu da vardır. Şehrin dışında 7 bin bat ve bostan olup, bilhassa hünkâr bahçesi güya İrem bağlıdır. Bu bat ile Halep arasında akan nehre sancur nehri derler. Ayıntapta Battal Öyük denilen yerden çıkar. Yalnız kullanılmış sudur, içilmez²⁸⁹.”

²⁸² Evliya Çelebi, a.g.e. s.55.

²⁸³ Yusuf Oğuzoğlu, “Dizdar”, **DİA**, IX, s.481.

²⁸⁴ Çakar, a.g.e. 88.

²⁸⁵ Raymond, a.g.e. s.89; Çakar, a.g.e. s.118.

²⁸⁶ Şemseddin Sami 73 hamam, 155 Cami ve 164 mescidin varlığından bahseder. Aradaki zaman farkı da dikkate alındığında verilen rakamlar makul görülebilir. Bkz. Şemseddin Sami, Kamusu'l-Alam, III, s.377.

²⁸⁷ Fransız seyyah Tavernier 1638'de 50 hamam olduğunu söylüyor. (Tavernier, a.g.e., s.171), Şemseddin Sami ise kendi döneminde bu sayıyı 73 olarak kaydediyor (Şemseddin Sami, Kamusu'l-Alam, III, s.377).

²⁸⁸ Evliya Çelebi, a.g.e. s.55-56.

²⁸⁹ Evliya Çelebi, a.g.e. s.56.

Halep'ten geçen nehir Sacur nehri değil Kuveyk Çayı'dır. Halep'i eyalet bazında düşündüğümüzde dedikleri bir noktaya kadar kabul edilebilir. Ayrıca bahsettiği kuyu sayısı ve bostan sayısı abartılıdır. Halep'te yer altı suyu konusunda sıkıntı yaşandığı için insanlar suyu kastelerde biriktirmek suretiyle kullanıyorlardı.

“Haleb'in her tarafında çarşılar vardır. Ama Sultanî çarşısında 5700 dükkân, iki bedestan ve can otundan başka canlar canı burada vardır. Birçok han ve dükkânların üzeri kurşun örtülüdür. Sokaklar daima sulanıp çarşı serin olur. Bütün sokaklar frengi kaldırımdır. Çöpçüler durmadan sokakları temizleyip çöplerini hamamlara atarlar. 105 kahve vardır. Bilhassa Arslan dede kahvesi 2000 adam alır. Bu kahvede hanende, sazende, rakkas ve hikâyeciler vardır. Bir kere rakkas elinden bu kahve içen, ebedî hayat bulur²⁹⁰.”

Halep 'teki kahvelerin büyüklüğü pek çok seyyahın dikkatini çekmiştir. Evliya Çelebi'nin dediği kadar olmasa da normalden büyük olduğu anlaşılmaktadır²⁹¹. Şehirdeki kahvehaneler, bozahane ve meyhane gibi yerler vardır. Özellikle kahvehane gibi yerlerde çalgıcılar eşliğinde “emred-oğlanlar”ının oynatılması halkın şikâyetine sebep olduğu için bu gibi yerler padişah emriyle kapatılmıştır. Fakat yasak olmasına rağmen zaman zaman faaliyetlerini sürdüren yerlerde oluyordu²⁹².

“Havuz, şadırvan ve sebiller ile süslü köşk ve saraylar vardır. Paşa sarayının yüzden fazla odaları, divanhaneleri vardır. Canbolatoğlu Sarayı, Defterdar Sarayı, Muhasıllar Sarayı, Salkım Sarayı, Kevakibizâde Sarayı en meşhurlarıdır. Bu şehirde 176 tekke olup en mükellefleri, Bâbı Ferec dışında Mevlânâ Celâleddin Rûmi makamıdır. Buranın etrafında birçok fukara hücreleri vardır. Semâhanesinde semaî faslı başlayınca Uşşak makamından çıkıp devrîrevan usulünde âyini şems ve devr-i veledi derler. Havuzdaki balıklar da âyin yaparlar. Bu tekkenin şeyhi Sultan dördüncü Murad Şatır efendidir²⁹³.”

Adı geçen saraylardan en önemlisi kuşkusuz iç kale altında bulunan Paşa Sarayı'dır. Yüzden fazla odaları ve divanhaneleri ile oldukça önemli bir yapıdır. Büyük bir meydanın etrafında yüzden fazla uşak hücreleri ve bunların altında ahırlar yet almaktadır. Bahçesinde yer yer servi ağaçları olan bu sarayda Halep Beylerbeyi otururdu²⁹⁴. Adı geçen diğer önemli bir kurum ise Mevlevîhane'dir. Bab-ül Ferec semtindedir. Girişi ana caddenin ağaçlarla

²⁹⁰ Evliya Çelebi, a.g.e. s.56.

²⁹¹ James S. Buckingham, **Travels Among the Arab Tribes**, London 1825, s.584.

²⁹² Çakar, a.g.e. 138.

²⁹³ Evliya Çelebi, a.g.e. s.57.

²⁹⁴ Çakar, a.g.e. 138.

süslenmiş bir eski sokağındandır. Minarenin altındaki kapıdan avluya girersiniz. Göreceğiniz ilk şey muntazam kesme taşlarla yapılan eski bir binadır. Mevlevîhane'yi kuran Divane Mehmet Çelebi'nin dervişleri Mirza Fulad ve Mirza Ulvan tarafından yaptırıldığı 1544 tarihinden kapatıldığı 1944 yılına kadar 400 yıl semahane olarak kullanılmıştır. O tarihte mescide çevrilmiş ve semahane formu bozulmuştur. Bu avluyu çevreleyen derviş hücrelerini günümüzde camii görevlileri mesken olarak kullanıyor²⁹⁵.

“Evvelâ Ulu Cami’de Zekeriya Aleyhisselâm, iç kalede Hazreti Hızır makamı, Nesimî hazretleri, Şeyh Bekri, Şeyh Bayram, Şeyh İhlâs dede, Şeyh Ali Rumî, Kedeleşçiler içinde Şeyh Kerhî, Şeyh İbrahim, Şeyh Arabî, Kırklar makamı, Şeyh Yaprak, Şeyh Memo, Şeyh Şahabeddin, Şeyh Cemaleddin ziyaretgâhlarını Allaha hamdolsun ziyaret ettim. Halep'e on bir kere uğramak nasip olmuştur. Bu şehir halkı hep tarikat ehlidir. İtikat sahibi, dindar, mü'min, tüccar kimselerdir. Hoca Hüsrev Efendi tarihinde Halep'te 400 bin nüfus olduğu sicilde yazılıdır. Burada Arap, Kürt ve Türkmenler otururlar. Araplar belâgatle konuşamazlar. Havası lâtıftir. Devlet adamları çoktur. Elvan samurlar giyerler. Kadınları altın ve gümüş dibadan sivri takke giyip, üzerine beyaz car bürünürler. Ayaklarına sarı çizme giyip edepli yürürler. Bütün halkı zevk ehlidir. Hakir 41 yılda 18 padişahlık yer gezdim. Halep'in havasının letafetini hiç bir diyarda görmedim. Dördüncü iklimin ortasındadır. Enlemi 36 derece, 22 dakika, boylamı 14.5 saattir. Has beyaz ekmeği, Mersin yemişi, dilber yanağı şeftalisi, elması, Şam fıstığı, (aslında Halep nahiyelerine mahsustur), senayünden elvan kadife, atlas, kutnu, makdemi, kuyumcusu, özengisi meşhurdur²⁹⁶.”

Bu satırlarla Halep gezisine son veren Evliya Çelebi, kendine has üslûbu ve kimsenin değinmediği farklı konuları elâ almasıyla bizlere önemli bilgiler verir.

²⁹⁵ İbrahim Dıvarcı, “Dünya Mevlevihaneleri”, **Tefekkür Dergisi**, S.32, Aralık 2009
.(<http://www.tefekkurdergisi.com/icerik.asp?dergi=32&konu=885>).

²⁹⁶ Evliya Çelebi, a.g.e. s.57.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YAKIN ÇAĞ'DA HALEP VE ÇEVRESİNİ GEZEN SEYYAHLAR

Yeniçağ'ın sonlarına doğru yoğunlaşan doğuya yönelik çalışmalar, bu dönemde daha da artmıştır. Bu dönemde yüklü bir oryantalist külliyat meydana getiren batılıların masa başı çalışmaları yerine sahaya indikleri bir dönemdir. Yine bu dönemde pek çok araştırmacı Osmanlı'nın varlığı nedeniyle keşfettikleri alanlarda gerçekleştiremedikleri kazı ve arkeolojik çalışmaları birinci dünya savaşı ile birlikte yapma fırsatı bulmuşlardır. Bu dönem Avrupalı seyyahların genel özelliği çok yönlü olmaları ve doğuya dair bir hayli malumata sahip olmalarıdır.

1. GUILLAUME ANTOINE OLIVIER

Antonie Olivier'in "Türkiye Seyahatnamesi" bir Avrupalının Osmanlı Devleti ile ilgili detaylı ve sürükleyici gözlemlerini ve incelemelerini içermektedir. Fransız bir doktor olan Olivier, Fransız Devrimi'nden sonra çeşitli amaçlarla, İstanbul'a Fransız Hükümeti tarafından bir heyetin başında gönderilmiştir. Eserin önemli bilgiler içermesinin yanında yazarının da akademik bir kimliğe sahip olması ayrıca göz önünde bulundurulmalıdır. Nitekim bu kimliği nedeniyle olsa gerek, ekonomik, sosyal, kültürel konularda oldukça bilimsel ve mümkün olduğunca gerçekçi veriler sunmaya dikkat etmiştir. Örneğin, coğrafya bilimi açısından çeşitli bölgelerin yerlerini tespit ederek haritaları düzeltirmiştir. Ayrıca gezdiği yerlerin özellikle bitki örtüsü ve ziraat yapısı hakkında oldukça bilimsel veriler sunduğu görülmektedir²⁹⁷. Doktor Olivier altı sene süreyle Türkiye, Mısır ve İran'ı dolaşmış, İstanbul'da özellikle adetler, halk, idare şekli ve mesleğine ait hususları araştırmıştır²⁹⁸.

İstanbul'dan Beyrut'a üzerinden Bağdat'a gitmek isteyen Olivier Halep'te bir süre kervan beklemek zorunda kalır. Bu süre oldukça yaklaşık üç aylık bir zaman dilimini kapsar. Bu kadar uzun bir zaman zarfı Halep'te kalmasına rağmen eserinde Halep'le ilgili kısa bilgiler mevcuttur. Bu dönemin İngiliz – Fransız ilişkileri açısından önemi büyüktür, zira İngiltere'nin Akdeniz ve uzak doğuda söz sahibi olmasından rahatsız olan Fransızlar, İngilizlerin gücünü kırmak, uzak doğuya giden yolları ele geçirmek ve bölgede etkili olabilmek için 1798 yılında

²⁹⁷ Mehtap Nasıroğlu, *Batılı Seyyahların Gözüyle Mardin ve Çevresi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2010, s.52 .

²⁹⁸ Sema Çiğdemoglu, "Ortaçağ, XVI, XVII, XVIII ve XIX'uncu Yüzyıllarda Fransız Doğu Seyyahlarına Kısa Bir Bakış", *Milli Kültür*, S. 54, Eylül 1986, s.112.

Mısır'ı işgal etmiştir²⁹⁹. Bu işgal'e tepki olarak Osmanlı – Fransız ilişkileri de en kötü dönemlerinden birini yaşıyordu. Osmanlı sultanı müdahaleye misilleme olarak Fransız tüccarlarını ülkesinden kovdu ve mallarına el koydu. Fransızların 1801'de Fransız kuvvetlerinin Mısır'dan çekilmesinin ardından Halep'e dönmelerine karşın, etkinlik düzeyleri büyük oranda düştü³⁰⁰.

Olivier kendi anlatımıyla dönemin “soğuk savaşını şöyle aktarır: “*Halep'ten Bağdat'a hareket edecek bir kervan beklerken bu şehirde üç aydan fazla bir zaman kaldık. Görünürde böyle bir kervanın bulunması ihtimali kaybolunca, çaresiz daha uzun olmasına rağmen Mezopotamya yolundan gitmeye karar verdik. Fransa'nın ticaret temsilcisi ile bu yörelerde iş yapan Fransız tacirleri, bir kervan eşliğinde olmadan çölü geçmenin bizler için çok tehlikeli olacağını anlatmaya çalıştılar. Fransız ihtilâl hükümetine karşı doyumсуuz bir düşmanlık besleyen İngilizlerin buralarda etkili ajanları vardı. Bunlar bizim heyetimizin Hindistan ile ilgili bir misyonu olabileceğini düşünerek Suriye'nin doğusunda para ile satın almış oldukları bazı Arap kabilelerini üzerimize saldırtabilir ve bizi öldürtebilirlerdi. Kendi çıkarları ve özellikle Hindistan'dakiler söz konusu olunca İngilizlerin yapamayacakları melânet yoktur. Halep'teki Fransız temsilcimiz, İngiliz temsilcisinin gizli bir raporunu ele geçirmiş, bunda: “ihtilalci Fransız cumhuriyetinin ajanları Beyrut'a geldi. Bunların Hindistan'a gitmek üzere Şam yolunu tutacakları anlaşılmaktadır. Lâkin gereken tedbirleri aldım. Çöldeki Arap kabilelerine durumu bildirdim. Aynı zamanda Bağdat ve Basra'ya da yazarak daha öteye gitmelerinin engellenmesini istedim.” diyormuş. Bundan fazla korkmadık. Ama kısa bir süre önce burada bulunmakta olan bir Fransız subayı, İngiliz konsolosunun telkinleri üzerine bedevî Araplar tarafından öldürülmüştü. Tüccar bir milletin insanlarında altına karşı doyumсуuz bir açlık ve iştihanın insanlık duygularını ne derece yok edebileceğinin bir örneğini oluşturan bu olayın bize hatırlatılması, İngilizleri yakından tanıdığımız için olacak, bizleri gereğinden fazla etkilemedi³⁰¹.”*

Bir süre sonra bütün tehlikeyi göze alarak yola çıkmaya karar veren Olivier ve arkadaşları, Halep, Birecik, Urfa üzerinden yoluna devam eder. Bu yolculuktaki hedef Musul'a varmaktır. Halep'te Ermeni bir tercüman bularak yola devam ederler. “*Hazırlıklarımızı tamamlayınca bir ermeni rehberle gizlice anlaştık. Bizi otuz günde Musul'a*

²⁹⁹ Kamil Koçak, “Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgali Ve Tahliyesi”, *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, 2008, s.141.

³⁰⁰ Masters, Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti, s.55.

³⁰¹ Guillaume Antoine Olivier, *Türkiye Seyahatnamesi*, Çev: Oğuz Gökmen, İstanbul 1991, II, s.116.

götürmesi için 360 kuruşa pazarlık ettik. Ayrıca Musul'a vardığımızda bize yol esnasında yapacağı hizmetler karşılığı olarak kendisine münasip ve mütenasip bir hediye verecektik³⁰².”

“Yolda giderken ay ışığında Halep şehrine su veren kaynağı seçebildik. Şehrin 3 lieue (fersah) kadar kuzeydoğusunda idi ve suları da oldukça boldu. Aquaduc (su kemeri) oldukça yüksek ve meyilli inşa edilmişti. Böylece şehrin en yüksek mahallelerine de suyun çıkması sağlanmıştı. Lâkin bu su kalabalık şehrin nüfusuna tamamen yeterli olmadığı için halk kışın yağmur sularını biriktirmek için sarnıçlar inşa eder. Bu suyu da kullanır. Halep'ten ayrıldıktan 5 lieue (fersah) kadar mesafede o zamana kadar hep kenarından gitmekte olduğumuz nehri artık göremez olduk³⁰³.”

Olivier'in bahsettiği su Kuveyk nehri olmalıdır. Şehrin suyunun yetersiz olduğu zamanlar vardır. Bu eksikliği halk tarafından sarnıçlarda yağmur suyu biriktirmek suretiyle giderilmeye çalışılmıştır. Şehrin aşırı nüfuslu olmasından dolayı su yetersizliği zaman zaman kendini göstermiştir. 1896 yılında şehri ziyaret eden Dr. Şerafettin Mağmumi durumu şöyle izah etmektedir: “Kuveyk küçük bir dere den ibaret olup, Ayıntab yöresinden kaynaklanır. Halep'e üç saat uzaklıkta suyun üçte biri üstü kapalı bir su yoluna alınıp memlekete getirilmiştir. Kalanı Halep'in batı yakasında akıp gider. Şehre getirilen su oluklarla mahallelere dağıtılıyor. Birçok evde “kastel” denilen sarnıçlar vardır. Yılda bir iki kez mecrayı açıp doldururlar. Nehir küçük ve açıktan aktığı için bulanık ve pistir. Sarnıçlarda durulup berraklanırsa da yine de içilecek bir su değildir³⁰⁴.” Bu kirli suyun sebep olduğu Halep çıbanı bölgede meşhurdur. Kaynağı Halep olmakla birlikte buradan pek çok çevre memleketlere de bulaşmıştır. Ünlü Fransız Adrien Durpe Mardin ve çevresini gezerken “alep” adlı bir sivilce türünden bahseder ve bunun sarnıçlardan içilen sulardan bulaştığını söyler³⁰⁵.

2. GEORGE ROBINSON

XIX. yüzyılın ilk yarısında neredeyse bütün İslâm dünyasını gezen İngiliz Seyyah George Robinson'un bir durağı da Halep olmuştur. 18 Aralık 1830'da Halep'e varan Robinson burada yaklaşık üç ay kadar zaman geçirdikten sonra 23 Mart 1831'de Antakya'ya

³⁰² Olivier, a.g.e., s.117.

³⁰³ Olivier, a.g.e. s.117.

³⁰⁴ Dr. Şerafeddin Mağmumi, **Bir Osmanlı Doktorunun Anıları**, Çev: Cahit Kayra, İstanbul 2002, s.233.

³⁰⁵ Nasıroğlu, a.g.e. s.61.

gitmek üzere şehirden ayrılmıştır. Halep'e dair gözlemlerinden istifade ettiğimiz seyyahın 1837 yılında Londra'da basılan "*Travels in Palestine and Syria*" adlı eserinin ikinci cildidir.

Halep'in merkezi konumuna dikkat çeken seyyah buranın Mısır, Şam (Suriye) ve İran'a giden yolların kavşağında bulunduğunu ve Avrupalıların daha ziyade Lazkiye ve İskenderun üzerinden buraya ulaştığını söyler. "*Hint ve İran mamulü malların Basra ve Bağdat üzerinden Halep yoluyla tüm Avrupa'ya aktarıldığını aktarır. Ona göre elde ettiği ticarî avantajlarını yüzyıllarca sürdüren Halep, bu konumu sayesinde Osmanlı'nın en önemli kentlerinden biri haline gelir. Osmanlıda büyüklük zenginlik ve nüfus olarak İstanbul ve Kahire'den sonra üçüncü sırada gelir. Günümüzde denizcilikte yeni güzergâhların keşfi, onun refahına vurulan ilk darbe olmuştur. Şimdi hem bölgesel hem de siyasî olarak önemi azalmıştır 1822 depremi şehrin büyük bir bölümünü yıktı, yıkılmış ve melânkolik bir halde. Büyük çatlaklar ve iplerle asılı duran taşlar gelip geçen yolcuları korkutuyor*³⁰⁶".

Halep'in açık bir alanda kurulduğunu ve çevresinde yaklaşık beş millik bir uzaklıkta alçak tepelerin olduğunu, şehrin etrafının yaklaşık yedil mil olduğunu ifade eder. Şehrin kurulduğu alanın ise ancak üç mil kadar olduğunu söyler. Başka yerden etkilenmemiş yüksek mimarî bir tarzda inşa edildiğini aktarır. Kalenin etrafındaki derin hendeğin artık çöplerle dolu olduğunu belirtir. Deprem enkazının hemen baştan savma bir şekilde yakın yerlere döküldüğünü, özellikle güney kısmında bu enkazların yer yer şehrin surları kadar yükseldiğini, yapılacak anî bir saldırı durumunda bu yükseltilerden şehre kolayca girilebileceğini söyler. Şehrin dokuz kapsı vardır, bunların ikisi güneyde, ikisi doğuda, ikisi kuzeyde ve üçü de batıdadır³⁰⁷.

"*Şehrin inşa edildiği taşlar beyazımsı kırmızı taşlardır ve şehre yakın yerlerden getirilir. Kesildiği zaman kolayca kesilen bu taşlar havayla temas ettikçe sertleşir. Sağlık onlar için zarafetten daha az önemli değildir. Daha üst sınıflara ait olanlar etrafi çevrilmiş arka bahçeli ve nadiren iki kattan yüksektir. Ordalar genellikle yüksek, tavanları arabesk bir tarzda dekore edilmiş, pencereleri geniş ve renkli camlarla süslenmiştir. Evlerin çatıları genellikle havanın etkisini kırmak için kalın bir siva ile kaplanmış ve düzdür. Evler sokağın sesini kesen ve diğer evlerden koruyan yüksek duvarlarla çevrilidir. Bazen koruma duvarı yerine tirabzan veya ince cumbalarla ayrılmıştır. Halep'te insanlar yaz akşamları boyunca damlarda çadır veya herhangi bir örtü kullanmadan serin rüzgârın keyfini çıkarıyorlar.*

³⁰⁶ George Robinson, *Travels in Palestine and Syria*, Londra 1837, s.295.

³⁰⁷ Robinson, a.g.e. s.296.

Halep'te evlerin duvarlardan evlerin damına tırmanmak çok kolaydır, insan hiç sokağa inmeden damdan dama bütün şehri dolaşabilir. Bu özel konutlar doğunun lüksü ve batının konforunu birleştiren, ticaret sayesinde zenginleşmiş rafine bir zevkin ürünüdürler fakat bu renk bütün şehre hâkim değildir. Yüksek duvarlarda dar sokaklara doğru açılan küçük pencereler kasvetli bir hava veriyor. Sokaklar yayalar için biraz yüksekçe kaldırımlar ve atlılar içinse daha alçak taş döşelidir³⁰⁸.

Şehrin genel görünümü hakkında verdiği aydınlatıcı tasvirler Müslümanlar konusundaki yargılarında görülmez. Herkesin Türklerin konukseverliği hakkında yanıldığını aslında işin zannedildiği kadar olmadığını söyler. Müslümanların sahip olmadıkları bir erdem konusunda başkaları tarafından fazla kredi verildiği iddiasında bulunur. Onların ancak kendi din ve milliyetleri konusunda cömert olduklarını bu yargının Müslümanlar dışındaki unsurları kapsamadığını belirtir. Kendisi bazı seyyahların Müslümanların bu yönünü büyüttüğünü ve yanlış bir kavram kullandıklarını yardımsever yerine hayvan sever tabirinin daha uygun olacağını aktarır. Şehirde başıboş kedi ve köpeklerin oldukça fazla olduğunu ve bunların gece boyunca bir kemik için sabaha kadar havladıklarını, gece ışık olmadan insanların dışarı çıkmaya korktuklarını söyler. Bu kadar çok kedi ve köpeğe rağmen şehirde herhangi bir kuduz vakasına rastlandığını duymadığını aktarır³⁰⁹.

“Özellikle yabancı tüccarların kaldığı pek çok han vardır. Bunlar alt katı satış için ayrılmış üst katında ise muhasebe bürosu olarak kullanılan kesme taştan inşa edilmiş, avlulu güzel yapılardır. Merkezde yük taşıyan veya yükünü boşaltan hayvanların su ihtiyacını karşılamak için sürekli açık çeşmeler vardır. Burda kaldığım birkaç ay boyunca Bağdat Paşası ve Sultan arasındaki savaştan dolayı Bağdat'tan gelen bir kervandan haber alamıyorduk. Fırat nehrinden geçmek zorunda kaldıkları için yükleri zarar görmüştü ve birkaç günde ancak yüklerini boşaltmışlardı³¹⁰.”

Seyyahın Bağdat Paşası ile sultan arasındaki savaştan kastettiği olay 1830'larda artık iyice kızışan Kavalalı Mehmed Paşa ve oğlu İbrahim Paşanın nüfuz alanlarını genişletme çabaları olsa gerektir. Osmanlı ile aralarındaki sürtüşmeyi avantaja dönüştüren Kavalalı ailesi bir süre sonra Halep dâhil kuzey Suriye'nin tamamına hâkim oldular. Onların bu etkinliği deprem ve veba salgınları ile perişan olmuş kenti daha da kötü bir duruma itti. Birçok tüccar Kıbrıs, Anadolu ve Mısır'a kaçmak zorunda kaldı. Özellikle Avrupalı tüccarlar önemli oranda

³⁰⁸ Robinson, a.g.e. s.297.

³⁰⁹ Robinson, a.g.e. s.299-300.

³¹⁰ Robinson, a.g.e. s.300.

azaldı. Fransa ile 1789'daki ticaret hacmi 1814'e geldiğinde beşte bir oranında azalmıştı. 1820'de Fransız konsolosun şehirde sadece on üç Avrupalının kaldığını yazmaktadır. Kent nüfusu da Osmanlı'ya geçtiği dönemdeki en düşük seviyesine inmiştir. Dönemin İngiliz konsolosu nüfusun 65 000 ile 80 000 arasında olduğunu söylemektedir³¹¹.

“Halep camileri sayıca çoksa da mimarî güzellikleri kayda değer değildir³¹². Gerçekten bu camilerin çoğu sık sık meydana gelen depremden büyük oranda zarar görmüş ve bir kısmı tamamen yıkılmıştır. Zekeriya Camii ve Halaviye adı verilenler bunun dışındadır. İlk hali eski bir Hıristiyan kilisesi olan bu yapı Müslümanlar tarafından el konulmuştur. Bunların yanı sıra her mezhebin Piskoposluklarına bağlı on ya da on iki tane mabedi vardır³¹³.”

“Şehir temiz su ihtiyacını biri sekiz mil uzaklıkta kuzeye bakan Haylan köyü olmak üzere iki kaynaktan sağlıyor. Bu su kısmen yer altında kısmen sütünde olmak üzere bir su kemeri ile şehre taşınıyor ve evlere, hamamlara ve saraya kadar borularla veya kanallarla dağıtılıyor. Su kemeri şehri ile yaşıt ama Konstantin'in annesi ve daha sonra Selahaddin'in oğlu Melikü'z-Zahir tarafından tamir edildiği söyleniyor. Senede bir defa Mayıs ayında temizleniyor. Kaynak suyu biraz tuzludur. Şehrin batısına doğru akan Kuveyk'in (antik ismi Chalus'tur) yaz aylarında suları iyice çekilir, diğer mevsimlerde ise boldur. Kuzeyde Ayıntab yakınlarında Toroslardan doğar. Batı kapısından girdikten çeyrek mil sonra, aniden doğuya doğru döner, burada bir körünün altından geçer ve üç mil sonra tepelere doğru yönelir, güneyde ekili alanları sular yaklaşık altı mil sonra bataklıklarda kaybolur³¹⁴.”

“Şehir kendi içinde farklı nüfusları barındıran dört parçaya bölünmüştür. El-Medine (Şehir) denilen ana kısımda Avrupalılar ve Türklerin reisleri oturur. El-Cudeyde neredeyse tamamında Hıristiyanlardan oluşmakta olup mezheplerin tümü buradadır. Yahudiler Bahrita denilen yerde toplanmıştır. Türkmenler, Kürtler ve Araplar şehrin doğu tarafındaki varoşlarda toplanmışlar. 1822'deki son büyük deprem kuzeyde yeni varoşun önem kazanmasına sebep oldu. İnsanlar buradaki evleri derme çatma bir şekilde geçici olarak kalmak için inşa ettiler fakat deprem korkusundan kalıcı hale geldi³¹⁵.”

³¹¹ Masters, Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti, s.73.

³¹² Bu son derece subjektif bir değerlendirmedir. Pek çok seyyah bu camiler için olağanüstü güzel yapılar şeklinde tasvir etmiştir. Bunardan biri olan Portekizli Mestre Afonso: “Şehirde mükemmel inşa edilmiş muhteşem camiler göze çarpıyor” demektedir (Özbaran, a.g.e. s.82).

³¹³ Robinson, a.g.e. s.301.

³¹⁴ Robinson, a.g.e. s.302.

³¹⁵ Robinson, a.g.e. s.302-303.

“Neredeyse kentin kuzeydoğu köşesinde daire şeklindeki bir dağın tepesinde çevresi yarım mil uzunluğunda bir hendekle çevrelenmiş bir kalesi vardır. Çift kapısı olan kaleye yedi kemerli eğimli bir köprü ile ulaşılır. Duvarlar aralıklı kuleler ile çevrelenmiştir. Kalenin içi harabelerle kaplıdır. Yer altında kalenin eski mahzenlerinden birinde demetler halinde bağlı halde binlerce ok bulduk. Yaklaşık otuz santim uzunluğunda olan bu oklar görünüşe göre zehir batırılmıştı. Aynı şekilde miğfer ve zırh parçaları gördük. Buckhardt³¹⁶ bulunan zırh parçalarını Arabistan’da pek yaygın olmadığını söylüyor. Daha sonraları Vahhabi reisi İbn Suud bunu sürekli gömleğinin altına giydi. Bunlar muhtemelen ya antik kömür işçilerine ya da Haçlı şövalyelerine aittir. Kaleden şehrin varoşlarının manzarası gayet güzeldir fakat çöl tarafı son derece sıkıcıdır³¹⁷.”

“Halep’te kaldığım süre içinde özellikle gündüzleri sürekli artçı deprem şokları yaşadık neyse ki ölen kimse olduğunu duymadım. Ben geldikten sonra bir keresinde konsolosla birini ziyaret ederken onun asistanı divanın üzerinde otururken aniden bizim konuşmamız dışarıdaki bir gürültü ile kesildi, üzerindeki eşyaları kaldırınca adam ortaya çıktı. Oda da dört yâda beş kişi oturuyordu, biri aniden “zelzele” (deprem) diye bağırarak merdivenlerden avluya doğru koştu. Ben bir süre ne yapacağımı düşünemedim, fakat onları da takip edemedim sanki duvarlar üstüme geliyor diye düşündüm. Bir Müslüman gibi Tanrının inayetine sığınarak bekledim. Son şok birkaç saniye sürmedi fakat ne yapacağım konusunda kararsızlık berbat bir şeydi. Dehşet herkesin yüzünden okunuyordu. Birçoğu bayılıp hasta düştü ve toplantıyı bitirmek zorunda kaldık, herkes evine dağıldı. Eve dönerken yolum pazara düşmüştü. Burada Müslüman Hıristiyan herkesi yan yana gördüm (bu kötü anda dini inançtan doğan tüm düşmanlıklar sona ermiş görünüyordu) kendilerini koruması için yaratıcıya yalvarıyorlardı. Her an yeni ve daha şiddetli bir şok bekleniyor³¹⁸. ”

“Halep’teki Avrupa toplumu konsolosluk çalışanları ve aileleri dışında kısmen bozulan ticarî gidişat, kısmen de 1822’deki öldürücü deprem sebebiyle ancak bir düzine tüccar kalmıştır. Avrupalılar özellikle Levantenler, istifalar ve kısa süreli ayrılmalar hariç sanki Burda doğmuş gibi hep burada yaşadılar. Halkın yerleşik alışkanlığı gereği Avrupalılarla bağlarını kesmesi beklenirken asla böyle bir şey olmadı. Ortak anavatanı paylaşmanın yarattığı görgü ve kolaylık ilişkilerin çerçevesini çizmektedir; bunu bazen

³¹⁶ Buckhardt, aslen alman olan fakat İngilizlerin ajanı olarak bölgede kalmış bir bilim adamıdır. Petra antik kentini keşfetmesiyle meşhur olmuştur. Aynı zamanda kimliğini gizlemek için kendine Şeyh İbrahim ismini takmış ve Arapça öğrenip hacca gitmiştir (<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/84956/Johann-Ludwig-Burckhardt>).

³¹⁷ Robinson, a.g.e. s.303-304.

³¹⁸ Robinson, a.g.e. s.305.

*iklimin verdiği cana yakınlık ve neşe bazen de hayatın gerekleri sağlamaktadır. Bununla birlikte aralarında büyük bir rekabet vardır*³¹⁹. “

Halep bu dönemde ticarî olarak ciddî bir gerileme yaşamaya başlamıştır. Seyyahın ifadelerinden anladığımız kadarıyla bunun başlıca iki sebebi vardır. Birincisi, yeni deniz yollarının keşfi sonucu ticaret rotalarının değişmesi ve İran üzerinden malların artık eskisi kadar gelmemesidir. İkincisi de 1822’de meydana gelen büyük deprem. Depremin ticaret üzerinde bu kadar büyük bir etki yaratması pek makul gelmemekle birlikte, yazarın anlatımlarından üzerinden sekiz yıl geçmesine rağmen hala artçı sarsıntılar geçirmesi işi anlaşılır kılmaktadır.

*“Halep’in toplam nüfusu 70 000’i aşmaz. Şehrin sakinleri dini tartışmalar dışında (bunların büyük bölümü Peygamber’in soyundan gelen ya da geldiğini iddia eden insanlardır) makul ve sakin bir anlayışı temsil ederler. Burda kaldığım üç aylık süre boyunca en popüler hengâme başıbozuk Yeniçerilerin çıkardığı huzursuzluklardı*³²⁰.”

Halep’in en kadim çatışması kendini Peygamber’e nispet eden Şerifler ve Yeniçeriler arasında olmuştur. Bu 18. Yüzyılda patlak veren ve gittikçe kendini hissettiren bir sorundur. 1826’da Yeniçeri ocağının kaldırılmasını müteakip, Halep’te de ocağın lâğvedilmesi emri geldi. Ancak bu başkentteki gibi büyük çaplı idamlar olmadan gerçekleşti. Aslında anlaşıldığına göre önde gelen yeniçeriler bir süreliğine kenti terk etmişler ve bir süre sonra geri gelmişlerdi³²¹.

Ticaretin etkinliğinin azalmasına rağmen cadde ve sokaklarda hala Avrupalılara rastlandığını, Avrupalı kadınlarında örtülü olarak gezdiklerini ama kolayca yerlilerden ayırt edilebildiğini, en büyük farklı süslü giyimleri olduğunu söyler. Halkın konuştuğu dil bazı yöresel incelileri taşısa da genelin konuştuğu dil kaba bir Arapçadır. Halep’te bahçelerin Avrupalıların duydukları şekilde olmadığını sadece basit bir çitle çevrilmiş yerler olduğunu ama yine de sıcaktan kaçmak ve akşam serinliğinde kuş seslerini dinlemek için güzel bir mekân olduğunu aktarır. Bu bahçelerde oldukça fazla fıstık ağacı olduğunu ama geçen sene çoğunun bozulduğunu, batı ve güneybatı yönünde ise üzüm bağlarının olduğunu, zeytin ve incir bahçelerinin olduğunu söyler. Şehrin diğer taraflarının ise kurak ve çıplak olduğunu

---

³¹⁹ Robinson, a.g.e. s.305.

³²⁰ Robinson, a.g.e. s.307.

³²¹ Masters, Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti, s.72.

söyler. Dikkatini çeken bir şeyde şehrin etrafını saran mezarlıklardır. Doğuda asla ölülerin üst üste defnedilmediğini ama bunun sonucunda çok kalabalık mezarlıkların oluştuğunu söyler³²².

3. JOHN LEWIS BUCKHARDT

1785 yılında İsviçre'nin Lozan şehrinde ünlü bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Adı John Lewis, Jean Louis veya Johann Ludwig olarak bilinir. Soyu İsviçre'nin Basel kentinde ünlü bir aileye dayanır. Leipzig ve Göttingen Üniversitelerinde öğrenimini tamamladıktan sonra 1805'te Basel'e geri döndü. Bir dostunun tavsiyesiyle 1806'da İngiltere'ye gitti. Afrika Derneği için Nijer nehrinin kaynağı üzerinde bir inceleme projesini Sir Joseph Banks'a sundu. Bu geziye hazırlanmak amacıyla Cambridge Üniversitesi'nde Arapça, astronomi, tıp, kimya ve maden bilimi dersleri aldı. Kendini zor şartlara alıştırmak için sıcak günlerde güneşin altında başı açık ve yalın ayak olarak dolaştı. As su içerek ve sadece sebze ile beslenerek kendini çölün şartlarına hazırladı. Açık havada yatmaya alıştırdı kendini³²³.

İngiltere'den 14 Şubat 1809'da ayrılarak Malta'ya giden Burckhardt, plânladığı gibi, izleyen sonbaharda da, Arapçasını geliştirmek ve İslâm Hukukunu öğrenmek için Halep'e gitti. Doğudaki hayat hakkında daha iyi bilgi edinebilmek için kendisini Müslüman bir tacir olarak tanıttı ve Şeyh İbrahim İbn Abdullah ismini kullandı. Bölgede geçen iki yılın sonunda Arapçasını, Kur'an ve İslâmî bilgisini geliştirdi, buradaki uzman kişilerce yeterli bulunarak icazet aldı. Bazıları gerçekten Müslüman olduğunu iddia etmektedirler ancak ailesi bu iddiaları yalanlamıştır. Müslüman olmadığının en büyük işareti ölmeden önce bütün kitaplarını ve kişisel eşyalarını İngiltere'ye göndermesidir. Eğer gerçekten Müslüman olsaydı çalışmalarını İslâm dünyasında değerlendirmesi daha makul olurdu.

Suriye'de yaptığı geziler sırasında pek çok defa saldırıya uğradı ve soyuldu. Bu gezilerden birinde ünlü Petra Antik Kenti'ni keşfetti. Mekke ve Medine'ye giderek burada Hacc yaptı. 15 Ekim 1817'de Kahire'de dizanteriye yakalanarak öldü. Pek çok doğu koleksiyonunu içeren yazmaları Cambridge Üniversitesi'ndedir.³²⁴

Seyahat notlarını "*Travels in Syria and the Holy Land*" isimli eserinde toplamıştır. Eser 1822'de Londra'da basılmıştır. Eserin eklerinde Halep'i konu alan bir bölüm mevcuttur.

---

³²² Robinson, a.g.e. s.309.

³²³ Thomas H. Prescott, "John Lewis Buckhardt", *The American Encyclopedia of History Biography and Travel*, Ohio 1857, s.955.

³²⁴ Prescott, a.g.e. s.997.

Seyyah Suriye'nin idarî taksimatı hakkında kısa bilgiler verdikten sonra Halep'e dair gözlemlerini aktarır. Halep üzerinde oldukça derin ve kapsamlı gözlemleri vardır. Kendisinden sonra pek çok kişi tarafından kullanılmıştır. *“Halep halkı uzun süredir iki ana gurup altında bölünmüştür: bunlar şerifler (Peygamberin gerçek ya da sözde torunları) ve yeniçerilerdir³²⁵. Ayırt edilmek için birinciler (şerifler) kırmızı takke ve yeşil sarık, ikinciler ise Berberi külâhı ile şal ya da beyaz muslin³²⁶ kuşaklarında hançer ya da uzun kavisli kılıç kuşanırlar. Şehirde biraz Türk vardır fakat her iki guruptan da uzak dururlar. Şerifler ilk olarak güçlerini yaklaşık kırk yıl önce sonradan İngiliz Konsolosu olan Mr. Clarke'ın sözde onlara hakaret ettiği gerekçesiyle heyecanlı bir hengâmeyle gösterdiler. Halep henüz İskenderun'daki vali atanmadan birkaç yıl boyunca Halep'i idare ettiler ve onun atanıp tüm şeriflerin önde gelenlerinin boğulmasını emretmesi herkesi şaşırttı. Çelebi Efendi'nin etkisindeki paşanın Halep asilzadeleri üzerindeki etkisi sınırlı oldu. Çelebi ailesinin devasa mülkleri kişisel niteliklerine eklenince, yaklaşık yirmi yıl boyunca birkaç paşa onun gücünü kıramadı. Bab-ı Ali tarafından defalarca teklif edilen paşalık tekliflerini asla kabul etmedi. Onun bugüne kadar diğer Türk şehirlerinde olduğu gibi Halep'te de halk üzerinde en ufak bir etkisi olmayan yeniçeriler üzerinde nüfuzu vardı. Çelebinin evindeki subaylardan biri olan onun hamiliğinde terfi etmiş olan İbrahim Bey şehrin ilk asillerinden biri olmuştu. Çelebinin ölümünden sonra o zamana kadar mütesellim ve muhasil olan İbrahim bütün gücü elinde topladı. Bu 1786'da oldu³²⁷.”*

“Yetenekli ve dürüst bir adam olan Kussa Paşa, Halep'e gönderildi³²⁸. Doğal olarak İbrahim Bey'in eskisini kıskandı. Yabancı tüccarlara olan borçları bahane edilerek paşayı ziyareti sırasında tutuklandı. İbrahim içerdeyken borçları ödendi ve bir süre sonra dışarı çıktı. Yeniçeriler İbrahim'in yandaşlarıyla birlikte Paşa'nın askerlerine saldırdılar. Birkaç günlük çatışmadan sonra onları şehrin dışına çıkardılar. İbrahim bir süre sonra yeni Halep paşası olarak görevlendirildi. Onun dönemi (1788-89) yeniçerilerin gücünün yükseldiği tarihtir. İbrahim Bey onların yükselen gücünün farkındaydı, çok geçmeden şeriflerinde desteğini alma gereği duydu ve iki karşıt gurupla şehri yönetti. 1789 yılında İbrahim Şam

³²⁵ Buckhardt'ın bu gözlemi pek çok yazar tarafından paylaşılmaktadır. Bir önceki bölümde seyahat izlenimlerini aktardığımız Robinson neredeyse aynı cümlelerle bu yargıya katılmaktadır.

³²⁶ Muslin: Musul işi ince dokunmuş kumaş demektir.

³²⁷ John Lewis Buckhardt, **Travels in Syria and the Holy Land**, London 1822, s.649.

³²⁸ Buckhardt'ın kendine özgü isimlendirmeleri bahsettiği olayları anlamamızı güçleştiriyor. 1788 yılında Halep'te Mir Abdullah Paşa yöneticilik yapmıştır. (Bkz. Salname, s.96) Bahsi geçen tarihten sonra lakabı “Köse” olan Mustafa Paşa Halep'e atanmıştır ki, bahsi geçen “Kussa”dan kasıt odur.

paşalığına aday gösterildi. Şerif paşa onun yerine gönderilen sıradan yetenekleri olan yetkileri yeniçeriler tarafından gasp edilmiş biriydi³²⁹.”

Yazar kısa bir parçasını alıntıladığımız yeniçeri şerif kavgasını uzun uzadıya anlatır. Bu aslında bir iktidar kavgasıdır. Avrupalıların şehrin ticareti üzerindeki etkinliğinin azalması sonucu yerel güç odakları devreye girmiş ve bu kaçınılmaz olarak çatışmaya dönüşmüştür. Halep'teki şeriflerin rolleri diğer bölgelerden farklıdır. Bu konu ayrı bir araştırma konusu olacak çaptadır. Kısa da olsa bunun üzerinde durmak gerekir. Osmanlı döneminde Peygamber'in (sav) soyundan gelenlere özel bir muamele uygulanmıştır. Şerifler, Hz. Peygamberin torunu Hz. Hasan'ın soyundan gelen kişilerdir. Hüseyin'in soyundan gelenler ise seyit olarak anılmışlardır. Osmanlı Döneminde ise Şerifler, tüm kentlerde örgütlü olup başlarında İstanbul'daki nakip tarafından atanan bir nakibüleşraf bulunmaktadır. Halep gibi bazı kentlerin istisnaî durumu dışında diğer Osmanlı kentlerinde genelde meslek loncaları ve coğrafi semt gruplaşmaları şeklinde bulunan şeriflerin hiyerarşi ve kent düzeyinde örgüt yokluğu kent politikasında aktif bir rol oynamalarını engellemiştir³³⁰.

Şerifler Halep'te XVIII. Yüzyılda olağanüstü kalabalıktı: bazı tahminler 10-12 bin kişiden etmekle birlikte, kentin nüfusu gözüne alındığında (120 000) bu tahminlerin pek inandırıcı olmadığı açıktır. J. Sauvaget, daha makul olan 3-4 bin aile sayısını benimsemektedir³³¹. Nakibüleşraflar sık sık şerif ve seyyidlerin yaşadığı yerlerde kontroller yapar ve gerçek olmayanların yeşil sarıkları ellerinden alınır. Halep'teki kabarık rakam daha XVI. Yüzyılda dikkatimizi çekmektedir. Konya'da 38, Adana'da 10, Antep'te 65, Halep'te 300 adet sahte şerif tespit edilmiş ve yeşil sarıkları ellerinden alınmıştır³³².

Buckhardt çatışmanın yoğun yaşandığı bir dönemi ayrıntılarıyla bizlere aktarır. *“Genelde Halep halkında hem yeniçerilerde hemde şeriflerde korkakça bir yarış vardır³³³.”* Onun bu tespiti âdeta işin sebebini özetler mahiyettedir. Söz konusu olan bir iktidar kavgasıdır. *“şeriflerin ve yeniçerilerin halkın kaderini düzeltmek gibi bir hedefleri pek yoktu. Onlar daha çok belli bir hareket özgürlüğü elde edip, herhangi bir ayrıcalıkları bulunmayan yurttaşlarının zararına, kendi statülerinin sağladığı avantajları en son noktasına kadar*

³²⁹ Buckhardt, a.g.e. s.650.

³³⁰ Zeynel Özlü, “Osmanlı Devleti'nin Hz. Ali Ahfadı (Şerifler) İle İlgili Uygulamalarına Dair Bir Değerlendirme” **Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, S.61, s.226.

³³¹ Raymond, a.g.e. s.51.

³³² Rüya Kılıç, **Osmanlıda Seyyidler ve Şerifler**, İstanbul 2005, s.68.

³³³ Buckhardt, a.g.e. s.652.

*arttırmayı düşünüyordular*³³⁴.” Uzunca bir dönem yeniçeri hegemonyasında kalan Halep, 1813 yılında belli başlı yeniçeri ağalarının idam edilmesiyle kısmen bundan kurtuldu³³⁵.

Buckhardt son derece iyi eğitim almış bir batılı seyyahdır. Onun amacı salt turistik bir gezi değildir. Gitti her yeri dikkatli gözlemlemiş ve belli başlı tarihi kalıntıların envanterini çıkarmıştır. O dönemde bölge üzerinde hesaplar yapan İngilizler tarafından gönderilmesi bile işin geleceğe yönelik plânları olduğunu gösterir. Haritacı, dil uzmanı, kâşif, seyyah gibi birçok özelliği bünyesinde toplamış ve misyonunu başarı ile tamamlamıştır. Batıların İslâm dünyasını şekillendirme girişimlerinin ilk öncü kuvvetlerinden biridir kendisi. Zannedildiği gibi Müslüman olduğu kanısında değiliz, zira kendi dönemi için bir Lawrence’tir. Eserinde gezdiği yerlerin tarihi yapılarını aktarmakla birlikte Halep’e ayrı bir bölüm ayırmış fakat daha çok şerifler ve yeniçerilerin kavgasını konu edinmiştir. Şehrin önemli yapıları üzerinde herhangi bir gözlemini aktarmaz.

Resim 1: John Lewis Buckhardt (Travels in Syria and the Holy Land)

³³⁴ Jean Sauvaget, **Alep**, Paris 1941, s.199.

³³⁵ Raymond, a.g.e. s.52.

4. DR. ŞERAFEDDİN MAĞMUMÎ

1860 yılında İstanbul'da doğan Mağmumi, tahsilini burada tamamlamış ve bir süre doktorluk yapmıştır. Abdülhamit karşıtı fikirleri yüzünden Paris'e kaçmak zorunda kalmıştır. İttihat ve Terakki'nin kuruluşunda rol oynamış ve partinin adının onun tarafından konulduğu dahi iddia edilmektedir. Paris'te hastalanması üzerine sıcak bir memlekete gitmesi gerektiği söylenmiş ve Mısır'a yerleşmiştir. Mısır'da Kral Faruk'un doktorluğunu yapmıştır. 1931 yılında Türkiye'ye dönmüş ve burada vefat etmiştir³³⁶. 1890 yılında kolera ile savaşmak için bir ekip kurulmuş ve bu ekibin içinde de Şerafeddin Mağmumi vardır. Kitapta bizlere aktardığı olaylar bu dönemde gitti yerlere dair gözlemleridir. Bursa, Balıkesir, Adana, Adıyaman, Antep, Halep, Beyrut ve Şam gibi yerlerde kolera ile mücadele etmiştir³³⁷.

“Haleb, bütün Suriye kıtasının büyüklük ve ticaretçe en önemli bir beldesi olup çıplak ve az engebeli bir yerde kurulmuştur. İstanbul'dan kara yoluyla 270 saat uzaklıktadır ve İskenderun limanına da 170 kilometrelik bir şose ile bağlıdır. Hâlen Haleb 20 bin haneli ve 150 bin nüfuslu bir şehri azimdir. Binaları tümüyle yontma taştan ve Arap mimarisindedir. (Bu binalar) yüksek olup kapıları küçük ve sokak yüzleri penceresizdir. Sokaklar pek dar ve girintili çıkıntılı ve çoğu kemerli olup hatta bazı mahallelerin özelliği ayrı kapısı var ve kapanınca (o mahalleye) başka yerden girilemez. Sur içindeki binaların üstü düz olup kiremitli dam, dışarıda yeni yapılan Aziziye ve Cemiliye mahallelerinin binalarından görülebilir. Haleb'in çarşısı büyüklükçe hemen İstanbul'unkine yakın olup üstü tonoz kemerle örtülüdür. “İstanbul Sokağı” denilen ve Avrupa mallan satılan bölümü bizim Kalpakçılar Başı'nu andırır. Bir sokağı Mısır Çarşısı gibi atarlara (aktar) ayrılmıştır, öteki pazar yerlerinde de sokakların kimisi çinko kimisi hasır parçalarıyla örtülmüş olduğundan insan güneş değmeksizin memleketi dolaşabilir³³⁸.”

İslâm dünyasında şehir çarşıları genel görünüm olarak bir birine çok benzerler. Belli başlı meslek gurupları aynı sokağa yerleşmek suretiyle örgütlenirler. Bu aynı kültürden beslenmenin doğal bir sonucudur. Her sokak o meslek erbabının ismiyle anılır. Örneğin

³³⁶ Dr. Şerafeddin Mağmumi, **Bir Osmanlı Doktorunun Anıları, Yüz Yıl Önce Anadolu ve Suriye**, (Çev: Cahit Kayra), İstanbul 2002, s.9.

³³⁷ Mağmumi, a.g.e. s.10.

³³⁸ Mağmumi, a.g.e. s.224.

demirciler çarşısı, kuyumcular çarşısı, nalbantlar çarşısı gibi. Halep'te bu anlamda 77 suk (çarşı)'nın varlığından bahsedilir³³⁹.

“Cidden görülmeye değer eski eserlerden olup kentin ortasında ve düzgün kesik koni biçimindeki bir tepenin üstündedir. Haleb'in en yüksek yeri olduğundan her yerden görülür. Tepenin tabanı çepeçevre kuru bir hendekle çevrili ve yüzleri tümüyle yontma taş ile örtülü iken pek çok yeri sökülerek inşaatta kullanılmıştır. Surun batı tarafında yalnız bir girişi vardır. Burç biçimindeki bir kapıdan girilip hendek üstüne atılmış dar ve taş bir köprüden geçerek bu girişe varılır. Bunun üstü çok yüksek ve süslü bir büyük burç olup "Melik Zahir"ın divan kasrı (hükümetin yönetildiği resmi bina) imiş. İkinci kapının üstü birbirlerine sarılmış çifte ejder resmiyle (friz) süslü ve çepeçevre "Melik Zahir-Melik Eşref" adları adı geçen Arap harfleriyle yazılıdır. Kapının kanatları nal biçiminde kakmalı ve demirden yapılmıştır. Kesik hatlar biçiminde ve üstü kapalı yarı karanlık bir yoldan geçilip bir köşede "Makam-ı İbrahim" ziyaret edilir. Nihayet yanlarında kabaca yapılmış yarım aslan yontuları bulunan yedinci kapıdan surun içine çıkılır. Burası bir harabe halinde olup tamamıyla boş bina döküntülerinden ibarettir. Yalnız bir bölük asker kalıyor ve kışlayı koruyor. Sağda karanlık bir zindan var. Buraya Melik Zahir taralıdan "İmam Fârâbi" hapsedilmiş ve o da "ud"u burada icat etmiş imiş. Kalenin kuzey bölümünde kubbesi yıkık eski bir cami ile yüksek minaresi görülüyor. Yanında elli kulaç derinliğinde bir kuyu var. Buraya inilirse yerin altında mabetler, evler ve tünelvari sur dışına uzanan gizli yollar varmış³⁴⁰.”

Yazarın Halep kalesi için söyledikleri doğru olmakla birlikte Fârâbi ile ilgili aktardıkları kısmen doğrudur. Fârâbi Türkistan'da doğmuş ve daha sonra Bağdat'a gelmiş ve bir süre sonra Halep'e gelerek Seyfüddeve'nin himayesine girmiştir. Onun Seyfüddeve ile ilişkisi etrafında birçok menkıbe uydurulmuştur. Bunlardan birine göre Emir kendisine oturmasını söyleyince filozof, "Benim yerime mi. senin yerine mi?" diye sorar. Emir ondan kendisine lâıyk olan yere oturmasını istemesi üzerine filozof orada bulunan topluluğu yarararak geçip Seyfüddeve'nin yanına oturur; bununla da yetinmeyerek onu sıkıştırıp oturduğu yerden kaydırır. Bunun üzerine emîr önde gelen devlet büyüklerine, sadece kendi aralarında kullandıkları bir dille Fârâbî'ye bazı şeyler soracağını belirtir ve cevap veremezse edebe aykırı davranan bu ihtiyarı dışarı atmalarını emreder. Konuşulanları anlayan Fârâbî aynı dille emîre sabretmesini, işin sonunun önemli olduğunu söyler. Seyfüddeve hayretle, "Sen bu dili biliyor musun?" deyince filozof. "Ben yetmişden fazla dil bilirim" karşılığını verir. Ardından o

³³⁹ Raymond, a.g.e. s.174.

³⁴⁰ Mağmumi, a.g.e. s.225.

mecliste bulunan âlimler çeşitli konularda onunla tartışmaya girerler; Fârâbî hepsine baskın çıkınca susup onu dinlemeye, sonra da defterlerini çıkarıp not almaya başlarlar³⁴¹.

Meclis dağıldıktan sonra filozofla baş başa kalan Seyfüddevle'nin isteği üzerine musiki topluluğu bazı parçalar çalar, fakat Fârâbî hiçbirini beğenmez ve yaptıkları hataları söyler; yanında taşıdığı tablayı açarak ona düzen verdikten sonra neşeli bir parça çalar ve orada bulunan herkesi güldürüp eğlendirir. Ardından çalgı âletini bir başka şekilde düzenleyerek hüznü bir parça çalar ve herkesi ağlatır. Nihayet yeni bir düzen verdiği âletle ağır bir parça çalınca nöbetçilere varıncaya kadar herkes uykuya dalar; bu sırada Fârâbî de çıkıp gider³⁴². Farabi'nin musikişinas bir filozof olduğu ve müzik ile ilgili eserler verdiği bir gerçektir ama onun şahsı etrafında pek çok efsane uydurulmuştur³⁴³.

Halep kalesinden bahseden Mağmumi buradan bakınca pek çok yerin seyredilebileceğini söyleyerek o dönemde yeni yeni açılmış çeşitli kurumlardan da bahseder. Bunlardan bazıları, Telgrafhane, Askeri Rüştiye Okulu, Mülkî İdare Okulu, Askeri Hastane'dir. Ayrıca dikkatimizi çeken bir ayrıntıdan bahseder, o da hurma bahçeli evlerdir. Daha önce hiçbir seyyah bu ufak ayrıntıdan bahsetmez³⁴⁴. İç kaleden sonra dış kale ve kapılar hakkında da malûmat veren Mağmumi burada bir Bab-ı Cinan olarak bilinen kapının aslında Bab-ı Cenin olduğunu söyler. Bu isimlendirme Hz. Hüseyin'in gebe olan eşi ile birlikte Mısır'a götürülürken burada çocuğunu düşürdüğü için verildiğini iddia eder. İsimlendirme de bu menkıbenin etkisi olmuş olabilir ama Hz. Hüseyin'in Mısır'a götürüldüğü ve Halep'e uğradığı gerçek dışıdır. Şehirdeki Şîî-İsmailî nüfus dikkate alındığında isimlendirmenin bu menkıbeden kaynakladığı görüşü doğru olabilir³⁴⁵.

Şehirdeki önemli mabetler hakkında da bizlere bilgi veren Mağmumi, Halep Ulu Camii olarak bilinen Hz. Zekeriya Camiinde³⁴⁶ “*Sütun-u Zekeriya*” denilen bir taş direk olduğunu bu direğin yerinin Hz. Zekeriya'nın ağaca bağlanıp biçildiği yer olduğunu söyler³⁴⁷. “*Namazgâhın doğusunun yarısı Hanefîlere yarısı da Şafîlere ayrılmıştır. Hanefî mescidinde Zekeriya Aleyhi selâm'ın bedeninin gömülü olduğu türbe vardır. Avlunun köşesinde çok yüksek ve örtülü kare biçiminde (bir) Emevi minaresi olup mimarî bezekleri çok güzeldir.*”

³⁴¹ A.Adnan Adıvar, “Farabi”, **İA**, IV, Eskişehir 2001, s.453.

³⁴² Mahmut Kaya, “Farabi”, **DiA**, XII, İstanbul 1995, s.146.

³⁴³ Kaya, a.g.m. s.147.

³⁴⁴ Mağmumi, a.g.e. s.226.

³⁴⁵ Mağmumi, a.g.e. s.228.

³⁴⁶ Uluçam, a.g.m. s.248; Tekin, a.g.e. s.26.

³⁴⁷ Mağmumi, a.g.e. s.227.

Tepesindeki ufak direğe dört ezanda ay yıldızlı küçük bir bayrak ve yatsı zamanı bir fener çekiliyor ve kentin öteki minarelerinde bir işaret görülünce sala ve ezanı şerif okumaya başlıyorlar. Her cuma gecesi minarelerin donatılması âdeti vardır. Bir rivayet de Yavuz Sultan Selim Han ilk Hilâfet Hutbesi'ni burada okutup "Hadimü'l Haremeyn-i Şerifeyn" diye ilân ettirmiştir³⁴⁸.”

“Başlıca eğlence yerleri yöredeki bağlar olup “Babül Ferrac, Nâure, Ayrı Tel” mevkileri de vardır. Babül Ferrac kentin işlek bir kapısı. Oradan Cemiliyye mahallesine kadar uzayan şosenin iki tarafı ağaçlık ve üstü kamışla örtülü kahvehaneler vardır. Nâure de bu yolun ötesinde ve “Kuveyk” nehri kenarında genişçe bir meydan. Nehrin üstünde güzel bir köprü ve su dolabı var. Akşamları ve özellikle uygun mevsimlerde geceleri buraları pek kalabalıktır. Âdeta donanma gibi gökler ışıkla dolar. Halk araba ile ya da ya-ya gezinirler. Hele kahvelerin teraslarında siyah çarşafly Hristiyan ve Yahudi kadınlarının erkeklerle birlikte oturması, kiminin nargile içmesi yabancıların garibine gidiyor. “Ayn Tel” kente yarım saat uzaklıkta bir yer olup iki gözden güzel bir su kaynamaktadır. Kaynak yerinde üstü kemerle örtülü bir bina var. Yeleken bir yer değilse de suyunun hatırı için tatil günlerinde pek çok ziyaretçiyi kendisine çeker. Ötede “Ayn Beyza” denilen mevki çayırılık ve yeşilliği olan bir yer olduğu için oraya da gidip gezerler³⁴⁹.”

Bahsettiği dönem artık modernizmin kök salmaya başladığı bir döneme tekabül etmektedir. Gerek şekil olarak gerekse kültür olarak Avrupa etkisinin ciddî olarak hissedildiği bir dönemdir. Özellikle kadınlarla ilgili anlattıkları dikkate değerdir. Bu değişimi önceki seyyahların kadınlar hakkındaki anlattıklarıyla kıyaslırsak daha iyi anlaşılır. XVI. Yüzyıla ait olan Portekizli Seyyah Mestre Afonso kendi döneminde Halep kadınlarını şöyle gözlemlemiştir: *“Kadınların çok gururlu ve güzeldirler, ama dışarı çıkmadıkları için onları kimsenin görmediğini söyler. Dışarıdaki işler için kullanılan, çarşıya pazara giden hizmetkârlar ve yaşlı kadınlar, giysilerinin üstüne geniş çarşaf örtüyorlar. Bu onları ayaklarına kadar kapatmaktadır. Bizim yaptığımız gibi pelerin giyiyorlar başlıklarının üstünde geniş beyaz örtüleri var. Yüzlerini ince ketenden yağılmış, arasından bakabildikleri siyah peçe ile tamamen kapatıyorlar³⁵⁰.”* Bu dönemde kadınlar konum olarak belli kalıpların dışına çıkamıyorlar. Değişim yavaş yavaş sonraki yüzyılda kendini göstermeye başlar. George

³⁴⁸ Mağmumi, a.g.e. s.227.

³⁴⁹ Mağmumi, a.g.e. s.227.

³⁵⁰ Özbaran, a.g.e. s.83.

Robinson 1830'da doğulu ve batılı bütün kadınların örtündüğünü ama batılı kadınların süslenmeleri sayesinde doğululardan ayırt edilebildiğini yazar³⁵¹.

Bir hekim olmasına rağmen neredeyse değinmedik konu bırakmayan Mağmumi, Halep'teki ulaşım araçlarını da es geçmez. Ona göre: “İskenderun ve Kilis'e yolcu taşımak için dört atlı lândolar³⁵² vardır. Kent içinde ve yöresinde de iki atlı, açık paytonlar gidip gelir. Sur içinde araba geçebilen iki üç cadde vardır. Bu nedenle merkep, katır ve ata binilir. Sokaklar düz parke taşlarla döşeli olduğundan hayvanların ayağına nal vurulmaz. Merkeplerin çoğu beyaz ve tüyleri çeşitli biçimler gösterecek şekilde kırpılmıştır. Bir hayvana tek kişinin bindiği nispeten az görülür. En kalabalık yerlerde, çarşı ve pazarlarda ard arda iki kişinin bazen üç kişinin tek merkep Keza kadınların eşekle gezmeleri göz alışmadığı için tuhafıma gidiyordu. Sokakların darlığından yayalar pek sıkıntı çeker. Sabah akşam yüzlerce deve vagonundan oluşan canlı katarlar kente girer ve çıkar. Beldenin içinde eşya yüklenmesi (iş) pek yolsuzdur. İki denk halinde semerin yanlarına bağlayacakları yerde eşyayı uzunluğu, dar sokakların genişliğine hemen eşit çuvallara doldurup palanın üstüne yanlamasına yatırır. Yolculara geçecek yer kalmaz. Hatta yük altında kalıp ezilmek, kol bacak kırılmak gibi kazaların çok olduğunu belediye hekimlerinden öğrendim³⁵³.”

Ticaret ve burada yetiştirilen ürünler hakkında ise: “Haleb ve yöresinin başlıca ürünleri hububat ile çöl Araplarının yapıp getirdiği yağ, yapağı, ipek, zeytinyağı, her türlü meyve ve özellikle her nedense “Şam Fıstığı” dediğimiz, hâlbuki Şam'da ağacı bile bulunmayan fıstık vb. dir. Halep'te yeni sistemde fabrika yoksa da üç yüz kumaş tezgâhı ve yirmi sabunhane vardır. Üzülünecek nokta tezgâhların sayısının günden güne azalmakta olduğunu söylediler. Sabunhanelerinde yılda bir milyon okka (yaklaşık 1.3 milyon kilo) kadar sabun yapılıyorsa da yapım yönteminin fenalığından hepsi toprakla karışık ve esmer renklidir. Haleb Süveyş Kanalının açılmasından önce ticaret geçidi olduğundan ticareti büyük iken şimdi önemini yitirmiştir. İskenderun-Haleb-Birecik demir yolu yapılır ve Fırat nehri deniz teknelerinin geliş gidişine yarar hale getirilirse eski önemini kazanabilir diyorlar. Şimdiki halde olağanüstü ucuz bir yer, bir batman (3.25 kilo) altı kuruşadır³⁵⁴.”

İngilizlerin bölge üzerinde ciddi hesaplar yaptığı bu dönemde Müslüman halka dayatılan hayali projeler bir can simidi olarak görülmeye başlanmıştır. Bu projelerin fikir

³⁵¹ Robinson, a.g.e., s.309.

³⁵² Lando: Dört tekerlekli, içinde dingillere paralel olarak düzenlenmiş karşılıklı iki oturma sırası bulunan, üstü açılıp kapanabilen çift körüklü binek arabası.

³⁵³ Mağmumi, a.g.e. s.230-231.

³⁵⁴ Mağmumi, a.g.e. s.232.

babalarından olan İngiliz Konsolosu Barker herkesi Fırat Nehri üzerinde buharlı gemiler yürüdüğü taktirde ticaretin eski seviyesine geleceğine inandırmaya çalışıyordu. Bunu kendi ülkesine yazdığı raporlardan şöyle aktarıyor: “Eğer Fırat vadisi ve Mezopotamya bir göç alanı olarak kullanılırsa, yeryüzünde bize aynı oranda avantaj sunan başka hiçbir yerin olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Sağlıkludur, ılıman iklime, düzenli mevsimlere, bol yağmura, bol güneşe, verimli bir toprağa, mükemmel güvenlik koşullarına (eğer birbirine destek olacak uygun sayıda göçmen birlikte giderse) sahiptir. Belirli sayıda göçmenin yerleşmesinden kısa süre sonra, birlik sağlam olduğundan, bir Arap müdahalesi sorunu olmayacaktır³⁵⁵.” Bahsi geçen demir yolu ve buharlı gemi projesi sömürgeleştirmeyi düşündükleri bölgenin altın anahtarı gibidir âdetâ. Bölgeyi neredeyse tamamen terk eden batılılara rağmen İngilizler inatla Burda kalmayı seçmişlerdir. Bunun maddî getirisi de azımsanmayacak kadardır. İngiliz konsolosluk raporlarına göre 1885’te ithalât 1 558 368 sterlin iken, ihracat 998 476 sterlindir. 1889’da ithalât 1 618 881 sterline yükselirken; ihracat 884 895 sterline gerilemiştir. Bu durum, aslında sadece Halep’e özgü değildir. Özellikle 1838’de imzalanan ticaret anlaşması ile Osmanlı ülkesindeki yerel esnafın, yabancı ithal mallarla baş edemediği, yapılan çalışmalarla ortaya konmuştur. Halep örneğinde bu durum aslında, Osmanlı ekonomisinin özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı ekonomilerine olumsuz yönde entegre olduğunun da bir göstergesidir³⁵⁶.

Bozulan iktisâdi ve sosyal yapıyı şu satırlardan okumakta mümkündür: “Halep’te geçen meskûkât (madeni paralar) çeşitli türde olup başka yerlerde antika makamına geçen akçalar burada bol bol el değiştiriyor. Kanunî Sultan Süleyman, Yavuz Sultan Selim, Sultan Murad Rabi’ (Dördüncü) Murat’ın Halep’te ve Bağdat’ta basılmış sikkeleri görülür. Her birinin belli değeri olduğundan yabancılar hayli zahmet çeker. Bu sikkelerin her birinin başka bir ayarı olması kadar fena bir şey düşünemem. Şimdiye kadar dolaştığını yerlerin hiçbiri ötekine uymuyordu. Mecidiye (bir altın liranın beşte biri) kiminde 22, altı saat uzaktaki kasabada 26, daha ötede 23 vb. Adana’da yüzlük ve ellilik geçmez. Beride çil kuruş ve ikiliği tamamına almazlar. Halep’in eski madeni paraları İskenderun’da geçmez. Halep’te beş mangır yani beş paralık bakır bir metelik, İskenderun’da dördü bir metelik, İstanbul’da çil iki kuruşluk tamamına geçtiği halde buralarda onlar da eksisine kabul ediliyor. Hatta bu alış veriş Maraş ve İskenderun gibi bazı yerlerin postahanesine bile bulaşmıştır. Bir çil kuruşla birlikte bir de mangır vermedikçe memur mektuba pulu yapıştırmaz. Bu karışıklığın aynı

³⁵⁵ Masters, Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti, s.74.

³⁵⁶ Salname, s.60-61; Masters, Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti, s.81.

hükümet ülkesinde sürüp gitmesine ve meskûkâtın halen tek fiyatta toplatılmamış olması üzülecek konulardandır³⁵⁷.”

Asıl amacı kolera ile mücadele olan Mağmumi kendi ilgi alanına giren konularda da bizlere aydınlatıcı bilgiler verir. *“Haleb'te sağlık koruması diye bir şey yoktur. Binaların kale biçiminde yapılıp tonoz kemerle tutturulması, pencerelerin azlığı ve darlığı nedeniyle rutubet doğurmakta, sokakların çok dar oluşu da bunu artırmaktadır. Lâğım yolları pek düzensiz ve yüzeyde olup üst kapaklan sokağın kaldırım taşıını oluşturduğundan menfezlerden kokular çıkar ve bu nedenle birçok mahallede kokudan geçilmez. Bunların bir bölümü bahçelere akmakta, bir bölümü de Kuveyk nehrine karışmaktadır. Hâlbuki bu nehir Haleb'ten çıkınca daha aşağıdaki yerlere uğradığından lâğımlarla karıştırılmaması gereğini il (makamına) bildirdim. Hükümet de karar verdi. Birçok mahallede tuvaletler çukur halindedir. Bazen lâğım ve su yolları birbirine karışır. Yakacak az ve pahalı olduğundan kentin çöpleri hamam ve fırınlarda yakılıyor. İlk önce avluya ve hamamın üstüne serip kurutarak sonra dağ gibi yığırlar. Bu da kokuşma nedeni olmaktadır. Önce belde dışında kurutulmuş sonra içeriye getirilmesi usulü olsa bu sakınca ortadan kalkar, Memleketin mezbahası olmakla birlikte kasap dükkânları yine (de) sağlığa aykırıdır. Burada adet eti kemiğinden sıyırıp satmak olmakla dükkânların içi kemik ve derilerle tepeleme doludur. Koca Haleb'in bir guraba hastanesi bile yok. Eski hayratlardan bir Bimarhane³⁵⁸ (akıl hastanesi) varsa da onu kapayıp akıl hastalarını İstanbul'a yollamak daha hayırlı olacak. Çünkü hamam gibi bir binaya orta çağda yapıldığı gibi, zavallı delileri vahşî hayvanlar gibi kapamış ve bazılarını zincirle duvara bağlamışlar³⁵⁹.”*

Bu tespitlere batılı seyyahlarda yer yer değinmektedirler. Örneğin George Robinson sokakların dar ve sokağa bakan pencerelerin çok ufak olduğunu bununda evin içini havasız ve kasvetli bir hale getirdiğini söyler³⁶⁰. Mağmumi saydığı bu sağlıklı olmayan koşullara başka eklemelerde yapar, şehrin içme suyuna bazı yerlerde lâğım karıştığını söyler. Bu koşulların sebep olduğu ve bu yöreye özgü adı bazen şark çıbanı, bazen de Halep çıbanı olan bir hastalığa değinir. *“Halep çıbanı buradan başka Ayıntab, Urfa, Diyarbekir, Musul ve Bağdat'ta da vardır. Nedeni tam olarak bilinmemekteyse de çıkış biçimi ve sürmesi bu memleketlerden birinde çıkarmış olanın daha sonrakilerde çıkarmaması mikrop kaynaklı*

³⁵⁷ Mağmumi, a.g.e. s.233.

³⁵⁸ Nureddin Mahmud Zengi tarafından 1050 yılında Antakya kapısında kurulan bimaristan olmalıdır. Kaynaklarda Nureddin'in bu noktayı havasının güzelliği için seçtiği yazılıdır. Zamanla şehrin büyümesi bulundu noktanın havasız kalmasına sebep olmuştur (Kiekil, a.g.e. s.155).

³⁵⁹ Mağmumi, a.g.e. s.231.

³⁶⁰ Robinson, a.g.e. s.297.

olduğunu kanıtıyor. Bazıları bu mikrobun su veya hava ile geçtiğini söylüyorsa da en akla yatkın olanı buraya özgü bir sinek ya da böcekten geçitlidir. Çünkü daima vücudun el ayak ve yüz gibi açık yerlerinde oluyor da kapalı yerlerinde kesinlikle çıkmıyor. Bir de yaz kış burada cibinlik kullanan yıllarca da bu memlekette otursalar çıban çıkarmıyorlar³⁶¹.” Yazar ayrıca Mısır ordusu Halep’ten gittikten sonra bu çıbanın Mısır’da da görülmeye başlandığını aktarır³⁶².

Mağmumi Halep’teki iklim durumu üzerinde de durur ve Mısırlı İbrahim Paşa tarafından şehrin etrafındaki ormanlar ateşe verildiği için hava değişimlerinin anı olduğunu söyler. Yazın 39 - 41 dereceye kadar sıcaklıklar çıkar. Yazar biraz abartmakla birlikte ormanların yakılmasından sonra sıcakların ve soğukların artması normaldir. Halep’in yıllık ortalama sıcaklığı yaz aylarında 20-30 derece kışın ise 5-17 derecedir³⁶³.

5. JAMES PHILLIPS FLETCHER

Hayatı hakkında fazla malûmat sahibi olmadığımız seyyah bir misyoner ve gezgin olarak İslâm Dünyasını gezmiştir. Osmanlı toplumunda yaşayan dini azınlıkların durumları üzerinde incelemelerde bulunur. Süryanî, Keldani, Yakubi gibi azınlıkların durumlarını yakından inceler. Urfa, Musul, Diyarbakır gibi yerleri gezdikten sonra Halep’e gelir.

Halep’e dair ilk izlenimi buranın karanlık görünümlü bir Süryanî şehri yerine sokakları ve caddeleri oldukça temiz ve düzgün, insanları neşeli, evlerinin dış cepheleri oldukça canlı olduğu yönündedir. Misafir olduğu evin mimarî yapısına hayran kalan Fletcher, evin iyi düzenlenmiş bir avlunun ortasında mermerden yapılmış bir fiskiye sayesinde öğlen sıcaklığını hafifletip insana canlılık veriyor. Halep evleri daha önce ziyaret ettiğimiz yerlere kıyasla daha güzel inşa edilmiş ve rafine bir zevkin göstergesidirler demek suretiyle takdirini ifade ediyor. Halep’in ticaret sayesinde elde ettiği avantajlar sayesinde Antakya’yı geride bırakarak Türkiye’nin (Osmanlının) Asya’daki en önemli şehri haline geldiğini ve kuzey Suriye’nin başkenti olduğunu ifade eder. Halep çarşılarının ihtişam olarak İstanbul ile yarışacak kadar büyük ne güzellik olarak ta İzmir’e benzediğini aktarır³⁶⁴.

---

³⁶¹ Mağmumi, a.g.e. s.234.

³⁶² Mağmumi, a.g.e. s.235.

³⁶³ Sauvaget, Halep, s.117.

³⁶⁴ James Phillips Fletcher, **Narrative of a Two Years Residence at Nineveh and Travels in Mesopotamia, Assyria and Syria**, Vol. II, London 1850, s. 295-296 .

Halep'in hem erkeklerinin hem de kadınlarının güzellik ve zarafette birbirleriyle yarıştıklarını ancak yüzlerinde çıkan bir yaranın izlerini taşıdıklarını söyler. Kendi deyimiyle ‐Halep dğmesi³⁶⁵‐ olarak tarif ettiği Şey kuşkusuz bölgede Şark ıbanı olarak bilinen ve zaman zamanda Halep ıbanı olarak isimlendirilen Őeydir. Kendisinden önce de birçok seyyahın dikkatini çeken bu hastalık Halep, Diyarbakır, Urfa, Mardin gibi yerlerde çok yoğun olarak karşımıza çıkar. Bir nceki bölümde ele aldığımız Dr. Şerafeddin Mağmumi bunun sivrisinek kaynaklı mikrobik bir hastalık olduğunu syler³⁶⁶.

Şehrin ortasında Halep kalesinin olduğunu ve manzarasının muhteşem olduğunu, kalenin üzerine çıkıldığı vakit etrafındaki her yerin kolayca görülebildiğini söyler. Burada dikkatimizi çeken bir husus batılı seyyahların sanki bir merkezden yönlendirilmiş gibi aynı konular üzerinde durmalarıdır. Kendisinden nce Halep'i gezen bir İngiliz seyyah olan George Robinson kalede haçlılardan kalma kılıç kalkan ve ok demetlerinin varlığından bahseder³⁶⁷. Fletcher'de aynı konudan bahsederek kalede haçlılardan kalma ok demetleri olduğunu söyler. Farklı zaman dilimlerine ait iki seyahatnamenin aynı konulardan bahsetmesi Őařırtıcıdır. Acaba ele geçirmeyi düşündükleri bölge için geçmişlerine ait bir mazeret mi üretmeye çalışıyorlar diye düşünmeden edemiyoruz³⁶⁸.

Seyyah buradaki İngilizlerin dini açıdan çok kötü bir durumda olduğunu, din hizmeti verecek herhangi bir kurumlarının olmadığını bunun İngilizler gibi dindar bir millet için utanç vesilesi olduğunu söyler. Fletcher hem din hem de ticaret konusunda eski günlerin özlemi içindedir. XVII. Yüzyıldaki ticarī faaliyetlerin artık olmadığını ama yine kendi milletinden bazı tüccarların hala burada kalmaya devam ettiğini ifade eder. zlemlerinde andığı bu dönemi Henry Maundrell'in Őahsında yaptığı faaliyetlere bağlar. Henry Maundrell 1690'larda Halep'te bir İngiliz Levant Őirketinin temsilcisidir. Temsilci kimliğinin yanında bir din adamıdır aynı zamanda. Emrinde çalışanlarla birlikte Kudüs'e Hac yolculuğu yapmıştır. Bu yolculuk esnasında tuttuğu notları *A journey from Aleppo to Jerusalem* adlı eserinde toplamıştır. Fletcher onun dönemini minnet ve övgüyle anar. Kenti ziyaret ettiği dönemde Müslümanlar dāhil herkesin İngilizler hakkında *dinsiz ve farmason* kanaatine sahip olduğunu ve bunun İngiliz karakterine uymadığını iddia eder. Doğuda her milletin din hizmeti noktasında iki aile bir araya gelse bile bir kiliseleri veya camileri olduğunu bunun İngilizlerde görülmediğini üzüntüyle belirtir. Mabet veya papazların kalacağı bir yer konusunda diğer

---

³⁶⁵ Fletcher, a.g.e. s.296.

³⁶⁶ Mağmumi, a.g.e. s.235.

³⁶⁷ Robinson, a.g.e., s.303-304.

³⁶⁸ Fletcher, a.g.e. s.296.

milletlerin en güzelini yapmaya çalıştıklarını ama İngilizlerin ya kenar mahallede bir kuytu ya da tavan arasını reva gördüklerini söyler³⁶⁹.

Halep'te İngilizlerin yanı sıra her milletten insan bulmanın mümkün olduğunu, burada 15 seneden beri kalmaya devam eden bir Cenevizlinin hala buranın dilini bilmediğini söyler. Bu insanlar ancak tembellik, dedikodu yapıp sigara içerler. Bunların özelliği yerli halkı eğitimleri konusunda aşağılamaktır ancak hesap konusunda ve dil öğrenme konusunda onlardan daha geridirler. Bu Cenevizlinin bu kadar süreye rağmen diline ancak üç kelime ekleyebildiğini söyler. Bir Müslüman rehberliğinde çarşıları dolaşırken eski Avusturya konsolosu ile tanışan Fletcher onun geçmişe dair anılarını dinler: *“Ben bir iş adamıyım benim babam da öyleydi. Şimdi basit bir ceket ve yamalı bir pantolonla beni görmek sizi şaşırtmış olmalı bu günlerde bir kenara atılmış gibi hissetsem de onurum ve saygınlığımı korumaya devam ediyorum. Beni paşayı ziyaret ederken görebilseydiniz yaşanan değişime hayret ederdiniz. Dört yeni çeri kiralyordum yüksek sesle benim katırımın önünde yürüsün diye. Onlar sadece benim için bir günlüğüne tören kıyafeti giyerlerdi. Bende muhteşem bir üniforma içindeyken bütün insanlar Hoca İbrahim gibi selâm verirlerdi. Haftanın çoğunda annem depoya göz kulak olur, bende çalışmalarımıyla meşgul olurum³⁷⁰.”*

Fletcher kendi ortak kaderini paylaştığını düşündüğü bu Avusturyalı ile sohbetini uzun uzun anlatır. Eserin Halep'le ilgili kısımlarında hâkim olan geçmiş güzel günler vurgusu dikkat çekicidir. Kendisi bir misyoner olduğu için Halep'te dini guruplar üzerinde de durur. Burada her mezhebin kiliseleri ve cemaatleri olduğunu belirtir. Bahsettiği dönem misyonerlik faaliyetlerinin hız kazandığı bir dönemdir. Özellikle Melkitler üzerinde durur. Halep Süryanî patriği Maximus burada oturmaktadır. Roma'da eğitim alan bu adam yetenekli bir adamdır. *“Rum Melkitlerin Halep'te bir kiliseleri ve güzel bir cemaatleri var. Bir Pazar günü yunanca yapılan ayinlerine katıldık. Melkit ayininin bir kısmı yunancaydı, onlar diğer hizmetlerinde Arapça kullanıyorlar. Kilise ne güzel duvar resimleri ile süslenmişti nede Avrupa kulağına hoş gelen ilâhîler söyleniyordu. Ayinin sonunda elle yuvarlanmış olan kutsal ekmeği paylaştık. Bu hala doğu kiliselerine has kalmış eski bir gelenektir. Ermenilerin ve Süryanî papaların gümüş şamdanları ve iyi tablolarla süslenmiş ibadethaneleri var³⁷¹.”*

Rum Melkitlerden ve Ermenilerden bahsederken kullandığı küçümseyici dil dikkatimizi çeker. Sahip olduğu kiliseler ve kilisede kullanılan eşyalar aslında İngilizlere

³⁶⁹ Fletcher, a.g.e. s.297.

³⁷⁰ Fletcher, a.g.e. s.297.

³⁷¹ Fletcher, a.g.e. s.305.

lâyıktır dercesine tasvirler yapar. Fletcher Halep'ten ayrılmak üzereyken sıtmaya yakalanır ve uzunca bir süre dinlenmek zorunda kalır. Misafiri olduğu Nahum Azar adlı kişinin annesi “*Kutsal Edessa Suyu*”ndan içerse iyi olacağına dair ısrar eder. Bunun üzerine Urfa'dan şişe içinde ona su getirilir ve içtikten sonra kendine gelir. Buna vesile olan yaşlı kadın kerametın suda olduğuna inanmaktadır, ancak Fletcher kullandığı ilâçların etkisiyle ayağa kalktığını düşünür³⁷².

Halep'ten Antakya'ya doğru yola çıkan Fletcher burada Aziz Simeon'un manastırına uğrar. Onun çektiği çilelere rağmen gösterdiği sabrın şimdiki din adamlarına örnek olması gerektiğini söyler. Bugün Samandağı ile Halep arasında hala kalıntıları ayakta olan manastırın hayli maceralı bir hikâyesi vardır. Rivayetlere göre Aziz Simeon babası gibi bir çobandır. Küçük yaştan itibaren dağlarda çobanlık yapan Simeon burada inziva hayatı yaşamıştır. Bir gün koyunlarını otlatırken bir rahiple tanışmış ve orada kalmaya karar vermiş. Çeşitli süreçlerden sonra bir sütunun üstünde 42 yıl gibi uzunca bir zaman inziva hayatı yaşamış. Bu zaman zarfında ünü ülke sınırlarını aşmış ve her yerden insanlar akın akın onu ziyarete gelmişler. 459 yılında o sütunun üstünde vefat etmiş. Vefatından sonra her kilise onun ününden faydalanmak için naşına sahip çıkmışlar. Bu süreç hayli uzun sürmüş ve üç defa gömüldüğü mezardan çıkarılmış. Sonunda Bizans imparatoru Leon İstanbul'da büyük bir kilise yaptırarak naşını buraya getirtmiş. İmparator Zenon zamanında sütunun olduğu yere bir manastır yaptırmıştır. Manastırın kalıntıları günümüzde hala ayaktadır³⁷³.

Fletcher bir din adamı olması hasebiyle olaylara din penceresinden bakan bir seyyahdır. Daha önce incelediğimiz William Biddulph gibi insanlara tepeden bakan iyiler yalnız bizden olanlardır mantığı taşıyan bir insandır. Müslümanlar için küçümseyici bir kullanmıştır. Satır aralarında sık sık Müslümanlar ve paganlar (müşrikler) ifadeleri dikkatimizi çeker. Onun gözünde Müslümanlar ve paganlar aynı kategoridedir.

6. HECTOR DİNNİNG

Birinci dünya savaşına katılan Avustralya Süvari Alayı'nda subay olan Hector Dinning savaşın bitmesini müteakip İngilizlerin hâkim olduğu bölgeleri gezmiş ve bu gezilerini *Nile to*

---

³⁷² Fletcher, a.g.e. s.307.

³⁷³ Serhat Öztürk, **Halep**, Can Yayınları, İstanbul 2011, s.41-46.

Aleppo adlı eserinde toplamıştır. Eser 1920 yılında New York'ta basılmıştır. Eserde ayrıca James McBey tarafından çizilmiş eskizlerde mevcuttur.

Hz. Peygamber'e ait olduğunu söylediği “*Şam yeryüzünün cennetidir*” sözünden hareketle, aslında eğer Peygamber Halep'i görseydi yine de bunu söyler miydi? Diyerek buranın güzelliğinin aslında Şam'ın şöhretinin gölgesinde kaldığını ama aslında güzellik noktasında Şam'dan daha ileride olduğunu söyler. Eğer yüksekçe bir yerden Halep'e bakma şansınız olursa ki bu hiç kolay değildir, onun doğal güzelliğini görebilirsiniz. Evlerin düz damlarını denize benzeten yazar kalenin de ortasında yükseltilmiş bir adaya benzediğini söyler. Hama'dan yola çıkıldığında kasvetli bir hava olduğunu ama Halep'e geldikten sonra yerel mimarî ve çarşılarının güzelliği sayesinde insanın içinin ferahladığını aktarır³⁷⁴.

Halep'e girdiklerinde evlerin kapılarında beyaz örtülü kadınların askerlerin geçişini seyretmek için dizildiğini ve bunun muhteşem bir manzara oluşturduğunu söyler. Kalacak yer konusunda arkadaşı McBey'in yemekleri ve fiyatı konusunda uygun olan meşhur Baron Oteli'ni tavsiye eder³⁷⁵. Baron Oteli Halep'in XIX. Yüzyılda yapılan önemli yapılarından biri olup pek çok meşhur şahsiyetin yolu buraya düşmüştür. 1906 yılında Ermeni Mazlumyan ailesi tarafından açılan otel günümüzde hala hizmete açıktır. Mustafa Kemal, Lawrence, İsveç Kralı Gustaf, General Nasır, Rocefeller, gibi ünlü simalar bu otelin misafiri olmuşlar zaman içinde. Kral Faysal Suriye'nin bağımsızlığını otelin balkonundan açıklamıştı³⁷⁶.

³⁷⁴ Hector Dinning, *Nile to Aleppo*, New York 1920, s.168.

³⁷⁵ Dinning, a.g.e. s.169.

³⁷⁶ Serhat Öztürk, a.g.e. s.30.

Baron Oteli'nin dolu olduğundan otel sahiplerinin kendilerine Amerikan oteline gitmeyi tavsiye etmesi üzerine oraya yerleşirler. Gittikleri Amerikan otelinde hicazlı subaylarla dolu olduğunu ve bunların yüksek sesle konuşup arak içtiklerini açıklar. İngilizlerin yurt dışındayken asla yerlilere karışmadıklarını, eğer bulurlarsa kendi milletlerinden birine ait bir işletmede bütün vakitlerini geçirdiklerini, kendisininse böyle bir şey yapmayacağını yerlilerle vakit geçirmeyi tercih ettiğini aktarır. Akşam yemeğinden sonra Şam'da tanıştığı Osmanlı Bankasının yöneticisine misafir olur. Burada Halep evlerinin pencereleri yazarın dikkatini çekmiştir. Onları şöyle tasvir eder: *"Bu ev taş döşemeli zemini kanatlı pencereleri ve duvarlarda resim yerine asılan halılarıyla tipik bir Halep eviydi. Ben şehre girdiğim an pencere kanatlarına hayran kaldım. Her evin balkonunda ince örülmüş (cumba) pencere kanatları var. Bu pencerelerin sokak üzerinde nasıl bir etki yarattığını bilemezsiniz. Bu pencerelerin ardında koltuklarına oturup sokağa yüksekte bakan bir aile hayal etsenize. Çoğu zaman ardında güzel bir kız görürsünüz ve o güzel kız yüksekçe yerinden tüm sokağa hâkimdir. Bu pencereler rahatlık ve üstünlük kombinasyonudur. Sokak hayatının aile hayatını ilgilendirdiği ve güçlü kıldığı bir ülkede: Onlar hiçbir zaman sıkıcı bir eğlence olmadı. Ama bu pencerelerin cazibesi –üçgen, dörtgen, sekizgen- ve dolu sokaklar bir bütün oluştururlar. Ev sakinlerinin öğleden sonra dinlenirken pencerelerin ardından kalabalığa bakmaları kendiniz açısından düşündüğünüzde harika bir zemin teşkil ediyor³⁷⁷."*

Halep evleri ile ilgili tasvire devam eden Dinning, yer ve duvar halılarının sade ama zengin olduğunu, bu halıların batıda kullanılan duvar resimlerinin yerini tuttuğunu kaynağıninsa Şiraz ve İsfahan olduğunu söyler. Doğuya ait olan bu güzelliğin bazı İngilizler tarafından Londra'nın varoşlarına taşındığını ama aynı zevki vermediği için bir ömür bunlara bakmak zorunda olduklarını aktarır. Evdeki diğer tüm eşyalar atılmadan doğuya has havayı vermez. Gittiği bu evde Kudüs'e gitmek için bekleyen bir Rum'la tanışan yazar, uygun bir araç bulununcaya kadar kendisini rehberlik eder. Ev sahiplerinin garip durumu dikkatini çekmiştir. Ev hanımı durmadan sigara içmektedir. Evin yetişkin kızı Fransızca okuduğu şeyleri anlatmaktadır. Evin reisi olan erkek ise fesinin altında münasip bir şekilde oturmaktadır. Gittiği evde de beşinci süvari alayından subaylar vardır³⁷⁸.

Kendisine rehberlik eden Rum'la birlikte Halep'in çarşılarını gezen yazar, çarşılara hayranlığını gizlemez. Çarşıların üstünün örtülü olması dikkatini çeker. Halep'te savaş zamanı olmasına rağmen bolluk vardır. En çok tuhafına giden durumsa kasaplar çarşısında

³⁷⁷ Dinning, a.g.e. s.170-171.

³⁷⁸ Dinning, a.g.e. s.170.

gördükleridir. Başka hiçbir yerde etlerin yüzlerce metre dizildiğini görmedim der. Halep'te kasaplar aynı zamanda yemekte yaparlar. Her kasap dükkânı aynı zamanda lokantadır. Küp şeklinde doğranan etler mangalda kızartılarak servis edilir. Burada isteğinize bağlı olarak sığır, deve ya da at eti servis edilir. At eti ile ilgili anlattıkları muhtemelen yanlış anlamadan kaynaklanıyordur. Gerçi dinen yenmesini uygun gören mezhepler varsa da bu kâğıt üstünde kalan bir uygulamadır. Eğer kasapta olmayan bir şey daha yemek isterseniz hem komşusuna gidip size kahve, tatlı veya ne isterseniz getirir. Hatta Lübnan şarabı bile getirirler. Yazar Halep'in mutfak kültürüne hayran kalır, ancak Sabun Hanı'nda yemek yediği bir İtalyan'a ait lokantayı öve öve bitiremez. Bu İtalyan'ın sizi mutfağa davet edip yemekleri görerek seçmenize yardım etmesi ve bütün siparişleri aklında tutup hazırlaması, üstelik tek başına bunu yapması şaşılacak bir şeydir³⁷⁹.

Yazarın anlattıklarından Suriye'de değişen kadın erkek ilişkileri ve sosyal hayatla ilgili detaylar dikkatimizi çeker. Müzikli Kafelerde kadın erkek birlikte yapılan sazlı sözlü içki âlemlerinden bahseder. Avrupa tarzı bu yerlerde kadınlar yüksekçe bir sahnede iç çamaşırları görünecek şekilde dans etmektedirler. Modern meyhane tarzı bu yapılarda parasını veren erkekler kadınlarla oturup içki içiyorlar. Bunun Avrupa'da olan yerlere benzediğini tek farkın içki içilmeden o kadınları masalarına çağıramadıklarını anlatır. Savaş sonrasındaki bu hızlı değişim batı emperyalizminin sadece toprakları değil aynı zamanda kültürü ve ahlâkı da aldığını göstermesi açısından ilgi çekicidir³⁸⁰.

Savaş sırasında pek çok askeri aracın Halep'te terk edildiğini, alman uçaklarının kalkmasına bile izin verilmediğini aktarır. Çizdiği tablodan Osmanlı'nın buralardan çekilirken âdeta hiç diremediğini anlıyoruz. Bu satırların bir düşman askeri tarafından yazıldığı ihtiyatını da göz önünde bulundurmamak daha makul olacaktır. Dikkatimizi çeken bir başka konu da bir İngiliz subayının Osmanlı alman ittifakına dair askeri plânlar bulmasıdır. Dinning'e göre resimler ve haritalar yapılacak savunmayla ilgilidir. İstanbul'dan başlayıp Bağdat'a kadar gidecek bir demir yolu projesi de ele geçirilen belgeler arasındadır³⁸¹.

Kendisi bir düşman askeri olmasına rağmen, İngilizlerle kıyaslanmayacak hoşgörülü bir bakış açısında sahiptir. Şahit olduğu meziyetleri de yeri geldiğinde itiraf etmekten çekinmez. Osmanlı'nın Arap âleminden çekilmesinin canlı şahidi olan yazarın eseri bütüncül olarak değerlendirilmek üzere araştırmacılarını beklemektedir.

---

³⁷⁹ Dinning, a.g.e. s.173.

³⁸⁰ Dinning, a.g.e. s.176.

³⁸¹ Dinning, a.g.e. s.177.

7. İLBER ORTAYLI

Eski Dünya Seyahatnamesi adıyla yayınlanan seyahat notlarında, başta Osmanlı'nın hâkim olduğu topraklar olmak üzere dünyanın belli başlı merkezlerine yaptığı gezileri bizlere aktaran Ortaylı, 1967 yılında gittiği Suriye'de Halep başta olmak üzere önemli şehirleri de gezmiştir. Ortadoğu konusunda Türkiye'de bilgi eksikliğinin olduğunu zaman zaman Halep yerine Aleppo, Kudüs yerine Jarusalem gibi isimlerin televizyonlarda karşımıza çıktığını söyler. Bölgeye yığınla Avrupalı seyyahın seyahatnameleri mevcutken seksen yıl öncesine kadar kendi toprağımız olan bir bölgeye herhangi bir seyyahımızın gitmemesini garabet olarak görür. Tüm bir Ortadoğu'yu bilmek için başlıca üç dil bilmenin yeterli olduğunu bunların Arapça, Farsça ve İbranice olduğunu hatta geçmişi öğrenmek için Osmanlıcanın bile yeterli olduğunu aktarır³⁸².

1967 yılı baharında ilk Halep'e gidişini şöyle aktarır: *“Baharda Suriye, hele Halep eyaleti pek bir güzel olur. Ol vakit sokaklar fes ve peçe doluydu. Halep'in güzelleri de ipek yaşmak altında daha bir güzeldi. Şehirde Osmanlı etiketi devam ediyordu. Çarşıdaki lokanta ve tatlıcılarda aşçıbaşı ve personel, müşteriyi sıraya dizilip ihtiramla karşılayıp uğurlardı. Ve muhteşem kalenin eteklerindeki Halep'te çarşısından ücra sokaklarına kadar Türkçe konuşuluyordu. Halep bir güzellikti, Şam başka bir güzellik. O devirde fakirlikten değiştiremeyen geçmiş, bugün dahi bilinçli olarak korunuyor. 1960'ların Halep ve Şam'ı, insanların kılık kıyafeti dahi bizim Osmanlı mazimizi hatırlatırdı. Bugünkü Halep için aynı şey söylenemez. Halep'te Türkçe gene ikinci dil, kalabalık Ermeni nüfus gene Türklere karşı cana yakın ve Suriye mutfağı gene bütün lezzeti, satvetiyle devam ediyor. Osmanlı eserleri, şehrin ekonomik hayatını canlandıran büyük han ve çarşılar ve bir ihtişam sergileyen zarif ve büyük camilerdir. Halep'te Sahaf El Hatap denilen semtte Osmanlı döneminin en güzel taş konakları yer alır. XVIII. asra ait Beyt Vakıl, XVI. ve XVII. asırlara ait Beyt Gazali ve bir Hıristiyan'ın oturduğu Beyt Açıkbaz; bu konutların bir tanesi müzedir ve itiraf etmek gerekir, o dönemin İstanbul'unda Halep ve Şam'daki gibi zengin kâgir konutlar bulmak mümkün değildir. İstanbul şehri kamusal binalarla göğe yükselirken, Halep ve Şam halkı kâgir saray yavrularında ikamet etmeyi tercih etmiştir. Bilhassa Hıristiyan tacirlerin bu lüksünü görmek mümkündür. Şehrin tüccarlarından George Antakin'in dedelerinden kalma konağına girdiğiniz vakit, XVIII. asrın ikinci yarısına ait portrelerin yer aldığını görürsünüz. Halep'in*

---

³⁸² İlber Ortaylı, *Eski Dünya Seyahatnamesi*, Aşina Kitaplar, Ankara 2007, s.23.

zenginleri İstanbul'daki vezirlerden evvel, Avrupalı ressamalara portrelerini yaptırmışlardı³⁸³.”

Halep'te özellikle Hıristiyan tüccarların oturdukları semtler ve konutlar son derece gösterişli ve lüktür. Halep'in varlıklı Hıristiyan tüccarları ve hali vakti yerinde esnafları, kent surlarının kuzeydoğusuna doğru zengin Cudeyde mahallesine yaptıkları binalarla şehrin büyümesine katkıda bulundular. Mahalle, iç avlularında fiskiyeler ve meyve ağaçlarıyla şirin bahçeler inşa edilmiş çok sayıda zarif iki katlı taş binadan oluşuyordu³⁸⁴. Bu zengin evleri belli bölgelere has olarak kalmıştır. Osmanlı dönemi Arap kentleri üzerinde çalışmalar yapan André Raymond, Halep 'i kendi içinde zenginlik dercesine ve konut tipine göre dört bölgeye ayırmıştır³⁸⁵.

Ortaylı Suriye bölgesinin kaleleriyle meşhur olduğunu, ancak bu kadar çok kaleye rağmen sürekli bir istilâ tehlikesine maruz kalmasının bir paradoks olduğunu ifade eder. Hem İslâm öncesinde hem de sonrasında birçok kalenin yapıldığını bunlardan bir tanesinin Palmira'da olduğunu ve yanlışlıkla Ma'anoğlu Fahreddin kalesi olarak isimlendirildiğini söyler. Halep kalesi ile ilgili olarakta: “*Haleb Kalesi, ilginç bir şey. Bir ovanın üstündeki, tâbii bir kaya bloğunun üstüne*³⁸⁶ kurulmuştur ve Nureddin Zengi zamanında ve daha evvel Hamdaniler devrinde Seyfüddevle zamanında ortaçağ Arap İslâm mimarîsinin en keskin askeri yapısı olarak bilinir. Haleb Kalesi, gerçekten muazzam bir kütle, bir askeri eser ve bu aşağı yukarı Abbasî hâkimiyetinin zayıfladığı zamanda mahalli bir Arab Hanedanı olan Hamdaniler'in zamanında vücuda gelmiş bir eserdir. Seyfüddevle zamanında kale şehre biçimini vermiştir. Haçlı Seferleri sırasında Suriye'nin bu kesimi Haçlılara karşı direnişi temsil ederdi ki, Selçuklu İmparatorluğu'nun Atabeyleri'nden olan Zengiler tarafından bu direniş yürütülmüştür ve Nureddin Zengi'nin yetiştirdiği adamlarından ve aslen Kürd olan Selahaddin-i Eyyübi, İslâm ve Avrupa tarihinin çok ünlü bir komutanı ve hükümdarıdır. Daha sonra Eyyübiler Hanedanı'yla bu kalede, hâkimiyet devam etmiştir. Haleb Kalesi, bu-gün de gerçekten ovaya hâkim ve dünya kültür mirasının nadide parçalarından biridir³⁸⁷.”

---

³⁸³ Ortaylı, a.g.e. s.24-25.

³⁸⁴ Masters, Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti, s.44.

³⁸⁵ Raymond, a.g.e. s.206.

³⁸⁶ Bazı müelliflere göre Halep Kalesinin kurulduğu tepe doğal bir yükselti değil sonradan insan eseri olarak yapılmış suni bir tepedir. Bu görüşte olanlardan biri de Yakut El-Hamevi'dir(El-Hamevi, a.g.e. 286). Avrupalı seyyahlardan da bu görüşü isabetli bulanlar vardır. bir öncesi bölümde seyahatini incelediğimiz Hector Dinning de aynı kanaattedir(Dinning, a.g.e. s.176).

³⁸⁷ Ortaylı, a.g.e. s.37.

Halep kalesinin yapımı Asur ve Hitit dönemlerine kadar uzanır. Ortaçağ dönemine ulaşan yapı Selefki Krallığı'ndan kalmadır. İslâm hâkimiyeti döneminde de en ciddi tahribatı 351(962) senesinde Nikephor tarafından istilâ edildiği zaman yaşamıştır. Bunun üzerine, şehrin hâkimi Seyfüddevle sur ve kaleyi esaslı bir şekilde onarmak zorunda kalmıştır. Seyfüddevle iç kalede genişletme çalışmaları yaparken, oğlu Saduddevle burasının kendisine hükümet merkezi haline getirdi. Mirdasîler de saraylarını kurup tahkimatı geliştirdiler³⁸⁸. Bugünkü görünümüyle kale surları 13.ile 16.yüzyıl Arap mimarîsi özelliklerini gösterir³⁸⁹.

Suriye'deki yerel taş ustalarının şehrin yerel mimarî kimliğinde önemli rol oynadığını, Mimar Sinan asrı ile birlikte merkezi bir üslûbun hâkim olduğunu söyler. Bu merkezi mimarîye rağmen yerel üslûp tamamen kaybolmamış daha da zenginleşmiştir. Hüsrev Paşa'nın yaptırdığı Hüsreviye, Mehmet Paşa'nın yaptırdığı Adîliye ve diğer çarşılar, Halep'in klâsik yapısını tamamlayıcı bir unsur olmuşlardır³⁹⁰. Halep'in şehir yapısı âdeta Osmanlı ile Memlûkluların çatışma alanı gibidir. Siyasî rekabet şehrin mimarî dokusuna yansımıştır âdeta. Memlûkluların özellikle son dönemlerinde Kilikya Ermeni Krallığının yıkılması ile birlikte Halep'te ticaret hacmi birden bire parlak bir noktaya geldi. Memlûklular bu ticarî büyümeyi şehirdeki çarşı, Pazar, han, kervansaray gibi yapılarla desteklediler³⁹¹. Osmanlı valileri de onlardan geri durmadı ve şehrin büyümesine katkıda bulundular. Han El-Gümrük, Behram Paşa Çarşısı, Kayseriyye gibi ticaret merkezleri bunlardan bir kaçıdır³⁹².

“Osmanlılar, Haleb gibi ünlü bir ticaret merkezinde, ele avuca sığmaz, Türkmen aşiretlerinin gezindiği bölgede çok eski faal şehir nüfusunun yaşadığı bir yerde birbirini ardından birtakım eserleri yapmak, ekonomik ve içtimaî hayatı kontrol altında tutmak zorundaydılar. Bu, Haleb'de XIX. asırda da devam etmiştir ve Osmanlı mülkünün damgasını taşıyan şehirlerden biridir. XIX. yüzyıldan kalan maarif müesseseleri içinde olan biraz ötesinde bir hemşire okulu, Haleb'teki istasyon binası ve daha saymakla bitmeyecek birtakım binalar XIX. asırda doğan, bugün daha çok Hıristiyan nüfusun oturduğu Aziziye dediğimiz şık semt ve buradaki zengin binalar, bunun bir göstergesidir³⁹³.”

Birinci dünya savaşından sonra Osmanlı'dan kopan Halep, kültürel olarak bağlarını korumaya devam etmiştir. Bu bağın en büyük göstergesi İstanbul'da kapanan

³⁸⁸ Kırkıl, a.g.e. s.115.

³⁸⁹ Tekin, a.g.e. s.21.

³⁹⁰ Ortaylı, a.g.e. s.37

³⁹¹ Masters, Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti, s.23.

³⁹² Raymond, a.g.e. s.172.

³⁹³ Ortaylı, a.g.e. s.39.

Mevlevîhane'nin dervişlerinin Halep'e gitmeleridir. Bunun sebebi buranın Anadolu'ya çok yakın olmasıdır. *“Bu vilâyetin bugün Antep ve Urfa ile birlikte bir bütün teşkil ettiğini ve buradaki içtimaî kültürel hayatın derin izlerini taşıdığını unutmayalım. Hatta minarelerde okunan ezanda bile İstanbul usulü bir makam ve mukabele sezilmektedir. Bu havasından dolayı Halep, bugünkü Türkiye'ye daha yakın bir kültürel merkez konumundadır³⁹⁴.”*

“Bazı lokanta, otel, restoran gibi yerler vardır ki bunlar âdeta tarihin buluşma yeridir. Meselâ Ankara'da Karpiç, bilhassa II. Cihan Harbi sırasında böyle bir yerdî. Halep'in XX. yüzyıl başında inşa edilen Baron Oteli de bunlardan biridir. Baron Oteli'nin sahibi Mazlumyan Koko adıyla bilinen ve cenazesine yüzlerce kişinin katıldığı ünlü bir Ermenidir. Fakat asıl ünü, otelin XX. yüzyıl Ortadoğu Tarihi'ni çizen kişilerin buraya birbirlerinden habersiz olarak devam etmeleridir. Nitekim savaştan sonra ünlü Arabistanlı Lawrence, burada kalmıştır. Bugün onun imzaladığı, hem de Türkçe fatura, vitrinde duruyor. Ama asıl önemli misafîr, Mustafa Kemal Paşa'ydı ve sonraki general, ünlü kurmay subay Asım Gündüz'dü. Kim bilir, o Baron Oteli ki bugün öteki otellerin arasında küçülüp kalmış, son devir Osmanlı Tarihi'nin ve Ortadoğu'daki patlamaların nasıl bir şahidiydi³⁹⁵.”

---

³⁹⁴ Ortaylı, a.g.e. s.39.

³⁹⁵ Ortaylı, a.g.e. s.39.

SONUÇ

Coğrafi olarak Anadolu'nun bir parçası konumundaki Halep, aynı zamanda sosyokültürel olarakta bu coğrafyanın bir parçası durumundadır. Aynı yakınlığı ne yazık ki bu bölgeye yönelik çalışmalarda görmemekteyiz. Türkiye'de Halep hakkında yapılan çalışmalar bir elin parmaklarını geçmez. Biz de bu açığı kapatmak noktasında mütevazı bir katkı sunmak amacıyla bu konuyu seçtik.

Mısır, Anadolu, Suriye ve Akdeniz'in buluştuğu kavşak bir noktada yer alan Halep, tarihin her döneminde bir cazibe merkezi olmayı başarabilmiştir. Selçukluların yaptıkları ilk fetih hareketlerinin bu bölgeye yoğunlaşması boşuna değildir. Halep gibi bir yeri elde tutmadan Anadolu'yu korumak neredeyse imkânsızdır. Tabiri caizse Halep hem Anadolu hem Mısır ve hem de Akdeniz için sıfır noktasıdır. Birinci dünya savaşı sonrasında savunma hattının Halep'ten itibaren oluşturulması da bu nedenledir.

Halep'in Müslümanlar tarafından fethinden sonra kuzeye doğru yapılan fetihler için bir dayanak noktası olmuştur. Uzunca bir dönem Humus ve Kinnesrin cündüne bağlı olarak hizmet vermiştir. Emeviler dönemindeki bu konumu Abbasîlerin bütün Suriye'yi âdeta Emeviler'e duydukları tepki yüzünden cezalandırmaları sonucu değişmemiştir. Bu dönemde her ne kadar bazı prensler bölgede saraylar inşa etmişse de bu herhangi bir canlanmaya vesile olmamıştır.

Hamdaniler ile birlikte hak ettiği değeri bulan Halep, bir ilim ve kültür merkezi olmasının yanı sıra Bizans'a karşı yürütülen cihadın da bir merkezidir. Atabeyler ve Eyyubiler döneminde de bu konum devam etmiştir. Belki de tarihinin en huzurlu günlerini bu dönemde yaşamıştır.

Osmanlı döneminde özel bir önem atfedilen bölge elde ettiği ticaret avantajıyla âdeta şahlanmıştır. Birçok yerli ve yabancı yazara göre büyüklük açısından İstanbul ve Kahire'den sonra üçüncü sıradadır. Bir liman kenti olmamasına rağmen ticarete bu kadar etkin olabilen başka bir şehir yoktur. Bu nokta ayrıca ele alınıp değerlendirilmesi gereken bir konudur.

İslam dünyasında yaşanan değişim, sadece seyyahlar göz ününe alınarak ta anlaşılabilir. Müslümanların en azından kendi coğrafyalarında hakim güç durumunda olduğu bir zaman dilimi olan ortaçağ'da, Müslüman seyyah ve coğrafyacılara hem kendi coğrafyalarını hem de başka memleketlere seyahatler düzenlemişlerdir. Müslümanların aksine Avrupa'da henüz seyahat kültürü son derece sınırlıdır. XVII.yy'da Avrupa'da başlayan

hareketlenme kendini seyyah sayısının artışı da gösterir. Avrupa'daki bu hareketlenme yaşanırken, İslam dünyasında tam tersi yönde bir düşüş gözlemlenir, ancak tamamen de yok olmamıştır. Sanayi inkılabı, Reform, Rönesans gibi bir dizi yenilik yaşayan batıda seyahat kültürü ve seyyah sayısında da bir patlamaya neden olur. Sadece istatistik olarak seyyahlara bakıldığında bile medeniyetlerin hakim güç olmada hangi konumda olduklarını gözlemek mümkündür.

Evliya Çelebi'yi ayrı bir yere koyarsak, Osmanlı'nın hüküm sürdüğü coğrafyayı bütünlüklü bir şekilde bize anlatan eserler neredeyse yok denecek kadar azdır. Oysa bu bölgeye XVI. Yüzyıldan itibaren yoğun bir şekilde batılı seyyahların ilgisine şahit olmaktayız. İslâm'da başka seyahatinin ibadet olduğu başka bir din yeryüzünde mevcut değildir. İlk dönem İslâm coğrafyacısı ve seyyahlarına baktığımızda bu saikle hareket ettiklerini görürüz. Bu ilgi ve alâka zaman içinde kayboldu. Aslında kaybolmadı İslâm dünyası ile batı arasında el değiştirdi. El değiştiren sadece basit bir gezi alışkanlığı değildir kuşkusuz, aynı zamanda bütün unsurlarıyla medeniyet el değiştirmiştir. Sadece coğrafyacıların hareketlerine ve ürettiklerine bakarakta tarihin etkin bir öznesiyken nasıl pasif bir nesnesi olduğumuzu anlayabiliriz.

KAYNAKLAR

- Adıvar, A.Adnan, “Farabi”, *İA*, IV, Eskişehir 2001, s.451-469.
- Aka, İsmail, Timur ve Devleti, TTK, Ankara 2000.
- Akbaş, Mehmet, Sahabenin İslamı Tebliği (Suriye Bölgesi), (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.
- Akdağ, Mustafa, Türkiyenin İktisadi ve İctimai Tarihi, II, Barış yay. Ankara 1999.
- Alptekin, Coşkun, “Aksungur”, *DİA*, II, İstanbul 1989, s.296.
- “Zengi”, *İA*, XIII, Eskişehir 2001, s.526-532.
- Aybet, Gülgün-Üçel, Osmanlı Dünyası ve İnsanları, İletişim yay. İstanbul 2010.
- Aykut, A.Sait, “İbn Battuta” *DİA*, XIX, s.361-368.
- Azamat, Nihat, “Nasır-ı Hüsrev”, *DİA*, XXXII, İstanbul 2006, s.395-397.
- “Kalenderiyye”, *DİA*, XXIV, İstanbul 2001, s.253-256.
- Bacher, W., “Benjamin of Tudela”, *Jewish Encyclopedia*, III, Newyork 1948, s.34-36.
- Baker, Edward, Syria and Egypt Under the Last Five Sultans of Turkey, London 1876.
- Barkan, Ömer Lütfi, “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, *Türkiyat Mecmuası*, X, 1953, s.1-26.
- Baştürk, Saadettin, Timur’un Ortadoğu-Anadolu Seferleri, Bu Seferle Karşı Koyma Çabaları ve Sonuçları, *History Studies Ortadoğu Özel Sayısı*, Balıkesir 2010, s.14-26.
- Behar, Cem, Osmanlı İmparatorluğunun ve Türkiye’nin Nüfusu 1500-1927, Tarihi İstatistikler Dizisi, II, Ankara 1996.
- Belazuri, Fütuhû’l- Buldan, (Çev. M. Fayda), Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1987.
- Beyler, Muhammet, XX. Asır Halep Muhaddisleri, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2008, (Basılmamış Doktora Tezi).
- Blachere, R. “Yakut Rumi”, *İA*, Eskişehir 2001, s.357-358.
- Brentjes, Sonja, “XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Batı Avrupalı Gezginler ve Bilimsel Çalışmalar”, *Türkler*, XII, Ankara 2002, s.251-259.
- Buckhardt, John Lewis, Travels in Syria and the Holy Land, London 1822.
- Çakar, Enver, XVI. Yüzyılda Halep Sancağı, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yay. Elâzığ 2003.
- Çayır, Celal, “Kaybolmaya Yüz Tutan Bir Anadolu Dini Topluluğu: Şemsiler / Harrânîler”, *Makalelerle Mardin*, Ed.İbrahim Özcoşar IV, İstanbul 2007, s.161-177.

Çiğdemoglu, Sema, "Ortaçağ, XVI, XVII, XVIII ve XIX'uncu Yüzyıllarda Fransız Doğu Seyyahlarına Kısa Bir Bakış", *Milli Kùltür*, S. 54, Eylül 1986.

Cebecioğlu, Ethem, Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü, Ağaç Kitabevi, İstanbul 2009.

Dağ, Ahmet Emin, Halep Türkmenleri (1918-2008), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2010, (Basılmamış Doktora Tezi).

David, Jean-Claude, "Aleppo: From The Ottoman Metropolis To The Syrian City", *The City in the Islamic World*, Boston 2008.

Demirkent, Işın, "Haçlılar", *DİA*, XIV, İstanbul 1996, s.525-546.

Duru, Necip Fazıl "Batılı Seyyahların Gözüyle Dönen Dervişler" *Hece*, Yıl: XI, Ekim 2007, S. 130, s. 118-146.

Dinning, Hector, Nile to Aleppo, New York 1920.

Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tanci, İbn Battuta Seyahatnamesi, Çev.: A Sait Aykut, II, YKY, İstanbul 2005.

Eğilmez, Mustafa, "Musul ve Halep Atabeyi Nureddin Mahmud", *Türkler*, IV, Ankara 2002, s.825-835.

Ekinci, Abdullah, Ortadoğu'da Marjinal Bir Hareket: Karmatiler, Odak yay., Ankara 2005.

Elibol, Numan, "Osmanlı İmparatorluğunda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları" *SDÜİİBF Dergisi*, XII, S.2, s.135-160.

Emecen, Feridun, "Canbirdi Gazali", *DİA*, VII, İstanbul 1993, s.141-142.

Ergin, Nihat, "Köle", *DİA*, XVI, Ankara 2002, s.246-248.

Eroğlu, Cengiz-Pabuçoğlu, Murat-Köçer, Mehmet, Osmanlı Vilâyet Salnamelerinde Halep, Ankara 2007.

Fahroęhi, Suraiya, Osmanlı Kùltürü ve Gündelik Yaşam, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997.

Fığlalı, Ethem Ruhi, "Ali" *DİA*, II, İstanbul 1989, s.371-374.

Fletcher, James Phillips, Narrative of a Two Years Residence at Nineveh and Travels in Mesopotamia, Assyria and Syria, Vol. II, London 1850.

Gölpınarlı, Abdùlbaki, "Nesimi", *İA*, IX, Eskişehir 2001, s.206-207.

Gülsoy, Ufuk, "1856 Halep ve Nablus Olayları", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, No: 9, İzmir 1994, s.283-286.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1998.

Haritani, Mahmud, "Halep: Son Döner", *DİA*, XV, İstanbul 1997, s.245-246.

Hunsberger, Alice C., Nasir Khusraw: A Portrait of The Persian Poet, Traveller and Philosopher, *The Institute of Ismaili Studies*, 2003.

- Lammens, H, "Suriye", *İA*, XI, Eskişehir 2001, s.51-66.
- Lewis, Bernard, *Haşhaşiler*, (Çev:Ali Aktan), Sebil Yay. İstanbul 1995.
- Nasır-ı Hüsrev, *Sefername*, (Çev. Abdulvahhab Tarzi), MEB Yayınevi, İstanbul 1988.
- Sauvaget, Jean, "Haleb" *İA*, V, Eskişehir 2001, s.117-122.
- Sevim, Ali, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, TTK, Ankara 1983.
- Shaikh, Zainab "Ayyubids Aleppo", http://alhafeez.org/Ayyubid_Aleppo, s.1-24.
- İlgürel, Mücteba, "Evliya Çelebi", *DİA*, XI, İstanbul 1995, s.529-533.
- İşıltan, Fikret, "Sefüddevle", *İA*, X, Eskişehir 2001, s.538.
- İbnü'l-Adim, *Zübdetu'l-Haleb Min Tarih-i Haleb*, Daru'l-Kitabi'l-Arabi, Dımaşk 1997.
- İbn Cübeyr, *Endülüs'ten Kutsal Topraklara*, (Çev. İsmail Güler), Selenge yay., İstanbul 2003.
- İbn Havkal, *Kitabı-ı Suretu'l-Arz*, Beyrut 1996.
- İbn Huzdarbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, (Çev. Murat Ağarı), Kitabevi yay. İstanbul 2008.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, *Osmanlı Devleti Tarihi*, Zaman yay. İstanbul 1999.
- İnalcık, Halil, "Eyalet", *DİA*, XI, İstanbul 1995, s.548-550.
- Kamil El-Gazi, *Nehru'z-Zeheb*, Dımaşk 1991.
- Karaarslan, Nasuhi Ünal, "Hamdaniler", *DİA*, XV, İstanbul 1997 s.446-447.
- "İbn Cübeyr" *DİA*, XIX, İstanbul 1999, s.400-402.
- Kaya, Mahmut, "Farabi", *DİA*, XII, İstanbul 1995, s.146.
- Evliya Çelebi, Haz.Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, İstanbul 2006.
- Kalın, İbrahim, *İslâm ve Batı*, İsam yay. İstanbul 2007.
- Keleş, Bahattin, "Memlûklerde Ticaret" *Türkler*, V, Ankara 2002, s.431-445.
- Kılıç, Rüya, *Osmanlıda Seyyidler ve Şerifler*, Kitabevi yay. İstanbul 2005.
- Kılıç, Mustafa, *El-Meliku'n-Nasır II. Selahaddin Yusuf Devrinde Eyyubiler Devleti*, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2001.
- Kırkıl, Emin, *Selçuklu Döneminde Halep*, (Basılmamış Doktora Tezi) Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 1999.
- Koçak, Kamil, "Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgali Ve Tahliyesi", *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, 2008, s.141-1153.
- Kopruman, Kâzım Yaşar, "Tolunoğulları", *DGBİT*, VI, İstanbul 1989, s.55-79.

- Kök, Bahattin, Nuruddin Mahmud bin Zengi, İşaret yayınları, İstanbul 1992.
- Krafft, Hans Ulrich, Türklerin Elinde Bir Alman Tacir, Çev.Turgut Akpınar, İletişim Yay. İstanbul 1996.
- Kütükoğlu, Mübahat S., Tarih Araştırmalarında Usul, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 1998.
- Maclean, Gerald, Doğuya Yolculuğun Yükselişi, Çev.Dilek Şendil, YKY, İstanbul 2006.
- Mağmumi, Şerafeddin, Bir Osmanlı Doktorunun Anıları, Çev: Cahit Kayra, Böke yay. İstanbul 2002.
- Makdisi, Ahsenu't-Takasim fi Ma'rifeti'l-Ekalim, Leiden 1906.
- Mantran, Robert, İslamın Yayılış Tarihi, Çev:İsmet Kayaoğlu, Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Yay. Ankara 1991.
- Masters, Bruce, "Halep: Osmanlılar Dönemi" *DİA*, XV, İstanbul 1997, s.244-247.
- "Halep: Osmanlı İmparatorluğunun Kervan Kenti", *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s.19-88.
- Muhammed B. Abdullah El-Hammûdî El-İdrîsî, Nüzhetü'l-müştâk fi İhtirâki'l-âfâk, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1989.
- Nasıroğlu, Mehtap, Batılı Seyyahların Gözüyle Mardin ve Çevresi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2010, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Netton, I.R. "Rihla", *EP*, VIII, Leyden 1986, s.528.
- Ocak, Ahmet Yaşar, Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik: Kalenderiler, TTK yay. Ankara 1999
- Olivier, Guillaume Antoine, Türkiye Seyahatnamesi, Çev. Oğuz Gökmen, İstanbul 1991.
- Orhonlu, Cengiz – Işıksal, Turgut, "Dicle ve Fırat Nehirlerinde Nakliyat", *İÜEF Tarih Dergisi*, XII, S.17-18, İstanbul 1963, s.77-102.
- Ostrogorsky, Georg, Bizans Devleti Tarihi, Çev: Fikret Işıltan, TTK, Ankara 1991.
- Ortaylı, İlber, Eski Dünya Seyahatnamesi, Aşina Kitaplar, Ankara 2007.
- Önalp, Ertuğrul, "Hadım Süleyman Paşa'nın 1538 yılındaki Hindistan Seferi", *OTAM*, Sayı:23, Ankara 2010.
- Özaydın, Abdülkerim, "El-Melikü'z-Zâhir Gâzî", *DİA*, XXIX, İstanbul 2004, s.83-84.
- Özbaran, Salih, Portekizli Seyyahlar, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007.
- Özkuyumcu, Nadir, "Tolunoğulları", *Türkler*, V, Ankara 2002, s.10-60.
- "İhşidiler", *Türkler*, V, Ankara 2002, s.60-102.
- Özlu, Zeynel, "Osmanlı Devleti'nin Hz. Ali Ahfadı (Şerifler) İle İlgili Uygulamalarına Dair Bir Değerlendirme" *Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, S.61, s.226.
- Öztürk, Serhat, Halep, Can Yayınları, İstanbul 2011.

Polonyalı Simeon, Polonyalı Bir Seyyahın Gözünden 16. Asır Türkiyesi, Çev.Resul Bozyel, İstanbul 2007.

Prescott, Thomas H. “John Lewis Buckhardt”, *The American Encyclopedia of History Biography and Travel*, Ohio 1857, s.955-957.

Raymond, André, Osmanlı Döneminde Arap Kentleri, Çev: Ali Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul 1995.

Robinson, George, Travels in Palestine and Syria, Londra 1837.

Sahillioğlu, Halil, “Dördüncü Muradın Bağdat Seferi Menzilnamesi”, *Belgeler*, XIII, Ankara 1988.

Seyyid, Eymen Fuad, “Fatımîler”, *DİA*, XII, s.228-235.

Sobernheim, M, “Hamdaniler”, *İA*, V/I, Eskişehir 2001, s.179-181.

Şemseddin Samî, Kamusu'l-Alam, III, İstanbul 1891.

Şeşen, Ramazan, Müslümanlarda Tarih Coğrafya Yazıcılığı, İsar Vakfı yay. İstanbul, 1998.

Tavernier, Jean Baptiste, Tavernier Seyahatnamesi, Çev.Teoman Tunçdoğan, Kitabevi yay. İstanbul 2010.

Tekin, Kemal Hakan, Halep'teki Osmanlı Dönemi Dini Eserleri, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2008 (Basılmamış Doktora Tezi).

Tolmacheva, Marina A. “Makdisi”, *DİA*, XXVII, İstanbul 1999.

Tomar, Cengiz, El-Meliku'n-Nasır Yusuf, *DİA*, XXIX, İstanbul 2001.

Tudela'lı Benjamin- Ratisbon'lu Petachia, Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri, Çev. Nuh Arslantaş, İfav yay. İstanbul 2009.

Uluçam, Abdüsselam, “Halep Ulucamii”, *DİA*, XV, İstanbul 1999, s.248-249.

Usta, Aydın, “Artukluların Halep'teki Hâkimiyeti”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIII, Aralık 2008.

Uzunçarşılı, İ.Hakkı, Osmanlı Tarihi, II, TTK, Ankara 1994.

Vakıdi, Fütuhu'ş-Şam, Beyrut 1997.

Vasiliev, A.A., Bizans İmparatorluğu Tarihi, Çev: Ahmed Müfid Mansel, MEB yay. Ankara 1943.

Yazıcı, Tahsin, “Safeviler”, *İA*, X, s.59, Eskişehir 2001, s.53-59.

Yakut El-Hamevi, Mu'cemu'l-Buldan, Dar-ı Sadr, Beyrut 1995.

Yazıcı, Hüseyin, “Arap Gezi Edebiyatına Bir Bakış”, *İÜ Şarkiyat Mecmuası*, S.9, İstanbul 2006, s.99-123.

Yazıcı, Talib, “Halep”, *DİA*, XV, İstanbul 1997, s.239-244.

Yılmazçelik, İbrahim, “Avrupalı Seyyahların Gözüyle Ortadoğu”, *Onbirinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri I*, XIII. Yüzyıldan Günümüze Ortadoğu'daki Gelişmelerin Güvenliğimize Etkileri (04-05 Nisan 2007), Ankara 2007, s.115-152.

Yücel, Yaşar, Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları, TTK, Ankara 1989.

Zettersteen, K.V., “Nureddin”, *İA*, IX, Eskişehir 2001, s.358-361.

ÖZET

Seyyahların Gözüyle Halep isimli çalışmamızda Ortaçağ'dan başlayarak günümüze kadarki zaman dilimini inceledik. Kısa bir girişten sonra seyyah ve seyahatname kavramlarının batı dillerinde ve bizdeki karşılıklarını ve yansımalarını açıklamaya çalıştık. Giriş bölümünde ayrıca tezimizde kullandığımız kaynakları kısaca tanıttık.

Birinci bölümde Halep'in tarihçesini İslâm öncesi ve İslâm sonrası dönem olmak üzere iki ana başlıkta inceledik. İslâm öncesi dönemi özet olarak izah ettikten sonra, Emevi ve Abbasîlerden başlayarak sırasıyla Hamdaniler, Mirdasiler, Selçuklular, Zengiler, Eyyubiler, Memlûklular ve Osmanlılar dönemlerini kısaca incelemeye çalıştık.

İkinci bölümde çoğunluğu İslâm dünyasından olmak üzere Ortaçağ'da Halep'i ziyaret eden seyyahları inceledik. Nasır-ı Hüsrev, Tudelalı Benjamin, Yakut El-Hamevi, İbn Battuta, İbn Cübeyr, Makdisi, İdrisi ve İbn Havkal gibi coğrafyacı ve seyyahları inceledik. Bunlardan bazıları seyyahtan ziyade coğrafyacı kimliği ile bilinmesine rağmen yine de incelemeyi uygun bulduk. Bunun sebebi bu dönemde coğrafyacı ile seyyah kavramlarının iç içe geçmiş olmasıdır.

Üçüncü bölümde Yeniçağ'da bölgeyi ziyaret eden seyyahları inceledik. Bu dönemde sayıları gittikçe artan batılı seyyahlar çoğunluğu oluşturdu. Ele aldığımız seyyahların farklı özelliklerde olmasına özen gösterdik. Tavernier, William Biddulph, Antonio Tenreiro, Hans Ulrich Krafft, Mestre Afonso, Manuel Godinho, Polonyalı Simeon ve Evliya Çelebi bu dönemde incelediğimiz seyyahlardır.

Son bölüm olan dördüncü bölümde ise Yakınçağ'da Halep'i ziyaret eden seyyahları inceledik. Bunlar Buckhardt, George Robinson, Dr. Şerafeddin Mağmumi, İlber Ortaylı, James Phillips Fletcher, Hector Dinning ve Olivier'dir.

Anahtar Kelimeler: Halep, Seyyah, Suriye, Seyahatname

ABSTRACT

In our work named *From the Eyes of the Travelers Aleppo* we studied the period of time beginning from Middle Ages and continuing until today. After a short introduction we tried to explain the counterparts and reflections of traveler and travel book concepts in our language and western languages. Also we briefly introduced the sources used in our thesis in introduction.

In first chapter, we studied the short history of Halep in two main topics as pre-islamic and post-islamic term. After we explained pre-islamic term in summary, we tried to study briefly Hamdanids, Mirdasids, Saldjukids, Zengids, Ayyubids, Memluks and Ottomans periods respectively beginning from Umayyads and Abbasids

In second chapter, we studied travelers the majority of whom are from Islamic World visiting Aleppo in Middle Ages. We studied geographers and travelers such as Nasir-i Khusraw, Benjamin of Tudela, Yaqut Al-Hamawi, Ibn Battuta, Ibn Jubayr, Al-Mukaddasi, Idrisi and Ibn Hawqal. Although some of them are known as geographer rather than traveler, we found the research suitable. The reason of this is geographer and traveler concepts are meshed in this term.

In third chapter, we studied the travelers visiting the region in New Age. Western travelers increasing in number in this period constituted the majority. We paid attention that travelers we examined have different characteristic. Tavernier, William Biddulph, Antonio Tenreiro, Hans Ulrich Krafft, Mestre Afonso, Manuel Godinho, Polish Simeon and Ewliya Celebi are the travelers we studied in this period.

We studied travelers visiting Aleppo in Modern Age in last chapter which is fourth chapter. These are Buckhardt, George Robinson, Dr. Şerafeddin Mağmumi, İlber Ortaylı, James Phillips Fletcher, Hector Dinning an Olivier.

Key words: Aleppo, Traveller, Travel Book, Syria